

A MAGYARORSZÁGI ITHASÁG KÖNYVTÁRA
Szerkeszti
LÓCZY AJOS

HEDIN SVET

ÁZSIA SZÍVÉBEN

BUDAPEST
LAMPEL KÖNYVKERESKEDÉSE
(WODIANER F. & FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

A MAGYAR
FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
KÖNYVTÁRA

SZERKESZTI

LÓCZY LAJOS

VII. KÖTET

HEDIN SVEN

ÁZSIA SZÍVÉBEN

TIZEZER KILOMÉTERNYI ÚTTALAN UTAZÁS

ÁTDOLGOZTA

Dr. THIRRING GUSZTÁV

I.

BUDAPEST

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE

(WODIANER F. ÉS FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1906

Ázsia szívében. I.

HEDIN SVEN

★

ÁZSIA SZÍVÉBEN

TIZEZER KILOMÉTERNYI ÚTTALAN UTAZÁS

ÁTDOLGOZTA

Dr THIRING GUSZTÁV

ELSŐ KÖTET

KÉPEKKEL ÉS TÉRKÉPEKKEL

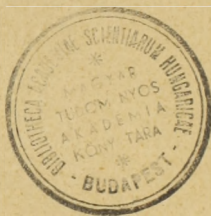
BUDAPEST

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE

(WODIANER F. ÉS FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1906

109482

Minden jog fentartva.

MAGYARAKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

1977

Franklin-Társulat nyomdája.

MÉLYEN TISZTELT ÉS HÍRNEVES

BARÁTJÁNAK

GRÓF SZÉCHENYI BÉLA

ÚRNAK

MÉLY TISZTELETTEL, CSODÁLATTAL

ÉS HÁLÁVAL

A SZERZŐ.

ELSŐ FEJEZET.

Stockholmtól a sivatagig.

SZENT IVÁN napján, — 1899. évben, — az éjszakai nyár legszebb pompájának idején, hagytam el *Stockholmot*, hogy negyedik középázsiai utamat megkezdjem. A kikötő dúsán fellobogózott hajói a Szt. Iván ünnepét ünnepelték. Csak kevesen, szüleim, testvéreim s legközelebbi barátaim állottak a parton, midőn az *Uleåborg* gőzös megindult. Bármily viszontagságokat és nélkülözéseket kellett is három évi útamon elszenvednem: nehezebb napom ennél az elsőnél nem volt sohasem; mert a legnagyobb elszántság ahhoz kell, hogy attól a környezettől váljunk el, melyhez gyermekkorunk óta az élet legszenzebb kötelékei kapcsolnak.

Erre az útra sokkal nehezebb podgyással indultam, mint megelőző utaimra; podgyászom súlya 1130 kilogramm volt; 23 ládába volt csomagolva, melyeknek legtöbbje akként volt készítve, hogy egy ló kettőt kényelmesen szállíthatott. Felszerelésem igen tökéletes volt; volt nagy universaltheodolitom, három kronometerem, nivelláló messzelátóm és tükröm mérőrudakkal és mérőszalagokkal, mérőasztalom, két folyammérő eszközöm és több más tudományos

műszerem. Hasonlóképen gazdag volt meteorologiai felszerelésem is. Fegyvertáram tíz puskából és husz revolverből állott. Egyéb felszerelési tárgyaim közül felemlítem összehajtható ladikomat (*James' Patent Folding Boat*), melynek kitűnő hasznát vettem. Két összeilleszthető részből állott s oly könnyű volt, hogy egy ló, vagy akár egy ember egyedül is elbirta. Fényképező készülékeim közt volt ugyanaz a WATSON-camera is, mely majd egy évig volt a Taklamakán homokja alatt eltemetve; több mint 3000 felvételt eszközöltem útamon s azok legnagyobb részét útközben «hívtam elő». Roppant nagy volt papirkészletem is, de nem ok nélkül; hiszen naplóm utazásom befejeztével 4500 lapra terjedt s nem kevesebb mint 1149 térképlapot készítettem. Természettudományi gyűjtésekre 300 üvegesét vittem magammal.

Eleségkészletem nyolc ládát töltött meg, leginkább conservek és LIEBIG-féle húskivonat, minek nagyon jó hasznát vettem. Két évre valót vittem magammal, készletem tehát a hosszú útra nem volt elegendő; de a Lop-norig időről-időre összeköttetésben voltani Európával s így módomban volt, hogy készletemet kiegészítsem. Végül meg kell emlékezni könyvtáramról is: a biblián és énekeskönyvön kívül SUPAN, GEIKIE és HANN kézikönyveit, néhány más természettudományi segédkönyvet és költeményeket vittem magammal. Külön tokban voltak a Középázsiaíról megjelent összes térképek, melyek lehetővé tették, hogy már ismeretes vidékeket gondosan kerüljek.

Természetes, hogy ily nagy podgyásznak 5300 kilométernyi távolságra való szállítása a rendes vasúti díjtételek mellett nagyon sokba került volna; nekem azonban egy kopekomba sem került, mivel az orosz cár Ő Fensége az egész Orosz birodalom területén

részemre ingyen utazást és podgyászomnak díj- és vámmentességet engedélyezett.

Útam *Szent-Pétervár, Moszkva, Vorones és Rosztow* érintésével *Vladikavkázra* s a *Káspi-tavon* át *Krasznovodszkba* vitt. Innen KUROPATKIN hadügyminiszter szivességéből külön vasuti kocsiban, a lehető legnagyobb kényelemben utaztam *Aszkhabad, Merv, Csardsui, Szamarkand* és *Taskent* érintésével *Andisánba*, a középázsiai vasut végpontjára.

Midőn a vonat a pályaudvaron megállott, nagy öröömre ott találtam régi hű szolgámat, ISZLÁM bejt, mellén a svéd királytól nyert aranyéremmel. Alig változott meg utolsó utam óta; arca nyugodt és bizalomgerjesztő volt, mint mindig, csakhogy szakálla immár őszbecsavarodott s ő maga öregnek nevezte magát. Melegen üdvözöltem régi hű emberemet s három óránál tovább beszélgettem vele Urgából való hazautazásáról és jövődjéről. *Iszlám* nagy érdeklődéssel hallgatta terveimet s én megnyugvással bíztam rá egész podgyászomat, melyet arbákon (szekereken) *Osba* szállított. Ettől a naptól kezdve megint ő volt a karavánom vezetője (karaván-basi); ismerte már szokásaimat és kívánságaimat és mindenről gondoskodott, amire szükségem volt. Szegény *Iszlám* bej! A legszebb reménynyel kezdtük meg azt a hosszú utat, mely rá nézve oly sajnálatos, boldogtalan véget ért!

Osban kellemes két hetet töltöttem SZAICZEFF ezredes (pámiri régi barátom) és kedves családja körében. Szaiczeff most az osi kerület főnöke volt. Az ő társaságában felkerestem ISZLÁMOT otthonában; szegényes agyagkunyhóban lakott a szárt városban, nejjével s öt gyermekével, kik között aranypénzt osztottam ki, hogy atyjuk eltávozása fölött vigasztalódja-

nak. Iszlám korábbi utazásom alkalmával 25 rubel havi fizetést huzott; ezt most 40 rubelre emeltem fel, ami teljes ellátás mellett igen jelentékeny összeg volt. Első évi fizetését előlegképen Szaiczeff ezredesnek adtam át, ki abból havonként tiz rubelt fizetett ki Iszlám családjának.

Július 31-ikére állapítottam meg elindulásomat. Karavánom korán reggel kerekedett fel Mádiba, magam pedig délután SZAICZEFF társaságában követtem oda, ahol szives házigazdám kis ligetben búcsulakomát rendezett tiszteletemre. Tágas jurta (sátor) alatt álltak a legpompásabb csemegékkal megrakott asztalok, melyek köré Szaiczeff és családja, valamint számos fiatal hölgy és tiszt sereglett. Orosz barátaim este felé hazatértek s én egyedül maradtam vissza. Tulajdonképen most váltam meg a civilizációtól s éreztem, hogy ismét úton vagyok. Midőn este kilenc órakor az első meteorologiai megfigyeléseket végeztem, megint a régi kerékvágásba zökkentem vissza s visszagondoltam arra az 1001 éjjelre, melyet néhány évvel korábban hasonló viszonyok közt éltem át a nagy, pusztá Ázsia belsejében! De most pompás sátram volt, kettős vízhatlan vitorlavászonból, szőnyegekkel diszítve s jó tábori ágygyal. Mily pompás dolog volt, hogy megint a szabadban élhettem, sátram alatt: előttem egész Ázsia és az a remény, hogy az új s fontos felfedezések egész világa tárul fel előttem!

ISZLÁM két helyes kis kutyát szerzett be, az egyiknek neve volt *Dovlet* (gazdagság), a másiké *Jolldas* (útitárs). Mindkettőt sátramhoz kötötte, hogy hozzánk szokjanak és hű örökké nevelhessük. Ez néhány nap alatt sikerült is s csakhamar annyira megkedveltem a kutyákat, hogy nagyon fájlaltam, midőn később útközben elpusztultak.

ISZLÁM bej volt a karaván vezetője s neki alá voltak rendelve KÁDER AHUN és MÚZA két osi dsigit, és négy loápoló (*karakes*), kik a 26 lovamat kísérték Kasgárig (450 km.), amazok 15, ezek 8 rubel havibér mellett; részükre két sátrat vittünk magunkkal, melyet esténként podgyászom bástyafalakként övezett. Augusztus elsején sok időbe telt, míg karavánom útnak indulhatott; soká kellett ládáimat és egyéb podgyászomat beosztani s mérlegelni, hogy a lovakra egyenlő terhet rakhassunk s egyik se legyen túlterhelve. Végre megindult a hosszú karaván.

Mádin túl a *Csigercsig* nyergén túl a *Gulcsa-darja* völgyébe kerültünk; régebben csak silány ösvény vezetett erre, ma már elég jó utat és biztos hidakat találunk mindenfelé, mert az útnak immár stratégiai jelentősége van, t. i. az Alai völgyön át Bordobába (Bor-teppe) s a Kiszil-arton át Pamirszkij Postba visz. Helyenként magas nyárfák (*terek*) élénkítik a tájat; a hegyoldalban borókabokrok (*arcsa*) lépnek fel. Pompás nyárfaliget árnyékában hátradőltem szeke-remben s csakhamar édes álomba merültem. Még nem szoktam volt meg a mozgalmas életet és az éjjeli tanya zaját, azért nagyon jól esett a pihenés. Egy óra mulva hangos kiabálásra és sípolásra ébredtem: karavánom közeledett. Élén nyargal egyik emberem, aki három lovat vezet, ezek hordják legbecsesebb műszereimet; azután még három csapat következik, mindegyik egy dsigit vezetése mellett, aztán még néhány gyalogos férfi, ki a teherhordó állatok podgyászára ügyel. KÁDER AHUN hátul lovagol, kísérve kutyájától. A csöngők hangja vígan szól és visszaverődik a hegyek lejtőin. A hosszú karaván eltűnik egy domb mögött, majd újra felbukkanik, megint eltűnik s így lassan felkapaszkodik a meredek lejtőn.

A *Kulenké-tokái* nevű völgytáglatban megállapodunk; barátságos kirgizek jurtát (sátrat) ütnek fel részemre, de én inkább bevárom karavánomat, hogy saját «házamban» lakjam. Kellemes pihenőhelyünk volt a folyó jobb partján. Az égboltozatot felhők borították s így a meleg nem bántott. Kellemes szellő járta a völgyet, amely dallamosan megzörgette a fák lombját. Álmadozva figyeltem e jól ismert zajra, mely korábbi utazásaim élményeit juttatta eszembe. Gondolataimban magam előtt láttam a következő éveket, melyeknek méhében annyi különös esemény és kaland, annyi nehéz fáradság és nélkülözés, veszteség, siker és felfedezés szunnyadozott! Még nem győztem le a magány érzetét, de az idő megedzi, megacélosítja a kedélyt s a karavánélet mechanismusa csakhamar előírt kerékvágásba kerül. Bizony, hirtelen volt az átmenet a civilizált világ zajától a sátorélet magányához és különös érzés volt, hogy amattól távol voltam és elfeledve, és saját vágyam kergetett Ázsia belseje felé. Este is búsan zörgött a nyárfák lombja s úgy véltem, hogy a folyó szünetnélküli zúgása újra meg újra türelemre int, mely biztos sikerre fog vezetni. A cél ugyan még messze távolban és homályban rejtőzik, de minden nap közelebb juttat hozzá és nem lesz majd nap, melyen új tapasztalatokat ne szerezhethnék, új kutatásokat ne végezhetnék. Éjjeli tanyám csöndes volt és elhagyatottnak látszott; füst sem szállt fel belőle, mert embereim a jurtákban mélyen aludtak s csak a folyó és a szél dallamos zenéje zavarta meg az éj ünnepélyes csendjét.

Fiatal kutyáimmal csakhamar megbarátkoztam; alig voltak néhány hónaposak s ezért gyalog nem tehették meg a nagy útát. Ez okból a szekereimen levő fűzfakosárba tettem őket s ezt az utazást eleinte

annyira idegenszerűnek találták, hogy meg sem mertek moccanni. De csakhamar hozzászoktak az új helyzethez s *Dovlet*, mely a jobb helyet kívánta, ráncba szedte félénkebb társát, ki szívzaggatóan nyöszörgött. De ha éjjeli tanyánkban szabadjára eresztettem őket, boldogságukban megfélekedtek előbbi civakodásukról s a legjobb barátokként játszottak egymással. Éjjel ágyamban aludtak s oly jól őriztek engem, hogy a legcsekélyebb gyanus zajra éktelen ugatásban törtek ki.

3617 méter magasságban elértük a *Talldik-nyereg* legmagasabb pontját; az út számös kanyargásban kapaszkodik fel a jelentékeny magasságba, ahol megéröltető munka mellett már megérezttük azt a bajt, melyet a bennszülöttek *tutek*-nek neveznek, t. i. a nehézlélegzést. A hágón túl elbocsátottam kocsisomat s ezentúl lóháton folytattam útam; Budapestről való magyar katonai nyergem jó szolgálatot tett nekem. Nehány nappal rá a *Tong-burun-hágón* keltünk át, mely az Aral-tó és a Lop-nor közt a vízvázasztót képezi s így fontos földrajzi pont. Azután a *Kiszil-szu* völgyében *Irkestam* erődöt, az utolsó orosz erődöt értük el, melyen túl a Mennyei birodalom földjére léptünk. A folyón ismételve átkeltünk, de az utolsó átkelés nagy nehézséggel járt. Az esőzésektől megáradt folyó piszkos vöröses vize gyorsan rohanva ömlött alá s sehol gázlónak nyomát nem láttuk. Először ISZLÁM indult ilyennek keresésére, de alapos fürdővel fizette meg a kísérletet; még rosszabbúl járt KÁDER, kit a zuhogó víz lovastól magával ragadott, úgy hogy csak nehezen bírt a túlsó partra vergődni. Most egyik emberem meztelenre vetkőzve, nyergeletlen lóra ült s nagynehezen megfelelő átjárót kutatott ki. Embereim most mind levetkőztek s apró csoportokban kalauzolták át a karavánt, utoljára hagyva a

műszereket és fényképészeti felszerelést hordó lovakat. Ezeknek mindegyikét három lovas vezette, hogy szükség esetén segítségére lehessen. Nyugtalanul néztem, hogy a ládám a ló hátán hogy dülnek jobbra-balra, majd belemerülnek a vízbe, a míg a ló a víztömeg óriási ereje ellen küzd, mely azt eldöntéssel fenyegeti; mert a gázló rendszerint víz ellenében szeli a medret s ha a lovas gyakorlatlan, csakhamar bele-szédül a víztömeg hallatlan kavargásába, mely a lovat magával ragadni látszik. Mikor szerencsésen átértünk a túlsó partra, magunkat és podgyászunkat megszáritottuk, azután sajnálkozás nélkül búcsút mondtunk a *Kiszilszu* folyónak, mely most már tőlünk délre maradt.

Szép, hűvös est volt; a csöndes éjszakában messzi-ről hozzánk hallatszott a tevekaravánok méla csilingelése, melyre kutyáink iszonyatos vonítással feleltek. Pompás és megható a csöngők szava ily csöndes éjjelen és szépen jelzi a tevék nyugodt, tiszteletet gerjesztő járását. A csöngők szava mind erősebben szól, mind jobban halljuk a karavánkísérők hangos kiáltását és énekét. Az éj sötétjében haladnak tovább; énekük lassan-lassan elcsendesül, azután néma csend ül a hegyekre.

Augusztus 16-ikán értük el *Kasgárt*; régi jó barátom, PETROVSZKIJ főkonzul több kasgári orossal s egy szakasz kozákkal a szomszéd faluig elém sietett s a városba kísért. Húsz napot töltöttem Kasgárban, hogy Közép-Ázsia sivatagjaiba teendő útamra előkészüljek. PETROVSZKIJ mindenben támogatót s rendkívüli, szinte mindenható befolyásának köszönhetem, hogy karavánom felszerelése miben sem szenvedett hiányt. Először is pénzem (11.500 rubel) beváltására került a sor. A khinai nagypénz a *jamba*, melyet Kasgár

Ázsia szívében. I.

KASGÁRI KÖTÉLTÁNCOS.

9. laphoz.

bazárjaiban 71 rubellel számítottak; de nem volt könnyű 161 jambát előteremteni, a nagy keresletre árfolyama csakhamar felszállt 72 rubelre. Egy jamba 50 szerből áll, egy-egy szerben 16 *tenge* s egy-egy tengében 50 *pul* van. A *szer* 37 gramm ezüstnek felel meg s $3\frac{3}{4}$ koronát ér. A beváltás műveletét IZA HADSI, egy vén kitanult alkusz végezte s eredménye az volt, hogy sikerült engem 26 rubellel megcsalni. De én mégis örültem az üzletnek, mert a jamba értéke kevéssel utóbb tetemesen felszállt. A baj csak az volt, hogy khinai pénzkészletem nem nyomott kevesebbet, mint 300 kilogrammot, amit sok ezer kilométernyire czipelni nem épen könnyű. A pénzt azokba a ládába osztottam szét, melyeket nem kellett naponta felbontani; így legalább biztos voltam abban, hogy nem fogják egész pénzkészletemet egyszerre elloponi. De ez az összeg alig futotta a fél útra, és később még több ezüstpénzt kellett beszereznem.

A karaván részére szükséges készleteket ISZLÁM bej szerezte be; ezenkívül sokféle szövetet, kendőt, sapkát is vásároltunk, hogy a bennszülötteknek kedveskedhessünk vele. ISZLÁM 14 pompás nagy tevét és egy dromedárt is vásárolt, de ezek közül csak kettő bírta ki az út viszontagságait. NIÁSZ HADSI lett a tevekaraván vezetője, ki ugyan a Próféta sírjához is elzarándokolt már, mégis gazfickónak bizonyult. Többi szolgálaim közül az osi születésű *Turdu* bejt említtem meg, ki hófehér szakálla dacára szívósabb volt akármely fiatal embernél s leghűségesebb mohamedán szolgálomnak bizonyult, Iszlámot sem véve ki. Ő volt az egyedüli, ki egész útamon végig kísért. FAISZULLAH is hű emberem volt, de csak másfél évig járt velem. Mindkettő kitűnően tudott bánni a tevékkel s azért a karaván «táborkarához» tartozott. Egy

fiatal kasgárit, KÁDERT, azért vittem magammal, mivel az arab írásban jártas volt.

Legközelebbi útitervem az volt, hogy az egész karaván *Lailik*ba megy a *Jarkent-darja* vagy *Tárim* partján; innen néhány emberemmel s podgyászomnak kis részével a folyón akartam végighajózni, míg a karaván zöme a nagy karavánútat követné *Maral-basi*, *Akszu* és *Korla* városokon át s valahol a *Lop-nor* vidékén találkozni velem, ahová december végére a két burját kozákot is vártam. PETROVSZKIJ főkonzul azonban veszélyesnek tartotta, hogy a nagy karaván a sok ezüstpénzzel katonai fődözet nélkül tegye meg a nagy útat s ez okból két szemirjecsenszki kozákot, SZIRKINT és CSERNOFFOT rendelte mellém addig, míg a két burját kozák megérkeznék. Ajánlatát köszönettel elfogadtam; a következő években ez a két derék ember annyira kitűnt hűségével és derekasságával, hogy egyetlenegy szolgám sem mérközhetik velük. A főkonzul azt is megígérte, hogy az őszi és téli folyamán Kaszába érkező postámat négyszer utánam fogja küldeni a *Lop-nor* vidékére, ahol már a küldönc (*dsigit*) dolga lesz, hogy engem meg is találjon. Megállapodtunk abban is, hogy a küldönc csak akkor kapja meg bérét, ha a postát tényleg kezeimhez juttatja. Mindegyik küldönc beváltotta feladatát s képzelhető, mily kellemes volt, hogy ez úton rokonaimmal s a külvilággal érintkezésben maradhattam.

Kaszában töltött napjaim egyébként is kellemesen múltak; sok régi ismerősömhöz újakat is szereztem, közöttük *Czo taloit*, ki két *durgával* látott el oly célból, hogy a falusi népesség karavánomat mindennel ellássa, amire szüksége lesz. «Műélvezetem» is volt, amennyiben a kaszári vásáron egy ázsiai

Ázsia szívében. I.

NYÁRFÁK AZ ORSZÁGÚT MENTÉN.

11. laphoz.

«Blondin» mutatta be a nagy tömegekben összeverődött közönség előtt köteltáncosi ügyességét.

Szeptember 5-ikén hagytuk el Kasgárt, de alig értük el a város szélét, midőn irtózatos záporoső zuhogott reánk. Aki csak tehetett, földel alá menekült, de nagy karavánunk sehol menedéket nem talált s így kénytelenek voltunk tovább ballagni, azzal vigasztalva magunkat, hogy jobban már úgysem ázhatunk meg, mint amennyire máris átáztunk. De a záporoső nagy bajba kevert; az út legnagyobb részt el volt öntve s az agyagos úton tevéink alig bírtak járni. Egyik is, a másik is rendre odavágódott s elég bajjal járt, míg megint talpraállíthattuk s podgyászát újból rendbehoztuk. Ilyképen ránk esteledett s még mindig a khinai városban jártunk.

A városon kívül nyárfák hosszú láncolata jelezte az országutat, mely nagyobbára víz alatt volt. Ezeket a fákat akként nyesik, hogy sűrű lombkoronában végződnek, melyeknek hűvös árnyéka az utasnak nagyon jól esik. A fáknak összehajló lombozata alatt ballagva, szinte azt hittük, hogy alagútban vagyunk, melyen hosszú tehervonat halad át. Valami ünnepélyes csend fekszik a karaván fölött, mely a halál torkába megy, hiszen bizonyos, hogy a tevék legnagyobb része elfog pusztulni e távoli Kelet sivatagjaiban vagy Tibet ismeretlen hegységeiben. A csengők egyforma, méla hangja önkéntelenül is temetést juttat eszünkbe; de a pompás állatok nyugodt tartásban s a bölcse megadásával teszik meg hosszú, lassú lépésben útjukat, ügyet sem vetve a rájuk rakott, egyébként mérsékelt, teherre.

Az «ezüsttevék» hordják a legnagyobb terhet, különösen egy matador, kinek egymagának 40 jamba (7520 korona) jutott osztályrészül. De a karaván már

jó kerékvágásban halad s csak ritkán akad valami igazítani való egyik vagy másik állaton.

Társaságunk minden tagjának megvan a karavánban a maga helye s megvan a maga feladata. Legelől nyargal a két kasgári durga, ezeket követi FAISZULLAH az első tevén, ki mellett NIÁSZ HADSI lovagol, a hatodik tevén kuporog a fiatal KÁDER, majd ISZLÁM következik a hetedik tevén. A karaván második szakaszát TURDU bej vezeti, követve MUZÁTÓL. A két kozák az oldalvédelmet alkotja, magam rendszerint hátul lovagolok. Így haladunk kerteken, falvakon, kukorica- és búzaföldeken át kelet felé, a Jarkent-darja felé.

A *Lailik*ba vezető utat már 1895-ben is megjártam s a szives olvasó is ismeri már megelőző útam leírásából,*) szükségtelen tehát, hogy soká időzzem nála. A vidék részint steppe-, részint sivatagjellegű, azt *kara-kumnak* (fekete homok), emezt *ak-kumnak* (fehér homok) nevezik, s míg az utóbbi egészen meztelen, addig a fekete homokot még egyes tamariska-bokrok tarkítják. Hatodnapra elértük a *Jarkent-darját* vagy *Tárimot*, a hol utazásomnak új szakasza s az utazásnak oly módja kezdődött, melyet mindeddig még nem ismertem.

*) Lásd: HEDIN SVEN: Ázsia sivatagjain keresztül (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. I. kötet) 64—67. lap.

MÁSODIK FEJEZET.

Kétezer kilométer a Tárím folyón.

MOZGALMAS hét volt az, amelyben a *Tárím* folyón való hajózásra készültem. ISZLÁM bej a bennszülöttekkel tárgyalt, hogy a szükséges révéseket (*kemicsi*) felfogadhasssa s egyúttal megfelelő de-reglyét is keresett. Míg ő ezzel volt elfoglalva, egyik kozákkal, SZIRKINNEL kipróbáltam kis angol vitorlavászon ladikomat; e czélból a Jarkent-darja egyik kis mellékágában vízre tettük a csónakot s nemsokára nagy örömmel láttuk, mily gyorsan siklik a kis ladik a folyón lefelé. De midőn vissza akartunk térni, majdnem bajba keveredtünk. A rohamos folyású Jarkent-darjában ugyanis nem bírtuk a csónakot víz ellenében húzni, azért SZIRKIN segítségért ment tanyánkra s nemsokára egy emberrel és két lóval tért vissza. Így vontattuk a csónakot felfelé, de a ló gyakran bennrekedt a szivós agyagban s egy ízben a talajt lába alól elveszítve, a víz sodrába került. SZIRKIN hirtelen leugrott a lóról s a csónak felé úszott, de a nehéz nedves ruha megakadályozta mozdulataiban s abban a pillanatban, midőn evezőmbé akart kapaszkodni, a víz alá merült. Nagynehezen mégis belekapaszkodott a csónak szélébe, de amidőn belévetette magát, majd-

nem felborította. Mindez egy pillanat műve volt, úgy hogy alig volt időm, hogy SZIRKIN miatt aggódjam. De mily csapás lett volna, ha SZIRKIN nem bír úszni, vagy nem bírja magát az árban fenntartani!

Midőn hosszú kínlódás után tanyánkra vissza-kerültem, ott élénk életet találtam. Sátorainkat tömerek nép vette körül s közöttük sok régi ismerősre akadtam. Miután első szerencsétlen sivatagutazásom felől alaposan kikérdeztek volt, mostani terveim s a dereglye kérdése kerültek szóba. A dereglye, melyet ISZLÁM kiválasztott, kitűnően épített, tartós járómű volt, de mivel nagy súlya miatt meglehetősen mélyen járt, attól tartottam, hogy a folyó sekélyebb helyein zátonyra kerülhet. Ez okból a dereglyét, melyet másfél jambáért (282 korona) megvásároltam, a folyó túlsó partjára vittem s ott alkalmas helyen «hajó-építő műhely» rendeztem be. Ez okból kilencven emberrel leásattam a meredek partot, szárazra vontattam a dereglyét — miközben a merketi bég cirkuszbohóc módjára sürgölődött és intézkedett a dereglyében! — s az odarendelt ácsokkal, kovácsokkal és egyéb szakértő férfiakkal a dereglye átalakításába fogtam. Először is, hogy a járóművet könnyebbé tegyem, a felső nehéz és fölös deszkákat eltávolítottam s egy kisebb tartalékdereglyét készíttettem arra az esetre, ha a nagyobbik a sekély vízben nem haladhatna tovább. A nagyobb dereglyének elején vékony deszkából fedélzetet csináltattam, erre került sátram, mögéje egy négyszögletes kabint emeltem, melyet eredetileg hálószobámnak szántam, de később fényképező sötétkamrának rendeztem be. E célból három kis ablakának egyikébe sötétvörös üveget tétettem, melyen keresztül egy láda által védett gyertya vetette fényét a kamrába. A másik két ablak szabad kilátást

Ázsia szívében. I.

A SIVATAGBAN KASGÁR ÉS LAILIK KÖZÖTT.

15. laphoz.

engedett, de fényképezés esetén ezeket is teljesen elfödhettem. A kamra hátsó falán alacsony pad állott négy nagy kannával, a fotografáláshoz való tiszta víz részére. A fényképező lemezek mosását akként végeztem, hogy a kabin tetejére nagy kádat állítottam, melynek vize vékony gummicső segítségével egy kis szamováriba folyt, ahonnan tetszés szerint folyathattam a lemezekre. Erre a célra a folyó iszapos vize persze nem volt alkalmas, de a part mentén húzódó apró lagunákból mindig meríthettem elég tiszta vizet. Nehezebb volt az elhasznált víz eltávolítása; ez bizony a dereglye fenekére folyt s onnan reggelenként ki kellett meríteni. De engem ez nem zavart egy cseppet sem, mert sátram fenekére egy méterrel magasabban volt az újonnan épített fedélzet.

Midőn a kabin faváza elkészült, kettős fekete nemeztakarókkal szögeztük be s ugyanily béléssel borítottuk az ajtónyílást is. Egészen szeptember közepéig tűrhetetlen hőség volt a kabinban, de annál kellemesebb hajlékul szolgált ősszel és télen. Napközben egyébként is csak akkor volt benne dolgom, ha lemezeimet kezeltem vagy műszerre volt szükségem. A hajó közepén némi élelmi szeren kívül embereim holmija volt összerakva, hátulsó részében pedig embereim tanyáztak, kik ott kis agyagtűzhelyet is emeltek, melyen télen gyakran hatalmas máglyatűzet raktak. Az egész dereglye 11 és fél méter hosszú s 2.4 méter széles volt; megterhelve 23 centiméternyire merült a vízbe.

Miközben a dereglye épült és szépült, egyéb előkészületeket is tettünk. *Szirkin* két kis horgonyt kovácsolt, melynek később nagyon sokszor vettük hasznát; a kisebbik dereglye is csakhamar elkészült, annál inkább kellett az építést siettetnünk, mivel a

folyó vize napról-napra jobban apadt. Az utolsó napokban befejeztük előkészületeinket. Rendbe szedtük podgyászunkat s a legszükségesebbet, három ládával, a dereglyére szállítottuk. Aztán kifizettem mesterembereimet s szeptember 15-ikén vízre bocsáttottam a két dereglyét. Nagy ünnep volt ez nemcsak nekem, de a környék lakóinak, kik mindenféle «ajándékkal» kedveskedtek, úgy hogy néhány napra el voltam látva élelmi szerekkel.

Lailiki táncosnők és zenészek.

Este a bennszülöttek részére nagy lakomát rendeztem: volt rizspudding, juhhús, tea és gyümölcs, nagy symphonionunk pedig a zenéről gondoskodott. Sátoraink köré papirlámpákat akasztottunk s csakhamar megszólalt a tiszta, csöndes éjben a *nagara* (dob) bizarr hangja s a *dutár* (kéthúrú gitár) s más hangszerek méla nótái, melyek régi emlékeket elevenítettek fel bennem. Négy évvel korábban is innen indultam útamra, de míg akkor a sivatag gyilkos

homoktengerébe hatoltam, most oly útra keltünk, melyen legalább vízben nem szükölködnénk. S újabb útamát is ugyanazok a zenészek vezették be, kik akkor, s hosszú fehér ingbe öltözött táncosnók keringtek körülöttem, lelógó tömött fekete hajfonatokkal s meztelen lábakkal. Másnap le is fotografáltam őket, de a napfényben kevésbé jól festettek, mint a lampionok csinosbító fényében.

Szeptember 17-ikén indítottam útnak karavánomat. Azt az utasítást adtam a kozákoknak és *Niász*-nak, hogy *Akszu* és *Korla* érintésével *Arganba* menjenek, a *Tárim* alsó folyásához, ahová harmadfél hónap múlva kellett megérkezniök. *PETROVSZKIJ* főkonzultól ajánló levelök volt az említett városok *akszalkáljai*hoz (konzuli ügynökök), a *tao táj* pedig néhány hatalmas úti levéllel látta őket el. *NÍÁSZ HADSIN*ak a szükségletek beszerzésére 4 $\frac{1}{2}$ jambát (848 korona) adtam, *SZIRKINT* pedig megbíztam, hogy rendes naplót vezessen s a kiadásokat is jegyezze fel. Tevéim pompás kondícióban voltak; embereimnek meghagytam, hogy kiméljék az állatokat, mert azt akartam, hogy télen, amidőn a sivatagbeli útat megkezdjük, éppen oly erőteljesek legyenek, mint most.

Engem csak *ISZLÁM* és *KÁDER* kísért el; *ISZLÁM* volt szakácsom, szolgám és mindenem, *KÁDER* pedig a famulusa. Három ember gondozta dereglyémet; elég dolguk volt, mert a nehéz dereglye könnyen neki ment a partnak; a negyedik a kis dereglyét vezette, mely mindig hajóhadam élén haladt, hogy a folyó mélységét kémlelje. Erre különös gondot kellett fordítani, mert ha a víz 20 centiméternél nem volt mélyebb, megfeneklettünk, ez pedig nap-nap után megtörtént.

A környék lakói mind eljöttek, hogy búcsút ve-

gyenek. Feltűrt ruhával gázolt a nép apraja-nagyja dereglyémhez s elárasztott ajándékokkal, melyeket persze rögtön ki kellett fizetnem. Oly kedves és eredeti kép tárult elém, hogy szinte sajnáltam azokat, kik a vízben állva, szótlánul nézték indulásomat. Kétkedve szemlélték volt előkészületeimet s most ropantúl csodálkoztak, látva azt, hogy minden jól sikerült. Két órára tűztem ki az indulást. Hajósaim a parttól hosszú póznákkal ellökték a dereglyét, a partok elsurrantak előttünk s az első fordulat után szemem elől veszítettem *Lailik* és *Merket* emlékezetes vidékét.

Tüstént leültem íróasztalomhoz, amelynél hónapokig kellett azután ülnöm; ez volt a paranshidam s észlelőhelyem. Egy darab fehér papír volt kikészítve: az első térképlap; delectű, óra, diopter, rajzeszköz, toll, kés, gummi, messzelátó stb., mind kezem ügyében volt s az asztal annyira a sátor nyílása előtt állott, hogy minden irányban szabad kitekintésem volt. *Joldas* és *Dovlet*, kis kutyáim, az első pillanattól kezdve otthonosak voltak a hajón; a nap hevében lihegve heverték a fedélzet alatt, de az esti homály kicsalta őket a sátor mellé, ahol engem mulattattak.

Ha az olvasó azt kérdezné, hogy tulajdonképen mi okból választottam a folyón való utazást, úgy azt válaszolhatom, hogy ez volt az egyedüli út Keleti-Turkesztánon keresztül, melyet még nem ismertem s hogy a Tárímot még senki sem térképezte. Több utazó érintette ugyan a folyót, de egész folyásáról nem volt megbízható képünk s midőn utóbb kész felvételemre tekintettem, láttam, hogy az mennyire tér el a régi térképektől. Oly földrajzi hódítás volt ez, mely megérte a ráfordított több havi munkát.

Európán kívüli folyót még sohasem térképeztek oly pontosan, mint a Tárimot, melyen még senki sem hajózott végig. Hozzájárult, hogy még sohasem volt részem ily idyllikus, kellemes utazásban. Aki mindig lóháton vagy a teve himbálódzó hátán szokott utazni, annak páratlan élvezet, ha egyszer a csöndes folyó sodrára bízhatja magát, amellett mindig az íróasztal mellett, hús árnyékban ülhet s a közlő vidék mintegy önmagától lecsavarodik, akár a folyton változó panoráma, melyet a bérelt színházi páholyból szemlélgetünk. És mily élvezet volt, hogy mindig odahaza voltam; dolgozószobám, hálószobám és készülékeim éjjel-nappal rendelkezésemre állottak s házamat, akár a csiga, egész Közép-Ázsián keresztül magammal hordtam.

Úgy hiszem, sokkal jobb dolgom volt, mint valami európai vagy amerikai gőzhajón. Mert először is egyedül voltam s ha úgy tetszett, az íróasztaltól közvetlenül beleugorhattam a hűvös vízbe, ami európai gőzhajón nem szokásos és ha valami érdekeseget láttam, megállapodhattam, amikor és ameddig kedvem tartotta. Íróasztalomon étkeztem, amikor nekem tetszett, s ha ebédjeim kevésbbé lukullusiak is voltak, mint az európaiak, mégis ritkán esett ebéd oly jól, mint dereglyémen. Friss vizem és a nyár balzsami illatától áthatott levegőm mindig volt bőven. Azoknak a képei, kiket szerettem s kikért naponként imádkoztam, sátramban lógtak s mindig láttam őket magam előtt, kik magányos bolyongásaimban szeretetükkel és jó kívánságaikkal kísérték. És mily jól eső érzés volt, hogy távol voltam minden rágalomtól és képzelt okosságtól, amelyek a vállalkozó szellemet úgy követik, mint a delfin a hajó nyomát. Rögtönzött asztalaimon könyvek he-

verték, de olvasásra ritkán volt időm, mert dolgom minden percemet lefoglalták. És ezek a munkák annyira érdekelték, hogy azt se bántam volna, ha a folyó kétszer oly hosszú, mint amilyen.

A Tárimon való utazás különös nehézségek nélkül ment végbe és nem bővelkedett említésreméltó eseményekben. A folyó egészben véve éjszakketlet felé tart, de folyása oly kanyargós, hogy akármikor dél nyugatnak is mentünk s néha valóban minden irányban csavarogtunk. Révészeim ügyes emberek voltak, kik a dereglyét mindig a folyó sodrában bírták tartani, melyben a víz gyorsaságával siklott lefelé. De a vízmennyiség napról-napra csökkent, úgy, hogy nagy volt az aggodalmam, képes lesz-e dereglyénk az utat a *Lop-norig* megtenni. Maga a táj meglehetősen egyhangú volt, a többnyire alacsony partokat csak nyárfák tarkították; sok helyütt összese-reglettek a parti lakók, kik ajándékaikat kínálgatták, de mivel bőven el voltunk mindennel látva (a kisebbik dereglye volt az eleség raktára), rendszerint nem fogadtuk el. Utazásunk hetedik napján olyan hely felé közeledtünk, ahol kalauzaim szerint a folyó medrében veszedelmes helyek vannak. Már *Lailikban* meséltek arról, hogy a folyó *Köttekliknél* 10 méter magas zuhatagot képez, de mire ide érteztünk, ez már csak *egy* méterre zsugorodott össze. Embereim mindamellett azt állították, hogy a dereglyét ezen a vizesésen csak 30—40 ember segítségével szállíthatjuk át; ez okból megbízást adtam, hogy másnap reggel húsz ember jöjjön segítségünkre. A pompás reggeli időben eltökéltem, hogy a dereglyével a vizesés széléig megyek, mert közelebbről akartam a veszedelmes helyet megvizsgálni. Végre elértünk egy pontot, ahol a víz aggasztó módon zúgott. Embereim kijelentet-

ték, hogy ez az első sellő. Hát bizony nagyon ártatlan sellő volt, melynek küszöbe tíz centiméternél nem volt magasabb. Dereglyénk minden baj nélkül siklott rajta keresztül s éppen így jártunk a következő két sellőn. Mire a segítségünkre kirendelt húsz lovas megérkezett, ámulva látták, hogy minden idegen segítség nélkül túl voltunk a veszedelmesnek híresztelt sellőkön.

Az *akszak-marali* bég meglátogatott s néhány napot töltött velünk; utazásunk módja nagyon megtetszett neki, de azt mondotta, hogy magas vízállás idején meg nem valósíthattuk volna tervünket, mivel a víz folyása olyenkör roppant rohamos s a dereglyét menthetetlenül a parthoz csapná. Mivel abban az időszakban a hőség is nagyon nagy lehet, úgy látszik, hogy utazásunkra a legalkalmasabb időt választottuk.

Szeptember 24-én a Jarkent-darjának egy újonnan keletkezett ágába kerültünk; a víz itt igen mély volt, de szélessége a 20 métert nem haladta meg s utóbb még jobban összeszűkülte. Dereglyénk hol a jobb, hol a bal parton farolt s nagy erőlködésbe került, hogy nagyobb összeütközéstől megóvjuk. A folyam jelentéktelen folyócskává zsugorodott össze s attól tartottam, hogy nem leszek képes az *Akszudarját* vagyis a tulajdonképeni *Tárimot* elérni. Egy kis sellő előtt hirtelen megfeneklett a dereglye; minden nehéz podgyászt s összes élelmiszer készletünket a partra cipeltük s egyesült erővel nekivetettük magunkat, de az eredmény csak az volt, hogy a dereglye még mélyebben belekerült az agyagba. A közeli *Akszak-maral*ból harminc ember jött segítségünkre s szerencsésen át is segítették a dereglyét a sellőkön, de kevéssel lejjebb megint zátonyra kerül-

tünk. Már azt hittem, hogy a dereglyét nem bírjuk kiszabadítani, de addig forgattuk körben, míg az agyagtalaj annyira meglazult, hogy tovább tolhattuk. Most még egy 20 centiméternyi sellő volt hátra; embereim attól tartottak, hogy a dereglye ott felfordulhat, ezért minden podgyászt partra szállítottak s mindnyájan kiszálltak. Magam maradtam a dereglyében, mely a lehető legilledelemesebben siklott le az annyira féltett helyen.

Mivel nagy szél kerekedett s a dereglye kormányzása bajjal járt, pihenőt tartottunk s ezt arra használtam fel, hogy fekete kamarámat felavassam. Alkonyat idején betömtük a falak apró nyílásait, befüggönyöztük az ablakokat s munkához fogtunk. Műtermem oly pompásnak bizonyult, hogy nagy örömmel dolgoztam, annál is inkább, mivel lemezeim jók voltak, eddigi felvételeim tehát sikerültek. Annyira belemerültem a munkába, hogy csak hajnali három órakor kerültem ágyamba; azért nagyon boszankodtam, midőn ISZLÁM hét órakor felkeltett. De mivel szép és csendes időnk volt, tovább kellett mennünk. A béget és embereit, kik idáig elkisértek, elbúcsúztattam, mivel már nem volt rájuk szükségem s ők élelmiszer-készleteimet tetemesen csökkentették, csak egy vadászt (*paván*) MUHAMMED AHUNT tartottam meg, ki a vidéket jól ismerte.

Szeptember 27-ike óta hatalmas nyárfák szegélyzik a partokat, melyeknek koronái vörösbe és sárgába mennek át, akárcsak vidám őszi farsangra öltözködnének. Lailiki embereim még sohasem láttak ily erdőt s nem győzték bámulni ezt az «öszteng-bag»-ot, vízmenti fáskertet, ahogy ők — az oázok vízdús ligeteiként — elnevezték. Igazuk is volt; gyönyörködve néztem én is a partnak ezt a színpompás diszét s

abban a néma csöndben, mely e szép kép fölé borult, szinte azt hittük, hogy láthatatlan tündérek diadalkocsijában vonulunk kristály- és zefirből készült utakon az elvarázsolt erdőn keresztül. Ebben a nagy csöndben szinte hangos szót sem mertünk szólni, nehogy a varázslatnak vége szakadjon. A nyárfák ünnepélyesen sorakoztak egymás mellé, magasra emelve büszke fejüket, mintha királyok lennének, s visszatükröződve az éltető folyóban, mely az erdőnek, a nyájaknak, a szarvasoknak és a királytigrisnek tápláló anyja, a sivatag legnagyobb ellentéte. Sötét fal gyanánt állnak a fák egymás mellett, méltóságosan és némán, mintha a partok közül a Mindenható dicsőítésére felhangzó hymnust hallgatnák, oly hymnust, melyet a vándor és utas is megérthet, ha kedélye a természet nagysága iránt fogékony. Itt állnak a nyárfák, mintha más céljuk sem volna, mint hogy hódoljanak a nevezetes folyónak, mely nélkül egész Keleti-Turkesztán egyetlen végtelen, megszakítatlan sivatag volna. Áhíthatos tisztelettel hódolnak a Tárimnak, mint ahogy a brahminok és agg zarándokok a Gangesznek, kik Benáreszbe igyekeznek, hogy a szent folyam partjain halhassanak meg.

Az erdő közvetlenül a part széléig terjed, de a partot magát sűrű sárga *kámis* (káka) borítja, föléje pedig áthatolhatatlan bozót hajol, amelynek a nap sugarát nem ismerő sötét zúgain csak vaddisznók törhetnek keresztül. Felül pedig az erdő zöldelő falat alkot, melynek sűrűsége a fák törzseit teljesen elfödí. A fák koronájának ríktó színeit kellemesen enyhíti a páratelt levegő s a természetnek mind ez a pompája sokszorosán visszatükröződik a vízben, s mégsem tudunk vele betelni.

Csak a folyó kiugró partjain, ahol az árvíz ho-

mokot és iszapot rakott le, lép vissza az erdő, a homorú parton ellenben a folyó fölé hajló nyárfák hűvös árnyékában siklik végig a dereglye. Mintha az erdő istenei békeágakat nyújtanának dereglyénk fölé, hogy csodálatos utazásunkat megáldják — mert a víziút Keleti-Turkesztán homoksivatagain keresztül bizonyára csodálatra méltó; ki hitte volna, hogy Ázsia legbelsejét hajón lehet átszelni!

Így siklunk mi alá nap-nap után a sötét folyó tükrén, a szunnyadó erdőkön keresztül: velencei út ez, ahol a paloták fákká változtak át s a rakodó partok aranyfényű kákából állanak. Evezőre nincs szükségünk; maga a folyó sodra gondoskodik róla, hogy tovább jussunk, s a gondolasok hosszú rúdjukat keményen kezükbe fogva, sorra alusznak. Minden oly csendes s önkéntelenül rabjaivá leszünk a mesebeli hangulatnak. Szinte várjuk, hogy az erdei tündérek a zavartalan csendben nyárfaágakon himbálózva kacérkodnak a vízben visszatükröződő képükkel s talán meg se lepődnénk, ha az erdő sűrűjében a pásztorok istenének furulyája szólalna meg.

De bármily némán is szállunk odább, még sem akadunk mesebeli alakokra. A csendes szellő néha-néha száraz leveleket szór reánk, melyeket a víz messze elvisz keletre, ahol megsemmisülnek. Ezek az erdő istenei, kik telehintik utunkat, ahogy a hinduk a Gangesznek sárga virágokat áldoznak; ezek a nyárfák, melyek mielőtt téli álomba merülnének, a Tárimnak, melynek nyári életüket köszönhetik, az ajándék egy részét vissza akarják adni, eszünkbe juttatva a halottégetők megvetett kasztját, kik az elhaltak hamuját a szent Gangeszba szórják.

Utunk hihetetlenül kacskaringós volt. Egyik kanyarulatban, hogy 180 méterrel jussunk tovább észak-

Ázsia szívében. I.

DEREGLYÉM.

25. laphoz.

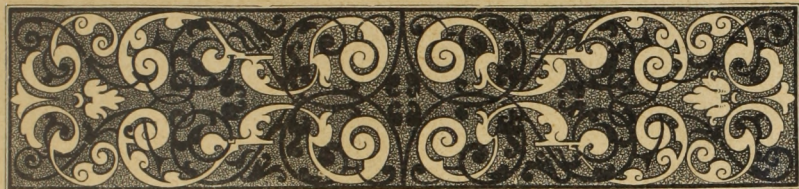
kelet felé, 1450 méternyi utat kellett megtennünk, miközben egy körnek kilencztedrészét irtuk le. Majd északkelet, majd délnyugat felé megyünk s elveszítjük azt, amit utunk által épen megnyertünk. Folyónk csak nagyon ritkán vesz egyenes irányt, túlnyomórésztben kigyó módjára tekerődzik. A tömördek kanyarulat miatt a delejtű adatait örökké jegyezniem kell s minden kanyarulatot papírra kell vetnem, hogy térképem pontos és megbízható legyen. De bármily lassan haladtunk előre, mégis nagy élvezet volt, ha verandámon ültem, körülvéve a legnagyobb kényelemtől s a vidék, mely felé törekedtem, lassan-lassan felém jött. De helyemet egy pillanatig sem hagyhattam el, mert a nagy kanyarulatok következtében alig mentünk 2—3 percig egyenes irányban s így folyton kellett az út irányát megállapítanom, a folyó mélységét mérnem. Térképem ilyenformán szépen készült, még pedig oly részletességgel, hogy ott, ahol a partot csak ritkás erdő takarta, szinte minden egyes nyárfát rajzoltam be s ha valaha újból visszakerülnék ide, felismerném az egyes fákat, mint régi jó barátaimat a kellemes, boldog időből!

MUHAMMED AHUN vadászom, ki a vidéket jól ismerte, azt állította, hogy a folyó két hónap alatt befagy; ezért abban állapotunk meg, hogy az utat siettetjük, amennyire csak bírjuk, s e célból ezentúl, a vacsorát kivéve, mindig a dereglyén étkeztünk, sőt még a kenyeret is ott sütöttük. Embereim rosszul voltak ellátva téli ruhával, ezért *Mazar-all*diban vagy *Avvat*ban akartam meleg ruháról gondoskodni.

Szeptember 30-ikán végre megpillantottuk a messze távolban a *Mazar-tagot*, régi ismerősünket; de a folyó nagy kanyarulatai miatt hol jobbra, hol balra, de még hátunk mögött is láttuk a hegyet. A vidék itt

megint puszta volt, az erdő megszűnt s a folyót mindkét parton fű- és kámis-steppe szegélyezte. Vadászaink szarvasok és más vad nyomait fedezik fel, de Iszlám bej ritkán lő más vadat, mint vadludat vagy kacsát; nem kedvez neki a vadászszerencse, előbbi útja óta nagyon megvénült. Magam pedig az egész úton egy lövést sem tettem; töltött revolverem, melyet támadás esetére mindig magammal akartam vinni, ládáim egyikének fenekén volt becsomagolva, — hogy melyikben, azt rendszerint magam sem tudtam.

HARMADIK FEJEZET.

Negyven kilométernyi gyaloglás.

OKTÓBER elsején a folyó vize ismét tetemesen apadt; éjszaki irányban a messze távolban a *Tiensán* homályos körvonalait ismertük fel. A *Mazar-tag* mindig élesebben emelkedik ki a háttérből s folyónk a hegynek egy végnyúlványa körül kanyarodik. A parton embereket és gunyhókat veszünk észre; a lejtőn régi temetkezőhely (*gurisztán*) van négy mauzoleummal (*gumbe*). A temetkezőhely is szent *mazar*, neve *Hazrett Ali Mazar*, mellyel egyúttal az egész hegyet is jelölik. A száraz folyómeder, mely a *mazar* tövében kanyarodik, ugyanaz a *Kodai-darja*, melyet már 1895-ben felkerestem. Tíz nap óta száraz volt a medre, de nyáron át a *Jarkent-darja* vizének egy része erre folyt le. Mivel a folyó a jobb partot előntéssel fenyegette, *Maral-basi* khinai *ambánja* (kerületi előljáró) elrendelte, hogy a *Jarkent-darja* medrén keresztben gátat építsenek, oly célból, hogy ez a vizet a *Kodai-darjába* terelje. *Kuruk-aszte*-ben öt ember örködött az ott felhalmozott ezer darab fatörzs és gerenda fölött, hogy amint a folyó vize eléggé leapadt, a vidék lakóinak segélyével a gátat felépít-

sék. Szerencsénkre ezt a munkát csak egy hónap mulva kezdhették meg, úgy, hogy a víz elzárása utunkat már nem befolyásolhatta.

Kuruk-asztében pihenőt tartottunk s ezt az időt arra használtam fel, hogy a falu *on-basiját* *Tum-sukba* küldjem oly célból, hogy lailiki embereim részére bundát és csizmát vegyen, azonkívül rizst, lisztet és főzeléket szerezzen be. Másnap estére vártam őt vissza; embereim közül senki sem kísérhette el, mivel az egész vidéken csak egyetlen lovat keríthettünk. Ezt az időt arra használtam fel, hogy a Hazret-Ali-Mazar-hegységet megmásszam, ahonnan a *Takla-makán* homoksivatag kísérteties dűnáit jól átpilanthattam. Eddigi utamban naponta 16 órát dolgoztam s az asztalom fölött görnyedve, gyakran fájt a hátam. Ez a kis gyalogkirándulás ez okból nagyon jól esett s mindenképen felfrissített. Mivel az *on-basi* másnap reggel sem tért vissza (s már szinte gyanakodtam, hogy pénzemmel odébb állt), még egy kirándulást tettem. Fölkerestem a folyó mellékágait, hogy lássam KÁZIM miként fogja a halakat. A folyó itt néhány tó lefolyásával egyesülve, sokkal nagyobb víztömeget ont, mint feljebb. Egy kis sellő alatt összegyűlt a sok hal, mely ügyes, ruganyos mozdulattal igyekszik magát a sellőn fölfelé lóditani.* KÁZIM itt egy öt méter hosszú vékony dárdával, mely két szigonyalakú éles kampóba végződött, nagy ügyességgel szúrta fel a nagy halakat, melyek egyszerre a szigonyon fityegtek, mintha csak oda varázsolták volna.

* Hasonló szökdelést figyelt meg Lóczy LAJOS a Retyezát hegyi vizeiben, ahol a pisztrángok a vizesésen átvetik magukat, miközben az odaváló oláhok széles karimájú kalappal fölfogják a levegőben ugró halat.

Késő este szerencsésen hazatért az on-basi, aki nemcsak minden megbízásomban jól eljár, de azonkívül még egy új vadászt is hozott magával puszkástól. Reggel erős keleti szél nehezítette meg hajózásunkat; révészünk alig képes a folyó sodrát megtalálni s a szél folyton sátramba kapaszkodik oldalt szorítva a dereglyét; végre leszedjük a sátrat, hogy jobban haladhassunk. De az ellenkező szél kemény próbára teszi türelmünket: bárcsak már nyugat felől fújna a szél!

Keleten magányos hegyek tűntek fel a szemhatáron: a *Csokka-tag* és *Tuszluk-tag*, ahonnan 1895-ben szerencsétlen sivatagi utamat megkezdtem. A tó, melynek partján akkor pihentünk, a *Jugan-balikköll* (nagy halastó); ezt a vidék lakói tavasszal nagy számban felkeresik s ilyenkor nyárfatörzsből kivájt csónakokat használnak, melyeket használat után a sásban elrejtenek. Ezen a vidéken a királytigris is gyakori s sok kárt tesz lóban és birkában; de az embert kerüli s azért tanyájukat nem támadja meg.

Az est csendes és szép volt s mi a homályban addig vitorláztunk, ameddig csak a part körvonalait felismerhettük. A levegő rendkívül enyhe volt a szélhordta finom homoktól, mely fátyolként takarta a Földet, csökkentve a kisugározást és még a csillagokat is elhomályosítva. Másnap a *Szorun-tavat* kerestem fel, mely a *Tuszluk-tag* hegység tövében fekszik. Kis csónakunkat ökrös fogaton (arba) a tó keleti partjára küldtem, ahonnan a tófenék mocsaras volta miatt jó darabot vinni kellett a tóba befelé. Engem NÁZER AHUN vitt a vállán, ISZLÁM mezítláb követett, de az iszapban majd bennrekedt. Mikor elég mély vizet értünk, felszereltük a kis csónakot, s elrendeztük a podgyászunkat. Dolgom elég volt: a

vitórlának s kormánynak kellett gondját viselnem, ügyeltem a delejtüre, térképre, az órára, a messzelátóra és hőmérőre, de meg a pipáról és dohányzacskóról sem volt szabad megfeledkezni. De minden simán ment; a szél csakhamar duzzasztotta a vitórlát s a kormánynyal nem volt sok dolgom; a térképezéshez szükséges eszközök egy kis rögtönzött asztalon feküdtek s mikor a csónak megindult, pipám megtöltésére is jutott idő. ISZLÁM, aki a csónak orrában ült, mérte a mélységet (mely két métert nem haladott meg) és a gyorsaságot. És hogy a gyomrunk se alkalmatlankodjék, arra szolgált a sült liba, kenyér és tojások, melyeket magunkkal vittünk.

Mikor előkészületeinket befejeztük, elindítottuk a csónakot, mely a tó tükrén gyorsan végig siklott. A sok sás mellett is mindenütt szabad utat találtunk csónakunk részére, melyet ügyesen kormányoztunk a sás közt. Tizennégy gyönyörű, hófehér hattyú élénkítette meg a képet, de midőn a délcegen úszó madarak felé közeledtünk, nehéz szárnycsapással felemelkedtek s nagyobb távolságban ereszkedtek le.

Keskeny csatornán át a *Szorun-köll*ből a tőle délre eső *Csöll-köll*be (sivatagbeli tó) jutottunk; a csatornának szabad vize alig volt 2—3 méternél szélesebb, s mindkét oldalon sűrű falként emelkedett a magas sás. De egész közel mindenütt szilárd talaj is volt, úgy, hogy a lovasokkal, kik a part mentén kísérték, mindenütt beszélgethettünk, ha nem is láttuk őket. A keskeny, festői vizifolyosót friss szellő járta át s csónakunk hattyúként siklott tova, félrehajlítva vagy összetörve az összehajló sást. A víz itt mélyebb volt (3.65 méter) s tömördek réce uszkált a felszínén. ISZLÁMBAN fölébredt NIMRÓD szenvedélye, de mivel puskáját a tanyánkon felejtette, megengedtem neki,

hogy érte menjen s azután csónakon evezzen le a csatornába, mely azon a helyen, ahol a keleti parton kikötöttünk, trombitaszerűen nyílt a tóra.

Én magam azt a kissé kalandos tervet eszeltem ki, hogy a *Csokka-tagon* át gyalog kelet felé megyek s éjszaki irányban térek vissza. PÁLTA s egy pásztor kísérték el; az utóbbi ugyan azt állította, hogy bár a hegylánc közelnek látszik, mégis igen messze van s ha túl is volnánk rajta, még akkora út vár reánk, minőt most ötödfél óra alatt csónakon tettünk meg, de nem hallgattam szavára s minden áron meg akartam valósítani szándékomat, hogy térképemet tökéletesbítsem. Fél négy óra volt s minden gyermeknek be kellett volna látnia, hogy éjfél előtt nem érhetjük el tanyánkat, oda vissza pedig okvetlenül kellett térnünk, különben megálltak volna kronométereink.

Felkerekedtünk tehát s gyors lépéssel tartottunk a hegynek egyik nyerge felé. Elmúlt az első óra s a hegylánc alig látszott közelebbnek; elmúlt a második óra is s elértük az előhegyeket, melyek a tó felől tekintve a főgerinccel egynek látszottak, most pedig arról győződünk meg, hogy még hosszú lejtő választja el tőle. A talaj itt egészen megváltozott; az omladékkúpot, melyen felfelé másztunk, számtalan apró eróziós barázda szeldeli, melyek a part felé deltaágakként megoszolnak és szétforgácsolódnak. Minél inkább közeledünk a hegységhez, annál mélyebbek ezek a barázdák s végül métermagasak a szélei s gyakran kellett hosszú kerülővel kitérnünk.

Az omladékkúpról gyönyörű kilátás nyílt a tóra, mely szélesebb volt, mintsem 1895-ben gondoltam. Ünnepeyes s fájdalmas gondolatok fogtak el, midőn újra megpillantottam ezt a vidéket, ahol azon évi április 22-ikén tanyát ütöttünk volt. A steppét, me-

lyen sátram ezen emlékezetes szomorú napon állott, magam előtt láttam s délfelé terült el a gyilkos sivatag, melyben karavánom elpusztult. Stoikus csöndben feküdt előttem a tó, mely embereimnek s tevémnek életét menthette volna meg, ha elég készletet vittünk volna vizéből, mely a száraz sivatagban hasztalanul párolog el!

A lenyugvó Nap biboros fényében izzó vulkánoknak képzeltük a magas homokdűnákat. Sírdombok gyanánt emelkedtek a halottak fölé. Ellenállhatatlan elfogultsággal gondoltam a homoksivatagra, ahol szolgálaim és tevém hosszú, zavartalan halálos álmukat alusszák. Nyugodtan aludtak s sírjaikat rég betemették a vándorló dűnák új hullámai. Meg tudnak-e nekem bocsátani, aki, egyike a három életbenmaradtaknak, most kényelemmel tekintek le sírjukra? Vagy most is vádol az öreg, becsületes MUHAMMED SÁH, míg kiszáradt torkát a Paradicsom pálmái alatt megnedvesíti? Mert enyém a felelőség azért, hogy a Föld felszínének ezen legátkozottabb, leggyilkosabb részébe vezettem embereimet. Szinte azt hittem, hogy a sivatag mélyéből halotti ének száll fel hozzám és vártam, hogy megpillantom az iszonyú kínok között összerogyott tevém kísérteties árnyékát, amint a homokdűnák között elővánszorognak, keresve engem, aki őket alattomosan a halállal való emez örületes, kétségbeejtő és reménytelen küzdelemben csaltam? Mintha csak tegnap lett volna, úgy emlékeztem kínjaikra, amidőn hiába kerestek vizet, hogy égető szomjúságukat eloltsák. Ha most a Paradicsom üde pázsitján ballagnak, megbocsátják-e nekem, hogy ily kínos halálba kergettem őket?

Hosszú vándorlás után végre feljutottunk a nyereg-re, mely körülbelül kétszáz méternyire emelkedik

a tó tükre fölé. A Nap már lenyugodott a *Tuszluk-tag* mögött s a szürkület egyre fokozódott. A hegy keleti lejtője nagyon meredek volt s embereim nem tudták, leereszkedhetünk-e ebben az irányban. De le kellett szállnunk; csúsztunk, másztunk, kúsztunk tehát ahogy csak birtunk s geologiai kalapácsom jó segítségével volt ebben a kúzásban. Nemsokára lankásabb lejtőre értünk s lejutottunk a völgybe, melyen túl még egy gerincet kellett kereszteznünk, hogy azt a kis hegyet érhesük el, melyen előzetes megállapodásunk szerint tüzet kellett embereimnek rakniok. Mivel ily erőltető gyaloglásokhoz nem voltam szokva, nagyon kifáradtam s minden kétezer lépés után öt percnyi pihenőt tartottam a hűvös homokban.

Végre a messze távolban megpillantottuk a tűz gyenge fényét. Tudjátok-e, mit jelent az, ha sötét éjjel a tűz fénye felé tartunk? Mint a világító torony, úgy a tűz is bátorságot önt a csüggedt vándorba, de órákig mehetünk még, anélkül, hogy a távolság látzólag csökkenne. Végre túl vagyunk az utolsó földhullámon s már a tűz lobogását is látjuk. De mennyi csalódáson megyünk még át; ha erősebben fellobog, közelebbnek képzeljük, ha kissé lelohad, azt hisszük, hogy távolodunk tőle. Akárhányszor megállunk és kiabálunk, de válasz csak nem érkezik. Végre mégis eljutunk ahhoz a határhoz, ameddig a hanghullámok végső gyűrűi terjednek s a messze távolban halk hangokat hallunk.

Midőn embereim közeledésünket észrevették, sok száraz nyárfát raktak a tűzre s egy óra mulva bevonultunk az ünnepélyesen kivilágított erdőbe. Embereim két lóval vártak s soha jobban nem esett a lovaglás, mint most. ISZLÁM és a többiek már nyugtalanok voltak hosszú kimaradásunk miatt s lámpákkal

jöttek elénk, hogy a mocsarakon és pocsolyákon át haza kalauzoljanak.

Negyven kilométernyi gyaloglás sok, ha nem szoktuk meg. Éjfél lett, mire szép sátramban ültem, megvacsoráltam, megfigyeléseimet leírtam s aztán pihenni tértem. Ázsia szívébe tett utamnak első fáradságos napja volt ez, — de alighanem jut majd még elég belőle.

NEGYEDIK FEJEZET.

Szent sírok.

OKTÓBER 8-ikán gyönyörű reggelre ébredtünk; a délnyugati szél hajózásunknak kedvezett s déreglyénk gyorsan és könnyen úszott lefelé. Nemsokára kis hegyet, a *Szai-tagot* értük el, melynek hátán temetkező helyet vettünk észre. IBRAHIM, új révészünk fia, kit rövidesen csak MOLLÁHNak szoktunk nevezni, imát mondott a sirnál, miközben társai térdre ereszkedtek. A dombon kupolával borított négyszögletes mauzóleum állott (agyagból építve) s körülötte még néhány kisebb síremléket találtunk. A domb tetején még két sír volt, de ezeket csak néhány gerenda és kő takarta be, úgy, hogy a csontvázakat kívülről láthattuk.

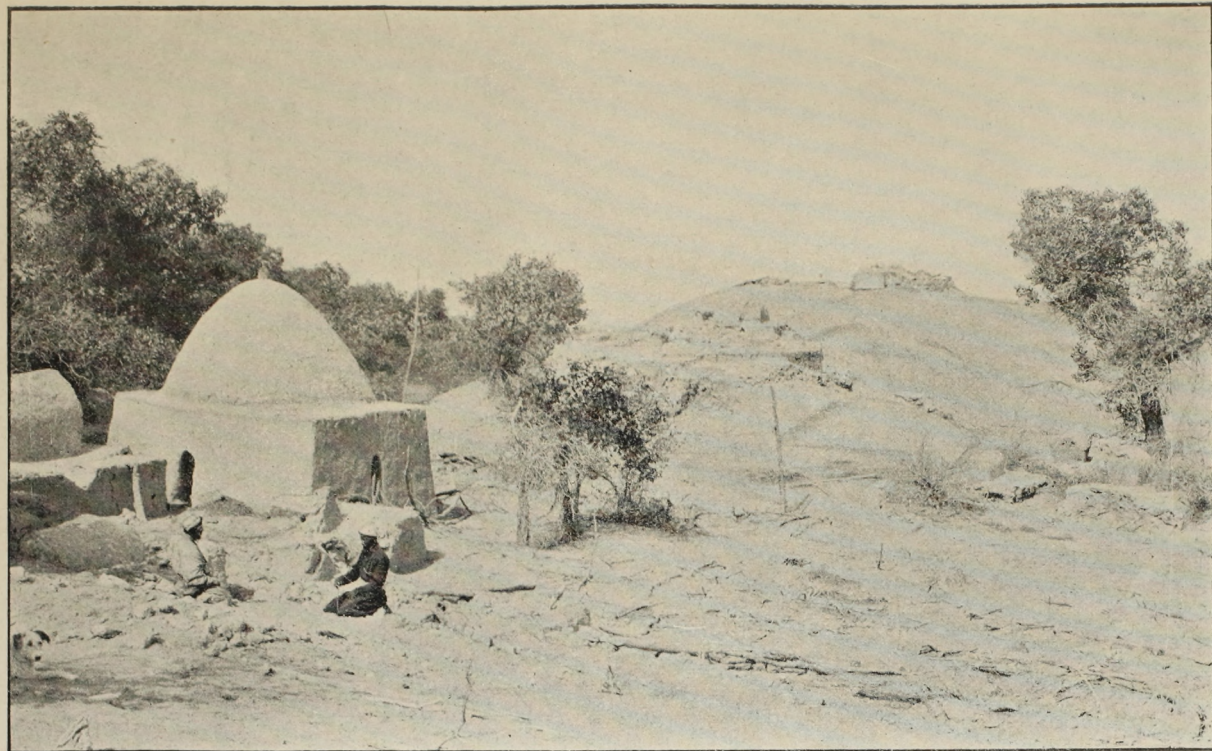
Este nagy bánatunk volt. Kedves kis kutyám, DOVLET már néhány nap óta búskomor volt s érverése tegnap este 150-re emelkedett. Szokása ellenére nem vett részt kirándulásunkban s éjjel sem feküdt ágyam mellé, hanem nyugtalanul ide-oda szaladt. Ma aztán lehorgaszott fővel s farkát behúzva szaladgált, este a szárazföldre ugrott s végre a folyóba tántorgott. ALIM azonban kimentette s a tűz mellé fektette; érverése ekkor már csak 42 volt s üveges szemmel bámult a semmi-

ségbe. Bárhogy erőlködtem, nem bírtam rajta segíteni; teste lassanként kihült s én simogattam, ameddig csak az életnek némi szikráját benne felfedeztem.

Kutyámnak elvesztése nagyon fájt; mindig hű társam volt, ki vidám természetével s furcsa ötleteivel mindig felvidított. Mikor *Osból* elindultunk, csunya, sovány kis állat volt, de ápolásom mellett szép kutyává nőtte ki magát. S most az álnok betegség elrabolta tőlem! *MOLLÁH* másnap reggel sírt ásott neki s jubhörbe takarva beletemette kis kutyánkat, miközben halk imát mormolt. Mindnyájan nagyon sajnáltuk a kis állatot; egész nap oly nyomott volt a hangulat a dereglyén, mintha valóban temetés után lettünk volna. Embereim csak suttogva beszéltek s dereglyémet oly üresnek láttam, hogy néhány napba telt, míg megint hozzászoktam a változott viszonyokhoz. *JOLLDAS* is soká kereste kis pajtását, s nem bírta megérteni, miért nincs többé velünk.

MOLLÁH, aki írástudó ember volt, ránk nézve valóságos kincsnek bizonyult, aki ezen a vidéken földrajzi szótárral ért fel. Szemüvegével az orrán, nagy papírlapra rajzolta a vidék térképét a folyó kanyarulatáival s az összes utakkal és nevekkel együtt. Térképét gyakran ellenőrizhettem s mindig helyesnek találtam. Ő gyakran járta be e vidék erdőségeit s háromszor volt *Sah-járban*. Embereim is megkedvelték őt, mert mindig olvasással mulattatta a hosszú, unalmas esti órákban.

Egy kis öböl mellett megleptünk egy csorda vad-disznót; meglepődve nézték a folyón aláúszó szörnyeteget, azután gyors ügetéssel a sűrűbe siettek. Este felé *Ak-szattmát* értük el, ahol *KURBÁN-BEJ* a nyárfák alatt két gunyhót épített. Kétezer juh és sok szarvasmarha van a birtokában, azonkívül búzát és

Ázsia szívében. I.

TEMETKEZŐHELY A SZAI-TANG HEGYEN.

37. laphoz.

dinnyét is termel; élelmiszereink készletét tehát ki-
egészhették nála.

Bár az idő már későre járt, mégis elhatároztuk, hogy még egy *csugulup*-ot (kanyarulatot) megteszünk. Gyorsan alkonyodott s akkora csend feküdt a vidékre, hogy szívünk dobogását is meghallottuk. Hogy embereimet felvidítsam, előszedtem szimfioniomat s ISZLÁMra bíztam, hogy gondoskodjék a zenéről. Embereim roppant megörültek s nagy áhítattal hallgatták a zenét, KÁZIM pedig a kis dereglyével oly közel jött hozzánk, amennyire csak bírta. A hangszer búsan és fájdalmasan szólt, mikor a Parasztbecsület dallamát hangoztatta, majd erőteljesen adta vissza Carmen szép zenéjét; ünnepélyes hangulatban hallgattuk a svéd nemzeti hymnust s midőn egy díszindulót pergettünk, azt hittük, hogy dereglyénk kürtök és harsonák zenéje mellett diadalmenetben halad a célja felé. Elragadó szép est volt. A levegő az erdő és rétek illatával volt telve s a levegő oly csöndes volt, mintha csak templomban lettünk volna. A legkisebb nesz, mely ezt a fenséges némaságot megzavarta, hallhatóvá vált: a partról aláguruló homokszemek, az öbölben bukdácsoló réce, a part sötét árnyékában csobikoló hal, a sásban csörtető róka. Míg a sötétség nőttön nőtt, a folyó sodra mindig mélyebben belévitte a rejtélyes vidékbe s az erdő lakói zeneszerünk hangjait csodálkozással hallgatták. Nem volt épen a legjobb zene, de abban a környezetben, melyben megszólalt, csodálatosan és behízsgáló varázsszal hatott, mialatt a nagy csend merész álmadozásba ringatott.

ISZLÁM bej, kit *Csiggan-csöllbe* küldtem volt, hogy burnótot (*nász*) vásároljon, október 11-ikén megint hozzánk csatlakozott, a rábizott cikkekken kívül még

anyját és öcscsét is magával hozta, úgy hogy most kilencen voltunk a dereglyén.

A folyó vize erősen apadt s szélessége néha 15 méternél sem volt több. Epedve vártuk az *Akszu-darja* torkolatát, melytől kezdve MOLLÁH háromszor annyi vizet helyezett kilátásba. Naponta 11 órai útat tettünk s az íróasztal mellett való örökös üléstől hátam egészen megmerevedett. Ez okból új módot eszeltem ki: kis csónakomba ültem, pokróczokból s vánkosokból puha ágyat készítettem s azon fekvé, térképemmel térdemen, tollammal a kezemben s pipámmal a számban haladtam a kis flottilla élén. Kényelmesebben valóban nem lehet ismeretlen földön utazni.

Október 13-ikán volt a hajózásunk a legkacsaringósabb. Térképemet magam előtt tartva, szinte azt hittem már, hogy folyónk teljes hurkot ír le, mikor az utolsó pillanatban hirtelen ellenkező irányba fordult. A másik kanyarulat még eszeveszettebb volt; negyedfél órai hajózás után ugyanazokhoz a nyárfákhoz érkeztünk, melyek mellett már elhaladtunk volt. A nap hűvös és nedves volt; révészeink *csapánjaikba* burkolva ülnek s ügyelnek, hogy feneket ne érjünk, nehogy nekik a hideg vízbe kelljen ugorniok. ISZLÁM és MOLLÁH a rövidebb szárazföldi útat választották s két óra alatt értek oda, ahova dereglyénk hét óra mulva érkezett. Ott alva találtuk őket; ha tüzüket észre nem vesszük, ott rekedtek volna mély álomba merülve.

A fagyos éjjelek az egész vidékre rányomják bélyegüket; friss szél után valóságos lombúton hajózunk s a folyó tükre a lombtól aranysárga. *Jiggdelik* vidékén is akadtunk egy *mazárra* (szent sír), melyet MOLLÁH már többször felkeresett volt, hogy a tűzkőtörmelékben rubinokat keressen, természetesen eredménytelenül.

Lailiki embereim lassanként aggódni kezdtek, midőn minden nap messzebb vitte őket az ismeretlen tájak felé s hazájuk mindig messzebb maradt mögöttük. De bátorságuk visszatért, midőn egy JUSSZUP DO BEK nevű emberrel talákoztak, ki itt őrzi juhnyájait s arról biztosította őket, hogy a nagy karaván úton *Akszun* keresztül való visszatérés semmi veszélylyel nem jár. Az első kasgári dsigitnek, kinek postámat kellett *Duralba* szállítania, már úton kellett lennie, ez okból megbíztam Jusszupot, hogy *Akszu*-ból küldje őt a folyó mellé, mely rendelkezésem fényesen be is vált.

Másnap a jobbparton füstoszlopot vettünk észre; Molláh azt állította, hogy itt pásztorok tanyáznak, kik tüzekkel riasztják el a tigriseket és farkasokat. Tigrisnyomokat tényleg láttunk is a parton s a pásztorokat is csakhamar megpillantottuk. De amint azok a dereglyét, kísértetiesen fehér sátrával és koromfekete gunyhójával észrevették, eszeveszetten elmenekültek, sorsára hagyva juhot, kutyát és tüzet. Bármennyit kiabáltunk is utánuk, többé nyomukat sem láttuk. De mit is képzelhettek ezek az együgyű jámbor erdei lakók, midőn dereglyénk az erdő szélén, mint valami óriási hattyú aláúszott? Bizonyára azt hitték, hogy valami gonosz lélek kelt ki a sivatag mélyéből, mely elpusztít mindent, mi útjába akad.

A következő napokon kedvezőtlen volt a szél s ezért haladásunk is igen lassú volt; valóságos szélvész kerekedett, mely futóhomokkal telítette a levegőt s a Napot elhomályosította. Nehány óráig hiába küzködtünk a széllel s épen abba akartuk hagyni a hiábavaló kísérletet, midőn MOLLÁH kijelentette, hogy a folyó dél felé fog fordulni s akkor kedvező szelünk lesz. Igaza is volt, dereglyénk csakhamar szédítő

sebességgel röpült dél felé. De örömünk nem tartott soká, mert a folyó megint éjszakkélet felé fordult s így szél ellenébe kerültünk. Este felé elállt a szél s akkor fényképező lámpásom fénye mellett folytattuk útunkat.

A következő napon elértük *Mazar Kodsámot*, ahol HAZRETT-I-AKHTAM RÉZI ALLAHU ANHU, egy a próféta idejében élt szent sírját látogattuk meg. A mozlimok hódolatukat rótták le a szenttel szemben s MOLLÁH «allahu ekber»-je átjárta az erdő csöndjét. Valóban ünnepélyes ilyen istentisztelet. Síri csend környékezett, csak a levelek rezgése járta át a levegőt. Ily szentélynek békésebb helyet alig képzelhetünk, mint itt, távol minden közlekedési úttól, oly folyó partján, melyet most jár be először halandó ember. A legkisebb nesz sem zavarta meg az erdő csöndjét, csak egy kis nyúl iramodott el lépteink zajára. «La illaha il allah», hirdeté MOLLÁH mély hangja teljes meggyőződéssel s szavai a távolban, a nyárfák között elhangzottak.

Midőn hajóinkhoz visszatértünk, megsajnáltuk a fiatal KÁDERT, ki egyedül maradt vissza a dereglyék őrzésére s azért a sírt sem láthatta. Megengedtem tehát neki, hogy egyedül meheszen a mazarhoz s azután a következő kanyarulatban várja be dereglyénket. De még nem haladtunk messze, midőn KÁDER eszeveszetten utánunk szaladt. Az erdő magánya s a kisértetiesen zörgő faágak annyira megijesztették, hogy semmi áron sem merte volna a szent helyet felkeresni; fiatal hősrünk minden bokorban rablót gyanított s ijedtségében azt vélte, hogy élőlények intgetnek a sírpóznák rongyaival.

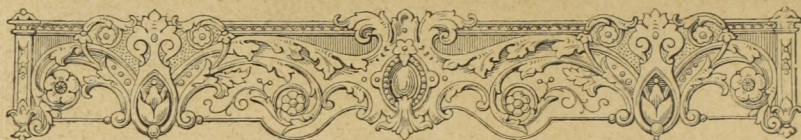
A szent helynek neve, *Kalmak-kum*, arról tanuskodik, hogy régmúlt időben mongojok tanyáztak a

folyó partján. Most három pásztorcsalád lakik itt, mely 300 juhot őriz.

A következő napok nem hoztak semmi újat, de az utazás korántsem untatott engem, mert megkedveltem a folyó életét s minden érverését figyelemmel kísértem. Örömmel figyeltem meg műszereimet, melyek a tél közeledtét, a meleg fogyását s a nap rövidülését jelezték s a végnélküli folyó térképe növekedett, egyik lapot a másik követte. Embereim is érdeklődéssel követtek. Esténként mind élénkebbé vált a társalgás s számolták a napokat *Avvatba* s az *Akszudarja* és *Khotan-darja* torkolatához való megérkezésünkig. Gyakran mégis igen lassan multak a napok, de ha akárcsak egy kacsát foghattunk, az egész társaság felélénkült és a csöndet vidám élet váltotta fel.

A folyó víz másodpercenkénti bősége most már csak 16·8 köbméter; hajózásunk folytatásának lehetősége megint kétségessé vált.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Szédítő sebességgel a Tárimon lefelé.

OKTÓBER 22-én számos gunyhót vettünk észre a Jarkent-darja partjain s nagy számmal jelentek pásztorok. Miután a *Kasgár-darja* vagy *Kizil-szu* torkolatát elhagytuk, a parton lovas bukkant fel, de alig hogy minket megpillantott, eltűnt a bokrok közt, jeléül annak, hogy csak kémlelni járt itten. Kevéssel rá tényleg előugrott egy egész csapat lovas, kik a lóról leszállva, szőnyeget terítettek a partra s szőlőből, dinnyéből meg kenyérből álló dasztarkhánra (villás reggeli) hívtak meg. A *jangi-avvati* útfelügyelő (*joll-begi*) volt, akit ide küldtek volt, hogy minket üdvözljön. Rövid pihenő után vele együtt folytattuk útunkat, míg kísérete a balparton lovagolt tovább.

Kevéssel rá egy másik lovascsapat bukkant fel; finom, színdús ruhába öltözött, előkelő külsejű férfiak voltak, az andisáni kereskedők legelőkelőbbjei, kik ugyancsak dasztarkhánnal kínáltak meg. Vezetőjüket szintén a dereglyére hívtuk meg, míg kísérői a jobbparton nyargaltak tovább. Most tehát már mindkét parton volt lovas kíséretünk.

Még odább harminc lovas várakozott ránk gyümölcsessel, kenyérrrel, tojással és leölt juhokkal: ezút-

tal az avvati bég ő nagysága saját becses személyében tisztelt meg kegyes meghívásával. Őt is a dereglyére vettük fel, mely ilyformán szépen megtelt vendégekkel. A parton most már a lovasok hosszú láncolata kanyargott végig s valószínű, hogy ily fényes processziót még sohasem látott a Jarkent-darja. Közöttük volt nyolc solymász lóháton, kettő sast hordozott, a többi vadászsólymot, melyeknek vad szemei sapkák alá voltak rejtve. Később a ragadozó madarak és gondozóik *tamasát* (előadást) rendeztek, mely négy nyulat s egy őzet hozott a konyhára. A bég pedig egy kutyával ajándékozott meg, melynek *Hamra* (útitárs) nevet adtunk.

Bennszülött solymász.

Október 27-én

végre elértük az *Akszu-darja* torkolatát. Feszült figyelemmel nézték embereim a hatalmas folyót s azt kérdezték: «Kimerészkedjünk-e a folyó nyugtalan hullámaira?»

Különös, hogy a *Jarkent-darja* éppen az *Akszu-darjával* való egyesülésénél éjszaknyugat felé kanyarodik; az egyesült folyó az *Akszu-darja* irányát veszi

fel s neve innen kezdve túlnyomólag *Tárim*, bár helyenként *Jarkent-darjának* is nevezik. A Jarkent-darja folyásának legalsó részében a víz folyása nemcsak megszűnt, de az Akszu vizének hatalmas nyomása alatt egészen megfordult. Kevés híja, hogy az örvénybe bele nem kerültünk; csak az utolsó pillanatban sikerült a dereglyét a parthoz erősíteni.

Egy napi pihenőt tartottunk, egyrészt hogy a dereglyét alaposan megvizsgáljuk, másrészt hogy csilágászati felvételt eszközöljek, fényképlemezeimet fejlesszem s kis csónakkal a Tárim hajózható vizét kikémleljem. A nagy folyóban zavaros volt a víz, míg a Jarkent-darja vize lassú folyása következtében megtisztul. Tömérdek vadliba röpült el fejünk felett, csodálatraméltó, nyílhegyalakú fálánxban. Mindig megbámultam ez okos madarak nagy vonulatait; a Lop-nortól Jarkenten át Indiába mennek. Mintegy kétszáz méternyi magasságban röpültek és folyton gágogtak; még mielőtt egyik rajuk a szemhatáron eltűnt, máris előkerült a másik aggodalmas kiabálásával. Ezek a gyors vándorok légbeli útjukat oly biztossággal választják meg, miként az olvadó hómezők és jégárak vízerecskéi a Lop-norhoz vezető utat megtalálják. Lehet, hogy ők is, akár a vízcseppek, a bennük rejlő természeti erő akarat nélküli rabszolgái. De inkább azt hiszem, hogyha röpülésközben megszólalnak, útjuk felől vagy a fenyegető veszélyek felől tanakodnak. Annyi bizonyos, hogy mindig epedő szempillantással követtük a fálánxot, mely fáradhatatlan szárnyakon igyekszik szabadulni a földi nyomorúság köréből.

Midőn október 29-ikén útnak indultunk, mozlimeim «bismillah» kiáltása nyomatékosabban hangzott, mint azelőtt, s embereim rúdjaikat megfeszített izmok-

kal markolták meg, aggódva a nagy folyam ismeretlen veszedelmei miatt. De aggodalmuk hiába való volt; dereglyénket ugyan megragadta egy elég erős örvény s egyszer körben meg is fordult, de azután éppen oly biztosan siklott tovább, mint eddig.

A folyó iránya itt szokatlanul egyenes volt, alig hosszabb a balparti ösvénynél, mely *Sáh-jar* felé tart. Estefelé a *Khotán-darja* torkolatát értük el; a fiatal erdőben széles utcát, az Akszu-darjánál néhány méterrel magasabb fekvésű medret vettem észre, mely most egészen száraz és üres volt. Abban a rövid időben, amikor a *Khotán-darja* vizet hord, állítólag hatalmas folyó s tény, hogy a Tárím medre a torkolatán alul jóval szélesebb és sok benne az áradmány; de a főfolyó iránya a *Khotán-darja* beömlésén alul sem változik meg. A folyó megint felidézte az 1895. évi végzetes sivatagútam emlékét, de a *Khotán-darjában* mégis hű barátot láttam, kinek életemet köszönhetem.

A vidék itt nagyon egyhangú, nyílt és sík; minden nagyarányú: a vízfelületek igen nagyok, az árterület végtelen, a partok egy kilométernyire vannak egymástól s az erdő oly távol esik, hogy a nyárfák lombjának zörgését a déli szellőben is alig halljuk.

Dereglyénken vidám a hangulat s lailiki embereim nagy érdeklődéssel nézik az új világot, mely itt előttük feltárul. A *joll-begi* még velünk van: sátram előtt ül s becses felvilágosítást ad a vidék, a partok nevei, a faluk és pásztorok s a víz mennyiségének változásai felől. *Hamra*, új kutyánk, lassanként belétörődik új sorsába s hozzánk alkalmazkodik. *Jolldas*nak nagyon is a körmére néz, mikor ez eszik, de még nem ereszkedik le hozzá annyira, hogy vele játszanék is. Egyik kakasunk a sátor ormán ül és kukorékol s a tyúkok,

melyek most a nagy dereglyén szabadon járkálhatnak, gyakran meglátogatnak.

Dereglyénk rendkívül gyorsan siklott a Tárimon lefelé s már öreg éjszaka volt, mikor nem minden baj nélkül kikötöttünk. A tűz körül csoportosuló embereim hangos társalgása néhány eltévedt rókát is megszólaltatott, melyek anyjuk után sírtak, legalább így magyaráztam azt a különös zenét, melytől az erdő visszhangzott.

Október 31-én óriási szél kerekedett; bundát és nemez csizmát húztam, mégis majd megfagytam a hideg szélben, mely egyenesen behatolt a sátramba s ponyváját majdnem szétrepesztette. A széles folyómederben tajtékozva csapkodnak a hullámok s az egész dereglye remeg a hullámok verésétől. Mivel sátram veszélyben forgott és még a folyó sodrában sem haladhattunk a szél ellen, kikötöttem, bár alig tettünk még néhány órai út.

Alighogy partraszálltunk s a tűz mellett kissé felmelegedtünk, előszedettem kis csónakomat s embereim álmélkodása közben ugyanazon úton, amelyen jöttünk volt, visszafelé indultam. A könnyű csónak a szó szoros értelmében röpült a vizen felfelé s az erős szélrohamok annyira emelték, hogy látszólag alig érintette a víz tükrét. Most ismét egyedül voltam Ázsia szívében; társaim voltak a tajtékozó hullámok, az őszi táj s a féktelenül tomboló vihar s lelkeket az a kéjes érzés fogta el, mintha mindezek a végtelen térségek enyéim volnának s mintha mandarinoktól és fejedelmektől függetlenül, tetszésem szerint uralkodhatnám az országban. A szél azt sutogta fülembe, hogy ez a hatalmas folyam évezredéig várta értekezésemet s hogy a Tárim, magasabb akarat parancsából, csak azért szeli ezüstös tükrével

a sivatagot, hogy nekem a kontinens belsejébe a legjobb útat biztosítsa. Ki vonhatta kétségbe e vízi út illető kizárólagos tulajdonjogomat? Talán a pásztorok, kik nyájaikkal a parton ballagnak s ijedt antilopok gyanánt menekülnek, mikor a földnyelv mögül némán előbukkanunk? Ki tartóztathatott fel, ki kérhette útlevelünket, ki szedhetett tőlünk vámot? Talán a tigrisek, melyeknek szemei esténként smaragdzölden tündököltek a tamariskák sűrű sötét bozótjában? Nálamnál senkisé ismerte a folyót jobban. A vadászok, az őserdők eme gyermekei, kiket napokig magunkkal vittünk s ismét elküldtünk, amikor tudományuk kifogyott, csak azt a vidéket ismerték, melynek határain belül a szarvasokat kergették, de hogy e határon túl mi lehet, erre nézve csak találgatásokba bocsátkoztak, sem azt nem tudták, honnan jön e folyó, sem azt nem, hogy hová lesz kimeríthetetlen víztömege. Én ellenben naplómiban mindent összeszedtem, amit az ország fiai tudtak; mindig a folyóval együtt éltem, esténként megvizsgáltam érverését, megmértem vizének mennyiségét s tudtam, hogyha a folyó évezredek óta ugyanaz maradt is, medrét mégis változtatta, vize pedig a távoli Lop-nor vidékén elvész, ahol más alakban ismét feltámad s ég és föld közötti körútját folytatja. A Tárím története és életének lefolyása nálam írásban, képmiben és térképben együtt volt, akár egy levéltárban és az anyag napról napra nőtt s oly monografiává bővült, melyből e helyen csak igen kis részt közölhetek, a fásasztó részletek nélkül.

Ily gyors utazás közben ügyet sem vetünk a távolságokra. De végre mégis magamhoz tértem álmadozásaimból, partra szálltam s a fiatal erdőben tüzet raktam, hogy reggelimet elköltsem.

Visszatérőben a jövőre gondoltam, mely a legsebbebb színekben tündökölt. Nem tudtam ugyan, hogy mit rejt méhében, de azt tudtam, hogy minden terv csak akkor sikerülhet, ha okosan van kigondolva s ez okból egy csomó kérdés merült fel: Végezhetünk-e az egész folyóval, mielőtt a téli hideg beáll? Hol kellene a főtábort felütni, ahonnan nagy kirándulásaimat megkezdhetném? Megtalálnak-e a dsigiték és jó híreket hoznak-e majd hazámból?

Kellő időben hazaérkeztem s fényképeim másolásához fogtam. Nagyobb biztosság kedvéért mindenképp két példányt akartam, ezért napi feljegyzéseimet először ceruzával kis könyvecskébe írtam s este tintával a nagy naplóba. Ez sok munkával járt, de megnyugtatót arra nézve, hogy egy példányt mégis szerencsésen haza fogok hozni.

Türelmemet azonban nagy próbára tette az ellenkező szél, mely előhaladásunkat nagyon meglassította, A folyó éjszak felé fordult, ennek folytán sátram árnyékba került, bár a nap melege igen jól esett volna. A hőmérséklet minimuma — 8·8 fokra szállt alá, ivópoharamban megfagyott a víz, megfagyott a tinta is és borzongtam, ha jéghideg ruháimba bujtam. Könnyen segíthettem volna ezen, ha szenesládát állítottok sátramba, de ezt, amennyire csak lehetett, kerülni akartam, hogy önjelző készülékeim járását ne zavarjam.

A folyó iránya most nagyon egyenes volt; a víz mennyisége kissé fokozódott, mivel az öntöző csatornákat mindenütt elzárták s így a fölös víz a Tárimba folyt vissza. A hatalmas víztömeg nagy erővel dolgozott medrében s az agyagfalakat több helyütt annyira alámosta, hogy nagy része a vízbe omlott, hideg zuhanyt zúdítva nyakunkba.

Kevéssel alább egy magányos asszony lépett elő a sásból, felénk kiáltva, hogy tíz tojással akar megajándékozni; a dereglyét a part felé irányítottuk s *Iszlám* átvette s kifizette a tojásos zacskót, anélkül, hogy megálltunk volna. Senkisé sem tudta megmondani, ki volt az asszony; úgy jártunk vele, mint a széllel: nem tudtuk honnan jó s hová megy.

Este, midőn *Leslik*ben kikötöttünk, révészeink a többiek mulattatására komikus szindarabot adtak elő. Ketten egy-egy társukat lisztes zsákként hátukra vették s azután botokkal egymásnak estek; míg a botozók kacagtak, addig a jól elpáholt lisztes zsákok mérgükben szitkozódttak s szerepcserét követeltek. De *KÁZIM*nak és *ÁLIM*nak, kik nagyon alaposan végeztek volt a páholást, rossz lelkiismeretük volt s nem akartak a cserébe beleegyezni. A bohózatnak az volt az előnye, hogy mindkét fél jól felmelegedett.

A levegő és víz hőmérséklete lassanként alább szállott s nyilvánvaló volt, hogy már nem lehet messze az a nap, amelyiken a jégzajlás nagyra fokozódik. Embereim a dereglye végében sístergő tűz köré telepedtek, beszélgetve, adomázva vagy kenyeret sütve; magam azonban csak ritkán hagyhattam el íróasztalomat. A *joll-begi*, ki mindig híven közölte velem a földrajzi neveket, ma (november 2-ikán) gyöngélkedett; egy adag khinint adtam neki s alig hogy lenyelte, már is elmúlt minden baja. A képzelet itt is sokat tesz; a jó embernek bizonyára csak a mai örületesen gyors hajózásunk ártott meg.

KÁZIM most is, mint rendesen, előlhalad a kisebbik dereglyén s minden akadályt hangos kiáltással tudtunkra ad. A nagy dereglyét *PALTA* vezeti, ki mindig hidegvérű és jókedvű, de a dereglye farán levőkkel irtózatossal közli teendőiket; ezek vakon

bíznak benne s nem ok nélkül, mert PALTA évekig révész volt *Lailik* és *Merket* között. Ma senkinek sem volt szabad aludnia; mindnyájan ébren őrködve álltak helyükön, mintha katasztrófától tartanának. A folyó mind rohamosabbá vált s dereglyénket mind gyorsabban ragadta magával. Csak egyetlenegyszer, amidőn a folyó éles kanyarulatot tett, nem bírtak kellő időben kitérni; a nehéz dereglye egyenesen nekiment a meredek partnak s néhányan bukfencet hánytak, — más baj nem történt. Egy perc alatt most 78 méternyi utat tettünk meg.

A folyó jellege teljesen megváltozott; az előbb széles és kanyargó meder egyenessé és keskenynyé vált s mindenütt annak jeleit ismertem fel, hogy a víz eroziója a medret még nem dolgozta ki eléggé. A tájék kopár volt, a talaj homokos. A meder sok helyütt keskeny folyosóhoz hasonlít, melynek partjairól gyakran nagy homoktömegek zuhannak a folyóba, hatalmas porfelleget verve fel. Ily földcsuszamlások ismételve veszélyeztettek s ha valaha, itt résen kellett lennünk, mert dereglyénk szédítő gyorsasággal rohant előre és úgy éreztük, mintha az örvény ellenállás nélkül elragadna. De nem volt más választásunk; résen kellett lennünk, hogy a lökéseket felfogjuk.

De most KÁZIM kétségbeesett hangon megálljt parancsolt a dereglyének. A folyó csak 20 méter széles volt s a kellő közepét egy ledőlt nyárfa zárta el, melyre annyi rőzse és sás rakódott rá, hogy egész halmot képezett. Körülötte fehéren tajtékszott a víz s ha a dereglye a folyó sodrát követi, nekivágódik s menthetetlenül felfordul. Már csak 50 méternyire voltunk a veszélyes helytől s a katasztrófát elkerülhetetlennek véltük. Az ijedség fojtogatta torkomat; attól tartottam, hogy ezekben a sístergő örvényekben min-

denünk elpusztul s a dereglyén mindenki fejét vesztette. Az utolsó pillanatban sikerült a fürge ALIMNAK, hogy kötéllel a partra ugorva (mi mellett a meredek partról majdnem belezuhant a folyóba) a póznákkal segédkező társaival egyetemben a dereglyét közvetlenül az akadály előtt megállítsa.

Ekként szerencsésen megmenekültünk. A folyó sebessége e helyen 101 méter volt percenként s ez a sebesség egész nap nem csökkent s este is csak nehezen bírtuk dereglyénket a parthoz kötni, melyről a homok folytonos zúgással omlik a folyó medrébe. A folyó sebessége másnap is ugyanakkora volt; sok bajjal küzködtünk s csónakom majdnem tönkrement a két dereglye közt, csak az utolsó pillanatban bírtam megmenteni. Reggel a parton vékony, tükörsíma jeget vettünk észre: az első jeget a mi utazásunkon.

Tellpel mellett, ahol kilenc pásztorcsalád él 8000 juhhal, elbocsátottam a joll-begit s MOLLAH FAISZULLAH személyében új kalauzt fogadtam; 54 éves, fehér szakállú öreg volt, hatalmas pápaszemmel, aki mindig jókedvű s beszédes volt s embereimet felolvasással mulattatta.

November 4-ikén és 5-ikén megint megváltozott a folyó képe; keskeny, jól kidolgozott mederben folyt s nagyon rohamos volt. Mindkét partján sárga sással borított végtelen steppe terült el, melyből tamariskákkal benőtt egyes dűnák emelkedtek ki, ez a Tárim régi és új medre közti közbülső lépcső volt s tényleg állítólag csak nyolc év óta képződött. A Tárim tehát megváltoztatja helyzetét, de csakis kis darabokban s érdekes, hogy a régi, elhagyott meder mindig éjszak felé esik, vagyis más szóval, hogy a folyó jobbra vándorol. Az új meder mentén természetesen még nincs nyárfaerdő, a régi meder erdő-

ségei pedig rendszerint elpusztulnak, amint a víz visszahúzódik.

A Tárím vize napról-napra emelkedett, sebessége mindig igen nagy volt. A vidék kevésbé változatos. Itt-ott pásztortanyákat találunk, a folyó fölött pedig a vadlibák nagy rajai röpködnek, 80—100 egy csoportban, mindig a szokásos nyílhegyalakban. Egy alkalommal keselyűket is láttunk nagy számban.

Bosztánnál új kalauzt fogadtunk, de MOLLÁH FAISZ-

Csónakok a Tárím középfolyásában.

FULLAH azért velünk maradhatott. A bennszülöttek dinnyével akartak kedveskedni, de mivel ez a csemege éjjelre megfagyott volna, helyette egy nagy kakast fogadtunk el. De alig hogy ez dereglyénkre került, máris nekiment a régi kakasunknak s kiszorította a dereglyéből. Mivel a jövevény versenytársat túrni nem akart, eddigi ébresztőmet KÁZIM gondjaira bízam s azóta a két kakas a legjobb barátságban élt — távolból; mikor az egyik kukorékolt, a másik (a kis dereglyén) szintén megszólalt.

A parton gyakoriabbakká váltak a sásgunyhók, sőt agyagházak is s a parthoz kötve többször láttunk csónakokat, jelül annak, hogy népesebb vidék felé közeledünk. A csónakok egyetlen nyárfából készültek, hosszú, keskeny járóművek, melyek a Lop-noron használt csónakokhoz hasonlóak. *Csong-aralnál* ily csónakot be is szereztünk s ISZLÁM és MOLLÁH ezentúl ebben foglaltak helyet. Hajóhadunk tehát egy járóművel megszaporodott.

Gedsi mellett a *Sáh-jar-darja* (*Musz-art*) ömlik a Tárimba; itt megjelent a csimeni joll-begi, ki Niász Hadsitól és a kozákoktól hozott leveleket. Ezekből megtudtam, hogy karavánomnak nincs semmi baja. *Teresz* falunál rengeteg «ajándékkal» vártak; volt ott juh, gyümölcs, két láda körte, egy láda gránátalma, sok nyúl, fácán, tyúk, tojás és tej, szóval mindaz, amire szükségünk volt. Dereglyénkre ráraakhattunk akármennyit; nem morgott, mint a teve s épen oly gyorsan folytatta útját, mint azelőtt. Azon a helyen kötöttünk ki, ahol a *Kara-dasról Csimenbe* és *Sáh-jarba* vezető út a folyót keresztezi, ugyanott, ahol 1896-ban a befagyott folyón átkeltem volt. Az öreg KHÁLIL BEJ, kinek akkor vendége voltam, aggkora dacára is — botjára támaszkodva — felém jött. Mindig nagy öröm, ha régi barátokat viszontláthatunk; az reggel is soká társalogtam a tűz mellett.

Két napig pihentünk a *csimeni* parton, mialatt csillagászati helymeghatározást végeztem s a folyón méréseket eszközöltem. Itt akadt ránk ABDURÁHMAN, az első kasgári dsigit, ki lepecsételt postaszákban leveleket hozott, csupa jó hírt. Vele Kasgárba szállítottam leveleimet s eddigi fényképlemezeimet, utóbbiakat leólmozott pléhládában. Egy új vadászt is fogadtam s beszereztem olajat fáklyák részére arra

az esetre, ha éjjeli hajókázásra is kerülne a sor. — A *sáh-jari* bég, ki lovaskisérettel jött *Csimenbe*, hogy nálam tisztelegjen, fiatal rókaképű kutyával ajándékozott meg, melynek *Dovlet* nevet adtam; mulatságos kis bohóc volt, ki már az első naptól kezdve dühösen őrizte a dereglyét s csakhamar minden két-lábú utas kedveltje lett, a kakast kivéve.

November tizedike volt az első téli nap: a hideg nagy volt s a folyóra sűrű köd nehezedett. A dértől fehér volt a dereglyének minden része. Még tíz órakor —2 fokon állott a hőmérő és délután öt órakor ismét —1 fokot mutatott. Ez szomorú kilátás volt, mert ha a folyó most fagyni kezd, még hajózásunk befejezése előtt körülfár a jég. Elkivánczoltunk tehát a hideg, szeles *Csimenből*, a hol tüzelőfa is alig van. Felszedtük tehát horgonyunkat s tovább folytattuk útunkat. Flottillánk most négy hajóból állott s mivel rendszerint két kalauzunk volt, az egyik a csónakkal elől haladt, KÁZIM pedig a nehezen megterhelt dereglyével követte. Az út hosszú volt, de a szél segítségünkre sietett. Itt-ott erdőt érintettünk, de ettől eltekintve az egész egy végtelen kámis-steppe volt, kiterjedt áradmányokkal.

Nagyon jól esett, hogy hideg végtagjainkat este a tűz mellett megmelegíthettük. Nagyobb biztosság okáért ezentúl mindig magunkkal vittünk egy kis fát azon esetre, ha éjjeli tanyánkon fát nem találhatnánk.

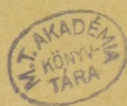
A következő napokon reggelenként apró jégtáblákat láttunk a part mentén. A nyárfákon alig látszik már néhány levél s a vadlibák utolsó rajai is elvonultak. A folyót itt *Ugen* vagy *Ögennek*, de *Teremnek* vagy *Tárimnak* is nevezik. A vidék lakóinak csónakjai itt már olyanok, mint a Lop-nor vidékén. Miután elhagytuk az *Incsikke-darja* torkolatát,

Ázsia szivében. I.

A SÁH-JÁRI BÉG LÁTOGATÁSA CSIMENBEN.

55. laphoz.

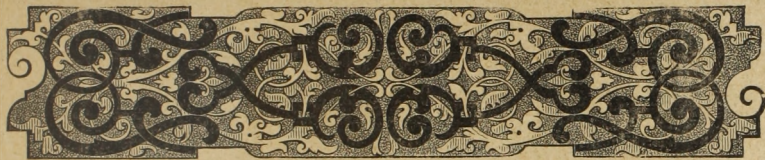
a hideg napról-napra fokozódott. Sátram jéghideg s gyakran felkeresem kis ladikomat, hogy a napon kissé felmelegedjem. A víz délben sem melegebb kéfoknál s póznáinkra vékony jégkéreg rakodik le. Szerencsére még elég mély a folyó, úgy hogy dereglyénk csak ritkán akad meg s ez esetben is kiszabadíthatjuk póznáinkkal. Napjaink csöndesen s változatosság nélkül mulnak el. Csak a fából fogy mindig több, de faszállítónk nem panaszkodik; csak arra kell ügyelnünk, hogy este, amikor a sötétség beáll, oly helyen kössünk ki, ahol elég száraz fát találunk. Reggelenként csak félhétkor kelek fel s bizony nem valami kellemes dolog, hogy 11—12 foknyi hideg mellett kell jéghideg ruháimba bújnom. Öltözködésemet ezért villámgyorsasággal fejezem be, ha nem is a legkifogástalanabbul. Ezután leolvasom meteorológiai műszereimet, mire a tűz mellé sietek, ahol kissé felmelegszem. Ha partra lépek, embereim barátságos és udvarias «szálám-alejkum» üdvözlete fogad. Embereim ilyenkor reggeliznek s magam is velük tartok. Erre elvégzem rendes partméréseimet s mire «mangelé»-t (tovább!) vezénylek, leoldják a dereglye köteleit, a póznákat a vízbe merítik s dereglyém folytatja hosszú útját a Tárimon lefelé.

Dereglyém hátsó része festői képet nyújt: emberek, juhok, tyúkok, zsákok és ládák festői rendetlenségben váltakoznak s akkora füstoszlop száll fel, hogy dereglyénket távolról gőzösnek néznők. Itt kenyeret sütnek, fehérneműnket szárítják, piszkos edényt mosogatnak, szerszámokat készítenek. *Názer* hatalmas kormányon dolgozik, melylyel dereglyénket ellenkező áramlásban könnyebben lehessen irányítani, *KÁDER* és *KÁZIM* kis csónakokba szálltak, hogy a kisebbik dereglyét kalauzolják, ha a póznákkal nem érik el a

feneket. Ha más változatosság nincs, dalra gyűjtünk s az erdő többszörösen veri vissza embereim hangját. De estefelé elnémul a dal; mindenki a nagy tanyai tűz után áhitozik, de mi még holdvilág mellett is tovább hajózunk. A partokon nem világít semmi tűz, csak a hold tükröződik a gyűrűdző vízfelületen s dereglyénk tüze halvány fényt vet a parti sásra.

Ha végre megállást parancsolok («indi toktamisz!»), egyszerre megelevenedik a dereglye. Pillanat alatt ki van kötve a dereglye, minden szükséges holmi a par-ton van s a hatalmas tűz mellett elfogyasztjuk kései ebédünket. Embereim azután a tűz köré gyülekeznek s bundáikban álomra hajtják fejüket; amíg a tűz nagy, nyitva hagyják bundáikat, de ha elálmosodnak, egészen a tűz mellé bújnak s beburkolóznak bundájukba. Amikor napi munkám végeztével én is ágyba kerülök, ők már rég alusszák az igazak álmát.

HATODIK FEJEZET.

A Jumalak-Darja útja a homoksivatagon át.

NOVEMBER 14-ikén tovább folytattuk útunkat; a parton négy embert pillantottunk meg, kik sóbálványként álltak s bámultak reánk. Mikor közelebb értünk, eszeveszetten elszaladtak, hátrahagyva holmijukat s négy vad kutyát, mely egy óráig kísért dühös ugatásával. *Kellelik* környékén jól épített agyagkuknyhóra bukkantunk, de benne nem találtunk más lakót, mint egy kutyát, egy sereg tyúkot s néhány juhot. A pásztorok elillantak, amint dereglyénket megpillantották. A tűzhelyen főtt az étel s ruha és szerszám hevert szerteszét. Átküftattuk a bokrokat, de sehol az emberek nyomát nem találtuk. Végre a távolban kis fiút pillantottunk meg, kit erélyes hajtóvadászata után el is fogtunk. De a szegény annyira félt tőlünk, hogy a száját sem bírta kinyitni, még ránk se mert nézni.

Vajjon miféle fantasztikus mesék lehettek elterjedve a Tárím erdeiben dereglyénkről és utazásunkról! Mily gyakran láttunk elhagyott kuknyhókat, melyeknek lakói csak az imént széledtek el! Mit is gondolhattak a szegény pásztorok, mikor a mi szörnyetegünket látták a folyón alúszni, ezt a szörnyü vizi-

állatot, mely előre és hátrafelé kinyújtott csápjaival szóttanul, mint a tigris, lopózkodott tovább? Sokan eszeveszetten elszaladtak, mintha nyomukban volna az ördög, mások tisztos távolban az erdő szélén maradtak, hogy lássák, mi készül itt, ismét mások magukon kívül ide-oda szaladgáltak, mintha az erdei manó ijesztett volna rájuk. De bármiként legyen is, ha a keleti népeknek túlzásra és babonára hajló természetét tekintjük, biztosra vehetjük, hogy dereglyénk nyomában egy csomó legenda és mese keletkezett, melyek szájról-szájra szállva, idővel még a folyam istenének vagy a sivatag királyának a Tárím folyón végbement diadalmenetévé fogják magukat kinőni.

A *khake-dungi* tanyán elbocsátottam a csimeni kalauzokat, mivel a vidéket s az erdők neveit már nem ismerték. Innentől kezdve tehát nem volt már más útmutatónk, mint a folyam tekervényes folyása, minden áron kalauzra kellett tehát szert tennem. Végül juhászfűt láttunk s elég közel juthattunk hozzá, mielőtt minket észrevett; de akkor máris úgy szaladt, ahogy a lába csak bírta. De minden áron szert kellett rá tennünk s ezért ismét hosszú hajtóvadászatot rendeztünk rá; nagynehezen meg birtuk fogni s tőle megtudtuk, hogy estefelé a bal parton több telepet fogunk találni. Úgy is történt s így ismét helyismerő kalauzra tettünk szert.

KÁDER mesélte, hogy e vidéken a tigris elég gyakori; szinte csodálatos, hogy ezek az egyszerű erdei lakók kezdetleges előltöltő puskáikkal miként lőhetnek le tigrist, de csel nélkül erre nem is volnának képesek, mert a tigris nagyon erős. Ha a tigris lovat, tehenet vagy juhot rabolt, ezt a sásba cipeli s ott jól lakik; a maradékot otthagyja, de bizonyos idő múlva visszatér. Ilyenkor mindig a pásztorok járt ösvényeit

használja s ezért *joll-barsznak*, azaz ösvénytigrisnek nevezik. Csapásából látni, hogy merre ment s honnan várható, ha a maradékért visszajön. Ilyenkor ügyesen kieszelt csapóvasat tesznek az útra, mintegy fél méter mély gödör fölé s azt rőzsével s lombbal betakarják. Ha a tigris a vasba lép, ez összezsapódik s a vas oly nehéz, hogy a tigris csak nehezen vonszolhatja magát tovább. Lábáról le nem rázhatja, ezért szabadon nem bír mozogni s élelmet sem szerezhethet, tehát lefogy és elgyengül. A benszülöttek ekkor lóháton közelednek s a nyeregből lelővik; de annyira tartanak tőle, hogy sokszor még egy csomó golyót röpitenek belé, mikor már rég kiszenvedett.

November 18-ikán bukkantunk az első Lop-embe-
rekre: egy aggastyánra és két fiára. Az aggastyánt, ki a vidéket kitünően ismerte, hosszas tárgyalás után magunkkal vittük; fiait elbocsátottuk. A folyót ezen a tájon *Jumalak-darjának* nevezik; medre itt 20 méterre szűkül össze, de mélysége hét méterre is rúgott és hordaléknak nem volt semmi nyoma. A parti terraszkok kőkeményre fagytak s ha dereglyénk nekik ütközik, olyan, mintha márvány rakpartot súrolna. De a folyó medre itt is roppant kaeskarings; néha naponta több száz ízben kell útunk irányát meghatároznom, hogy térképemre a folyó minden kanyarulatát lerajzolhassam. De térképem ezért mégis csak a pillanatnyi felvételek értékével bír, mert a folyó igen ingatag természetű s nincs év, amelyben új ágak ne képződnének s régi kanyarulatokat oda nem hagyna. Még egy Lop-vidéki lakót fogadtam ciceronenak, ki éppen a jéggel borított lagunákban halászott, mikor arra haladtunk. A halak szívesen tartózkodnak ily kicsi, csöndes vízmedencékben s a benszülöttek nagyon ügyesek a téli halászatban. A hálót az öböl nyílása

előtt keresztben kifeszítik, azután a csónakban állva, a széles lapátú evezővel villámgyorsan hajtják a csónakot a háló fölött az öböl merev jegére, mely a csónak súlya alatt összetörik, mire az evezővel végig széttörik a jeget. A jégdarabokat kitolják a folyóba s a halakat az evezővel a hálóba kergetik, melyet erre a csónakba felhúznak. Ha a jég nagyon erős, akkor a halakat csak evezőcsapásokkal kergetik a kérge felé. A nagy parti tavakban télen is halásznak, még olyankor is, mikor e tavak a folyótól teljesen elvannak választva.

November 20-ikán messzelátónkkal tíz embert ismertünk fel a parton, messze távolban. Miként kiderült, a folyó közelében fekvő községek bégjei voltak, kik *Urumcsi* főkormányzójának, a *fu táj*-nak parancsára jöttek ki, hogy a Jarkent-darján aláhajózó *csong mehmant*, azaz előkelő idegent üdvözljék. A khinaiak tehát, bár messziről, figyelemmel kísérték és a víziút híre messze terjedt el. De senki sem tudta, hogy honnan jövünk és hol fog útunk végződni; mind csak azt találták, hogy nagyon különös teremtések vagyunk. Több mint két évvel később *Ladak*-ban indiai kereskedők megkérdeztek, nem hallottam-e valamit egy fehér emberről, aki hónapokon át vitorlázott egy éjszaki folyón; az *Induson*, mondák, ily út lehetetlen volna. *JUNUSZ* bég, új barátaink legelőkelőbbje, már néhány nap óta várakozott ránk s már felfelé is lovagolt, de megint visszatért, mivel dereglyénknek nyomát sehol sem találta.

Kecsik, ahol most kikötöttünk, érdekes hely, mivel itt bal oldalt iszappal telt meder van, melyen a *Tárim* vagy ötven éven át folyt; négy évvel ezelőtt oly alaposan változtatta meg irányát, hogy régi medrébe még áradó víz idejében sem jut egy csöpp víz

sem. A folyónak ezen mederváltozásai lefelé mind sűrűbbekké válnak s a Lop-nor vidékén, ahol teljesen sík vidékre ér, vége minden rendnek s a térkép csak készítésének idejében érvényes. Folyók és tavak fekvése és vízmennyisége itt évről-évre változik s aki a Tárím folyását végig ismeri, megérti, hogy végpontjának, a Lop-nornak is vándorló tónak kell lennie, mely időszakonként éjszokról délre vándorol és fordítva, úgy ahogy az inga ide-oda leng. Az inga itt a *Tárím*; lehet, hogy egy-egy lengési időszak néhány száz évig tart, de a Föld történetében éppen úgy tűnnek el, mint a másodperces inga lengései.

Ez a különös vidék a bennszülöttek előtt is ismeretlen volt, kiknek ott nem volt keresni valójuk. Annyit azonban tudtak, hogy az új meder helyenként nehézségeket, sőt veszélyeket gördít a hajózás elé és JUNUSZ bég ezért néhány embert csónakon előre küldött, hogy ott, ahol óvatosságra volt szükség, előre figyelmeztessenek.

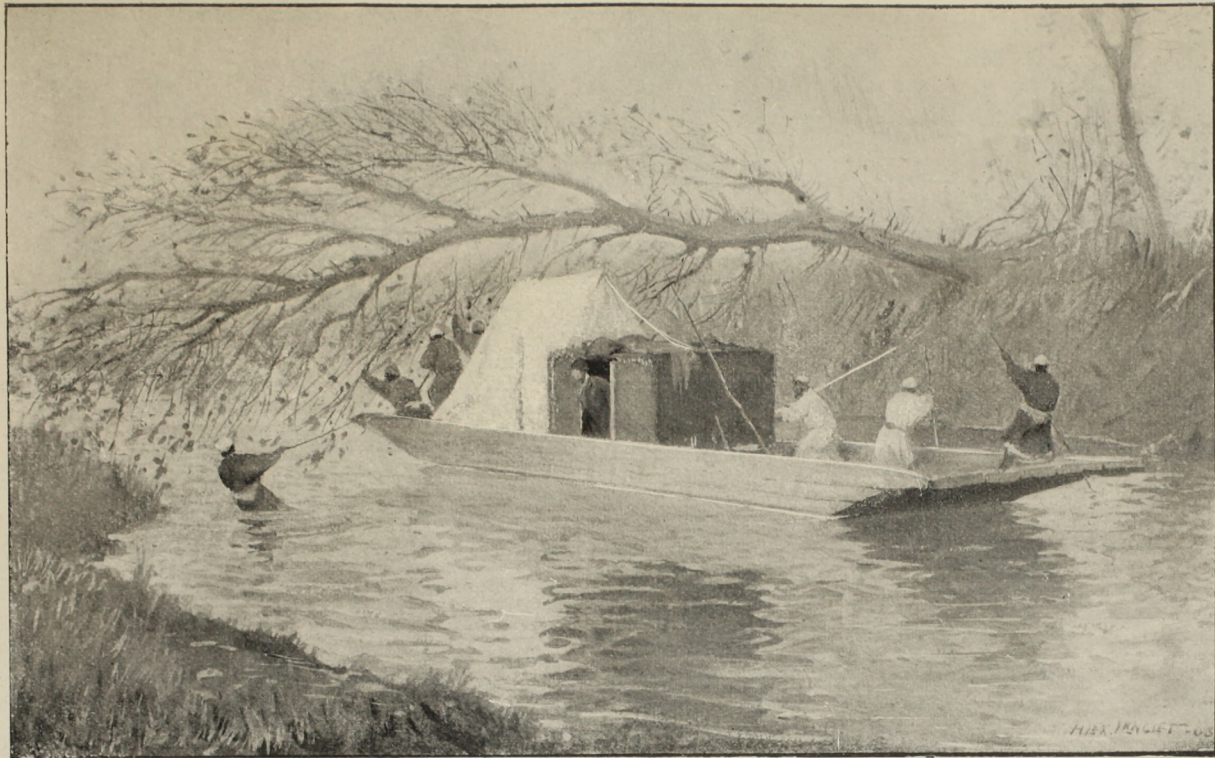
November 21-ike volt az első nap, amelyen a folyó sebessége a száz métert is meghaladta percenként. A bégeket összes ajándékaikkal együtt a fedélzetre vettük s két Lop-csónak, egyikök négy evezőssel, előre ment, hogy a hajózható utat kikémlelje. A folyó iránya bizonytalan; a víz folyton szétoszlik apró halmok körül s ha a csónakok előre nem mennének, bizton eltévesztenék a helyes irányt. Szűkületek, megakadt fatörzsek, kámisgyökerek felhalmozódása folyton aggodalomra adnak okot; hogy a meder egészen frissen képződött, abból is látható, hogy itt-ott friss nyárfák állnak a víz közepén, amelyek azonban halálra vannak ítelve. Annyira veszedelmesek voltak ránk nézve e fák, hogy sátrunkat és meteorológiai házikónkat is le kellett szednünk.

Midőn a szürkület beállott, átköltöztem kis ladi-komba s követtem a Lop-emberek flotilláját. Szédítő sebességgel siettünk át apró vízeséseken s örökös aggodalomban voltunk. Mire besötétedett, a *Csongak-kum* homoksivatagba értünk; mindkét oldalon magas dűnák emelkedtek. A Lop-emberek tüzet raktak s a sivatag kísérteties világításban állott előttünk.

A *Jumalak-darja* friss medre a kopár sivatag szélső részeit átfúrja s a dűnákat, melyek útjába akadnak, ellenállhatatlan erővel ledönti. A homok nem bír ennek a vad erőnek ellenállani, mely az esés törvényeinek hódolva, az ezer éves sivatagon áttör, a felduzzadt homokhullámokon át utat egyenget magának s azoknak alapját pusztítja.

Két oldalt 15 méter magas dűnák emelkednek, de a jobb parton, ahol a homok hatalmasabb, sokszor terméketlen is. Néha egy-egy magányos nyárfát hagyunk el, míg a tamarix, a sivatag homokjának gyermeke, igen gyakori, a partok szélét pedig keskeny kámisszegélyek jelölik. Nevezetes, hogy a dűnák alapja annyira szilárd, hogy függélyes falakkal emelkedhetnek ki a vízből; ez onnan van, hogy alul nedvesek. Nagyobb magasságban éppen olyan laza a homok, mint egyebütt; apró barázdákban szalad alá, s a függélyes falon kis kaszkádokban omlik le, mindaddig, amíg csak felülről táplálékot nyer; amikor már nincs több homok, a dűnának vége van: szél és hullám széjjelhordta, de más alakban fel fog támadni s újra kezdi szünet nélküli vándorlását. A sivatag-tengernek is meg van a maga élete, mely itt ugyanolyan törvényszerűséggel lüktet, mint a pálmák árnyékában.

Ezeken a hihetetlenül kopár partokon halottnak átszott minden; sem embernek, sem állatnak, még hollónak és keselyűnek sem volt semmi nyoma.

Ázsia szívében. I.

HAJÓTÖRÉS VESZEDELMÉBEN.

63 laphoz.

Csak egy «száldán»-t láttak egy nyárfán, t. i. ágakból font fészket, mely az antilopvadászoknak rejtekhelye. Síri csönd környékez megint; a sivatag mélyéből nem hangzik felénk semmiféle üdvözet, csak a folyó dúdolja a homoknak csöndes dalát, mely a Tárím ajkain nemsokára a fagyban el fog némulni. Révészeink gondosan kémlelik a hajózható vizet s dereglyénk csöndesen követi útmutatásukat. Mily csodálatos, hogy ezt a homoksivatagot *vízen* keresztül kereshetjük; valamikor ugyanebben a sivatagban víz hiánya miatt majd elpusztultam!

Az utolsó napokban oly rohamos volt a Tárím folyása, hogy jeget alig láttunk. De a hőmérséklet már nyolc órákor —6 fokra szállt alá. A versenyfutás köztünk és a folyó befagyása között napról-napra érdekesebbé lett. Sok napunk alig lehetett már, mert a hideg napról-napra fokozódott. Ameddig megtarthattuk dereglyénket, pompás dolgunk volt; de remegve gondoltam arra a napra, amelyen kénytelenek lennénk biztos otthonunktól s úszó lakásunktól megválni. Amennyire szeretjük házunkat, melyben soká kényelmesen laktunk, éppen annyira hiányoznánk nekünk hajóhadunk, mely oly hűségesen vitt át Keleti-Turkesztánon. Mekkora kényelem is volt az, hogy sátrunk éjjel-nappal készen állott, hogy sohasem kellett tevéket etetni, megnyergelni vagy lenyergelni. Sötét kamarám minden pillanatban rendelkezésemre állott s csak ki kellett nyujtani kezemet, hogy rögtön pompás hideg ivóvizem legyen.

November 23-ikán még mindig 70·7 köbméter vizünk volt. Vizünk tehát még volt, de vajjon mikor vágná el utunkat a jég? Addig akartunk előrenyomulni, ameddig a jég bilincseit még széttörhetnők s ha végre befagynánk, téli szállásba mennénk, nagy tüzet rak-

nánk s felkeresnök karavánunkat. Ha fátlan vidéken szállnánk partra, dereglyénket szétszedve, darabonként tüzelnök el. Az öreg jó dereglyét! Ez volna hát jutalma, hogy miután célhoz juttatott, téli estéken világosságot és meleget árásson reánk!

November 24-ikén kevés híjja volt, hogy hajótörést nem szenvedtünk. A folyónak egy hirtelen kanyarodásánál hatalmas nyárfa dült a folyóra s oly mélyen feküdt a víz tükre felett, hogy dereglyénknek okvetlenül belé kellett ütköznie. Szerencsétlenségünkre dereglyénk éppen e helyen megelőzte a többi csónakokat s veszélyt nem is sejtve, gondtalanul úszott lefelé. Alig voltunk a nyárfától 50 méternyire, midőn PÁLTA kétségbeesett kiáltása a veszélyre figyelmeztett. Póznáink nem érték el a meder fenekét, amiért embereim párosával az új lököevezőket ragadták meg.

Mily kiabálás, mily izgalom! A folyó éppen itt kis sellőt képezett s így óriási gyorsasággal rohant alá. Ha a nyárfába beléütközünk, minden veszve van. Csak legalább térképlapjaimat s jegyzeteimet menthessem meg, mert ha a sellőbe beleesnek, többé meg nem találhatom. Embereim iszonyú erővel dolgoztak. ISZLÁM és a bég elől álltak, hogy a nyárfát megragadva, a lökés erejét csökkentsék. Derék embereimnek az utolsó pillanatban sikerült a dereglyét a folyó sodrából az örvénybe lökni, úgy hogy lassú körmozgást téve, az ellenáramlatba került. A víz áradata természetesen megint a nyárfa felé vitte volna, ha ÁLIM hirtelen a másfél fokos vízbe nem ugrik s a túlsó partra úszva, kötél segélyével a veszélyes helyen át nem vonszolja.

Amíg dereglyénk az örvényben egyet fordult, KÁDER és KÁZIM a kis dereglyével s a ladikkal mellettünk elröpültek, ugyancsak egyenesen a nyárfának.

De ők ügyesen kimenekültek a bajból. A kellő pillanatban eleresztve a ladikot, azt hatalmas lökéssel a nagy dereglyéhez lóditották; evezőik segítségével pedig oly közel jutottak a jobb parthoz, hogy KÁZIM kötéllel partra ugorhatott. A kis dereglye ezalatt már a nyárfához ért s kevés híjja volt, hogy fel nem fordul, annál is inkább, mivel KÁZIMnak az ágakba kellett kapaszkodnia, hogy a fedélzetről le ne söpörjék.

Ha ez a kaland éjjel történik meg, akkor útunk megszakításának nem a folyó befagyása az oka. De most is velünk volt a szerencse s baj nélkül folytathattuk útunkat tovább lefelé. Lailiki embereim csodálkozása napról-napra fokozódott. Azt hitték, hogy egyszer csak vége szakad a folyónak s ime, mindig tovább siet kelet felé. Szinte szédültek, ha a folyton fokozódó távolságra gondoltak s nem volt róla tiszta fogalmuk. De mindig úgy érezték, hogy lailiki ott honuk messze távolban viharok, ködök, homoksivatagok és áthatolhatatlan erdők mögött eltűnt.

Dereglyémre megint visszatért a csönd s a symphonion hangjai mellett újra beköszöntött a vidámság is. ISZLÁM éppen pompás illatú párolgó halat talált fel, midőn mögöttünk, ahol KÁZIM és KÁDER visszamaradtak volt, iszonyú segélykiáltás hallatszott. Mindnyájan összerezsentünk s parancsot adtam, hogy a dereglye rögtön kössön ki; de a folyó közepén voltunk s jó időbe telt, míg a dereglye kiköthetett. Attól tartottam, hogy valamelyik emberem vízbe fűlt, de a baj szerencsére nem volt oly nagy. Kisebbik dereglyénk ugyanis a vízből kiemelkedő fatörzsbe ütközött s felfordult. Mivel emberéletben nem esett kár, csakhamar megnyugodtam s elfogyasztottam kihűlt halpecsenyémet.

Most tragikomikus látványnak voltam tanúja. Tarka összevisszaságban úszkált a víz felszínén a kis dereglye minden holmija, nyomukban a Lop-csónakok, hogy megmentsek, amit még lehet. Vödrök, tálak, lisztes ládák és gyümölcskosarak, evezők, rudak, kenyérsomporok összevissza úszkáltak; jó részét megmentettük, de egy balta, ásó, fémlámpa s több más tárgy menthetetlenül elveszett. Kikötöttünk, ahol voltunk s ISZLÁM és ALIM hatalmas tüzet raktak. A többiek a póruljárt csónakokkal s azoknak átázott tartalmával csak késő este érkeztek meg; KÁZIMOT nagyon bántotta a dolog, de nem kerülhette el a bajt, mert az örvényben ki akart kerülni egy nagy fatörzset, miközben az ár a dereglyét egy másikhoz csapta. Ladikom kiállta a csapást, de oldalt elhasadt, szerencsére a vízvonal fölött. KÁDER, ki nem tudott úszni, a ladikba menekült, KÁZIM pedig a fatörzssre lendítette magát s ott maradt ülve, míg segély nem jött.

Másnap *Csong-tograk* és *Arelis* bégjei látogattak meg s néhány csónakot hoztak, úgy hogy hajórajunk most tíz jároműből állott, melyek ünnepélyes processzióban úsztak lefelé.

A két bég PALTÁTól jobbra és balra foglalt helyet s segítettek evezni, úgy hogy most az áramlatnál gyorsabban haladtunk. Ladikom egyik felét nagy derűtség közt egy ügyetlen hajós kezelte, miközben ISZLÁM a repedést bőrrel bevarrta. *Tokkusz-kumnál* tanyát ütöttünk. Mohammedán barátaink nézete volt, hogy csöndes időben még húsz napig folytathatjuk útunkat, de *burán* (homokvihar) után a folyó akár egy éjjel is befagyhat; a folyó torkolatától kezdve fagy be, tehát folyása ellenében. Azt is állították, hogy a víz annál gyorsabban folyik, minél hidegebb;

Ázsia szívében. I.

ÖRDEK ÉS PÁLTA HAJÓRAJUNK ÉLÉN.

67. laphoz.

ez elméletileg helyes lehet, de szemünk a különbséget nem veheti észre.

Tokkusz-kumnál a futóhomok óriási módon halmozódott össze; e halmok a nagy sivatag kinyúlásai, mely a folyó jobb partjáig terjed. Ez volt a leghatalmasabb homokfelhalmozódás, mit valaha láttam. Dereglyénk a bal parton kötött ki s mi csónakon átkelve a másikra, a homokdombokat megmáztuk. Nagy nehezen másztunk fel a süppedékes homokhegyre, mely-

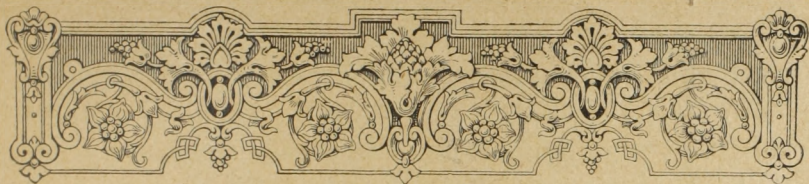

Tokkusz-kum a, sivatag északi partja.

nek gerincéről nagyszerű látványt élveztünk. A homoksivatag legéjszakibb szélén, még pedig oly éles határán álltunk, minőt csak a tenger vagy valamely tó partján lehet találni. A legszélső dűnasor tiszta homokból álló bástyát képez, mely 32 foknyi szöglet alatt közvetlenül a vízbe ereszkedik. A folyó nedvességénél fogva a homok itt összébálló, mint a sivatagban, innen van, hogy a homokdombok felszíne sokkal változatosabb, terraszokban, kúpokban, katlanokban gazdagabb, mint amott. A dűna tövében működő erózió

örökös csuszamlásokat idéz elő, a homok leszakad s kúpokot képez. A víztől elhordott homok kevéssel lejjebb újra lerakodik és zátonyokat, áradmányokat alkot. A túlsó partról nézve függélyesnek képzeltük a homokfalat s azt hittük, hogy embereink, kik szilajul lerohantak, nyakukat szegik. A dűnák 60 méter magasak voltak és tetejükön embereink elenyésző kicsinyeknek látszóttak.

HETEDIK FEJEZET.

Befagyva.

NAPJAINK meg voltak számlálva; a víz hófoka nappal ugyan zérus fölött volt, de éjjel a fagy-pont alá esett s dereglyéink reggelenként be voltak fagyva, úgy kellett azokat a jégből kiszabadítanunk. A Lopbeliek előkészítettek arra, hogy ha a jég-zajlás megindul, tíz nap múlva a folyó teljesen befagy. Fokozott feszültséggel vártuk e pillanatot. November 28-ikán be is állott. Midőn reggel sátramát elhagytam, az egész folyó színét lyukacsos, puha jégiszap takarta, mindmegannyi apró tű és kristály, melyek a víz színe alatt, valószínűleg fenekén képződnek s a felszínen kis táblákká, jégrögökké tömörülnek. Ez a zajló jég, melyet *kömülnak* vagy *kádénak* neveznek, a küszöbön levő befagyás biztos jele; ez a halakat a folyóból az öblökbe és a parti lagunákba kergeti, mit a Lopbéli halászok mindannyiszor fel is használnak, hogy télire bő készletet gyűjtsenek.

A reggel hideg és borongós volt, az eget felhők takarták. Fejszéssel és jégtörő rudakkal kiszabadítottuk csónakjainkat a jégbilincsekből, de a vízvonal jeges széle egész nap rajtok maradt. Minden fagyva

volt; köteleink kemények voltak, akár a fa s a folyam-
mérő jégüvelyben volt, melyet használat előtt le
kellett olvasztanunk. Dereglyénken két helyen is fütöt-
tünk, de mégis fáztunk; embereim azonban jókedvűek
voltak s egész nap énekeltek. Azt hiszem, ők nem
is bánták, ha befagyunk, hisz nekik ez a szabadulást,
a hazatérést jelenti.

Kitoltuk a dereglyét a zajló jégbe s követtük a
táncoló jégrogókat. Mozgásuknak megfigyelése válto-

A Tárím folyó.

zatosságot, új érdeklődést hozott életünkbe. De dél-
felé eltűnt a jég s délután egészen jégmentes volt a
víz tükre. Az első intés azonban immár megvolt: tíz
nap mulva befagy a folyó!

Másnap éjjel már —16 fok volt a hideg s a vízi
hőmérő zéruson állott. Nagyon szerencsétlen kikötő-
helyet választottunk volt, mert ez reggel annyira be
volt fagyva, hogy hajóhadunk körül a jégen kényel-
mesen sétálhattunk. Soká tartott, míg a jégbe csa-
tornát vágunk, hogy hajóink kiszabadulhassanak.

A jégtáblák sokkal erősebbek voltak, mint tegnap; ha egymásba ütköztek, úgy csörömpöltek, mint a törött porcellán. Egész nap úgy hangzott, mintha távoli templom harangjátékát hallanók s millió meg millió jégkristály csillogott és villogott a napfényben. A jégtük olvadása okozta zúgás és sipolás s a vakító csillogás szinte hipnotizálta érzékeinket. A nap ma is fogyasztott a jégrögökből, de azok nem tűntek el végkép: a vízfelület fele a déli órákban is jéggel volt borítva. A partok mentén szilárd jég áll s e jégpere-mek napról napra szélesbednek. A zajló jég éjjel nekiütődik dereglyémnek s nagy csörömpölést visz végbe.

Naponta 14 órát dolgozom, hogy az időt lehetőleg kihasználjam. Most mindig a dereglyén étkezünk s «fodrászom», ISZLÁM, az íróasztalnál vágja hajamat.

Momuni otlogonál találkoztunk HASSZÁN béggel, kitől arról értesültem, hogy karavánom három napig *Teisz-köllben* tartózkodott s onnan *Jangi-köllbe* s *Arganba* indult tovább, ahol vele találkozni kívántam. Mivel most minden pillanatban befagyhattunk, s ily körülmények között a tevékre szükségünk volt, lovas küldöncöt menesztettem karavánomhoz azzal a meghagyással, hogy a karaván ott, ahol a küldönc utóléri, állapodjék meg s várja be megérkezésemet. Arról is értesültem, hogy régi barátom, KHALMET akszakál (konzuli ügynök Korlából), a karavánommal van, PARPI bej pedig *Karaulban* vár reám.

A folyó sebessége igen nagy volt; december 4-ikén például 1 métert haladtunk másodpercenként s néha oly rohamosan, hogy szinte kellemetlen volt. De a jég is szaporodott napról-napra s a folyó reggelenként annyira telve volt jégtáblákkal, hogy úgy látszott, mintha dereglyénk máris befagyott volna. A jég

zajlása oly erős és hangos volt, hogy visszhangzott tőle az erdő s a parti álló jégszegélyek mindinkább közeledtek egymáshoz, úgy hogy már csak rövid idő kérdése lehetett, mikor zárul össze a jéghid.

Karaulnál találkoztam PARPI bejjel s egy csomó más bennszülöttel. Régi hű szolgám a dereglyére sietett, megragadta kezemet s homlokához szorította; annyira elérzékenyült találkozásunkon, hogy képtelen volt beszélni. Miként ISZLÁM bej, úgy PARPI is megöszült a három év alatt, de ettől eltekintve, épp oly daliás megjelenésű volt, mint akkor s viselete igen csinos volt.

A következő napot Karaulban töltöttük; csillagászati megfigyelést végeztem és megfigyeltem a *Tárim* és a belé ömlő *Ugen-darja* vizének mennyiségét. Az utóbbi folyóban nem volt jég, míg a *Tárim* tükrét egészen ellepte a jég; de míg ez 55·7 köbméter vizet szállított, az *Ugen-darjában* alig volt egynéhány.

A korlai *akszahál* (konzuli ügynök) elem jött s néhány láda körtével és szőlővel kedveskedett, azonkívül néhány száz darab cigarettát is átadott, melyet az urumcsii orosz konzul még négy évvel ezelőtt küldött részemre, de a küldemény csak most jutott rendeltetésének helyére.

A *Tárim* folyó Karaulnál térdalakban délkeletre fordul s a *Lop-nor* felé siet; sebessége oly nagy, hogy egy ízben, mikor dereglyénk egy vizalatti fatörzsön fennakadt, a víz és jég nyomása az akadályon átsegitett. Kellemetlen história volt, mert a víz a dereglye hátsó részét magasra felemelte, a fatörzsön végig vonszolta, amire azután nagy csattogással a víz felületére lecsapott.

December 7-ike volt az utolsó nap, melyet az 1899. évben a *Tárim* folyón töltöttünk; már reggel

értessültünk róla, hogy karavánunk *Jangi-köllben*, innen egy napi járásra vár reánk, lejjebb pedig a folyó két nap óta teljes szélességben be van fagyva. Vegyes érzelmekkel kezdtük meg hajózásunkat reggel; a lailikiak örültek, hogy szabadulásuk órája ütött, ISZLÁM és KÁDER társaik s a szárazföldi élet után vágyódtak, magam is örültem, hogy útam eddig ily szerencsés volt s terveimre kedvező ponton ért véget; de másrészt fájdalommal gondoltam arra, hogy immár el kell hagynom dereglyémet, mely harmadfél hónapon át békés otthonom volt.

Három bég és a lovasok hosszú sora kísért minket a parton, de a dereglyére csak a jangi-köllli béget eresztettem, kivel utóbb még sok dolgunk leend. Az utolsó viziút a legérdekesebbek egyike volt, mert egészen más jellegű vidéken vezetett át, mint aminőt eddig láttunk. A folyó majdnem egyenesen délkelet felé folyik. Balkéz felől végtelen fű- és kámisszteppék terülnek el, melyeken csak elvétve látunk egy-egy nyárfát, a jobb parton ellenben magasra tornyosul a kietlen homok, melynek tövét a víz locsolja. Szokatlan az, hogy ez a homok mindamellet egész sor különös, csupa kopár dűnától övezett kis tónak enged helyet. PJEVCOFF tábornok utazásán észlelt néhány ily tavat, de sem ő, sem én nem gyanítottuk, hogy ennyi tó van, azért a tavakat térképezni, megvizsgálni s mélységüket megállapítani kívántam.

A folyót teljesen elborította a zajló jég és felszínének csak harmadrészában, amerre a víz sodra vonult, nem volt végképen befagyva. Egyes helyeken csak nagy üggyel-bajjal vergődtünk át, miközben a jég szélei üveggként csörömpölve töredezték szét. A jégtábláknak szűk lett a vízfelület; egymásba ütköztek s egymás fölé torlódtak, miközben apró terraszok vagy

jégsáncok jöttek létre. Az egész tömeg ellenállhatatlan erővel törtetett előre; azok a tuskók, melyek nem birtak lépést tartani, magukra utalva hátramaradtak, míg mi a folyó közepén biztosan tartottunk célunk felé.

Tusz-algucs-köll, a «sótermelő tó» a sivatag lagúnáinak elseje, amelyek mint szőlők a nyelükön, az alsó Tárím jobb partján lógnak. Bár később bő alkalom lesz e különös képződmények felkeresésére, mégsem birtam a kísértésnek ellenállani s partra szálltam, hogy közelebről megtekintsem. A csatorna, mely a tavat a tóval összeköti, torkolatánál agyaggal és rőzsével volt bedugulva. A víz ilyformán 2—3 éven át izolálva van s a beléjük szorult halak állítólag híznak és izletesekké válnak, mihelyt a víz kissé sós izet kap. A második tó a *Szeit-köll*, mely egy napi járányira húzódik befelé a homokba s három eldugult csatornával van a Tárímhoz fűzve.

E tavak torkolatához közel néhány elhagyott falura bukkantunk. A nyárfából és kámisból épített kunyhók még fennállottak s meglehetősen jókarban voltak, de egy árva lélek sem mutatkozott sehol s a köröskörül felhalmozódott homokban emberi lábnyomokat sem észleltünk. Azt mesélték nekem, hogy a lakosság úgy innen, mint az összes partmenti falvakból hét évvel ezelőtt, amikor a himlő (*csicsek*) itt iszonyú mértékben pusztított, elköltözött. Akik a járványt túléltek, azoknak a khinai hatóságok a folyó bal partján jelöltek ki új lakóhelyet. Előbb túlnyomólag halászatból éltek, most ellenben földművelésre adták magukat, búzát vetettek s marhát tenyésztettek. De a talaj nem elég termékeny s ezért sokszor kell juhaikon túladniok, hogy lisztet vásárolhassanak. A leggazdagabb bennszülötteknek ezer juhok is van, de a legtöbbje szegény s nyaranta visszatér a régi tavakhoz,

hogy ott halásszon. De ilyenkor nem térnek be szomorú emlékezetű régi kunyhóikba, hanem szabad ég alatt tanyáznak. A khinaiak most kötelezővé tették a himlőoltást s a lakosság, bár kétkedve, aláveti magát e kényszernek.

A sivatagbeli tavak képződéséről a bennszülöttek fantasztikus magyarázatokkal szolgáltak. Azt állítják, hogy először kiásták a csatornákat, azután az ár utat tört magának benne; a nagy víztömeg, mely a csatornába nyomult, kiszorította a dűnákat s létrehozta a tavakat, melyek annak az embernek a nevét viselik, kinek létüket köszönhetik. Természetes, hogy minden ásás daczára sem képződhetnének tavak, ha a talaj plasztikájában a szükséges előfeltételek nem volnának meg. A *Das-köll* is igen különös; közvetlenül a folyó partján fekszik, de attól még egy nagy homokgát választja el. A minapában a folyó elmosta az egész dűnát s a tó most közvetlenül összefügg a folyó vizével. A tó vizeitükre a folyó vizével arányban emelkedik vagy apad.

Kevéssel lejjebb találkoztunk CSEBNOFFAL és FAISZULLÁHVAL, s nemsokára NIÁSZ HADSI s többi embereim is előkerültek. Határtalan volt örömük, hogy régi társaikat friss egészségben és jókedvben viszontláthatták. Alig tartották lehetségesnek, hogy ez a szörnyeteg több ezer kilométernyi úton szállíthasson minket, míg ők poros utakon haladtak céljuk felé. Most maradhattunk, ahol kedvünk tartotta, mert karavánunkkal együtt voltunk. De mivel CSEBNOFF azt állította, hogy már csak néhány órányira vagyunk attól a helytől, ahol a zajló jég összetömörült s mozdulatlan tömeggé fagyott, melyen áthatolni nem lehet, elhatároztam, hogy lámpafény mellett is folytatom utamat, míg odáig érkezem.

Már néhány óráig hajóztunk így sötét éjjel, mikor a balparton nagy tüzet pillantottunk meg. Karavánom emberei oly ponton rakták a tüzet, ahol kikötésre alkalmas hely volt, közvetlenül a jégtorlasz fölött. Itt kötöttünk ki utoljára, azután fáradtan és dideregve felmentünk a tűzhöz, ahol embereimmel élénk beszélgetésbe merültünk.

Vége szakadt tehát mesés, békés utazásunknak! Mint valami álomra, úgy pillanthattam vissza az elmúlt napokra, melyek oly gazdagok voltak tapasztalatokban; magányos hajóséletünkre, kalandjaikra s kirándulásainkra, velencei estéinkre s a végtelen erdőre, mely sárga levelekkel hullatta tele útunkat. Sohasem tettem utat oly szerencsésen s oly kényelmesen, mint ezt; alkalmas átmenetül szolgálhatott stockholmi üő életmódomtól azon fáradságos évekhez, melyek előttem álltak. Mint diadalmi kocsin, úgy vittek engem be Ázsia szívébe s most itt voltam; s amerre fordultam, magához csalt az ismeretlen a maga mágikus vonzóerejével. Különös találkozása volt a véletlennek, hogy a jég épen ott zárta el utunkat, ahol a karavánnal találkoztam. Ez három nappal előbb ért ide s kiküldött kémlelők által csakhamar hírt nyert arról, hogy dereglyénk közeledik, amire a legelső faluban megállapodott. Nem ment csalódásszámba, hogy *Argent*, ahol eredetileg találkozni akartunk, nem értük el; mert kiderült, hogy *Jangi-köll* a legjobb kiinduló pont volt azon nagy és veszélyes expedíciókra, melyeket kelet és nyugat felé a sivatagba terveztem, s mert nem volt messze *Korlától*, azon várostól, melyben mindent beszerezhattunk, amire karavánunk felszerelésére szükségünk volt.

Most már nem volt okunk sietésre s jól esett, hogy december 8-ikán alaposan kialudhattuk magun-

kat. A kozákok a téli szállásra igen alkalmas helyet kerestek, mely néhány száz méterrel feljebb feküdt, oda szállítottuk a karaván minden holmiját s embe-
reim ott ütötték fel sátraikat. Ott kitünő kikötő volt, ahová a már jégbe bezárt dereglyénket szállítottuk s kötelekkel a parthoz erősítettük; ez az elővigyázat ugyan fölösleges volt, mivel csakhamar vastag jég közé volt zárva. A tél folyamán a víz fenéig megfagyott s világlátott lakásunk abba be volt ágyalva, mint valami gránitágyba.

A téli szállásunkban töltött első est oly felfedezésre vezetett, melyre minden embernek rá kell jönnie, ki oly naiv és jámbor, hogy a muhammedánok becsületességében bízik. NIÁSZ HADSI-nak Lailikban 4 $\frac{1}{2}$ jambát (körülbelül 850 korona) adtam át, hogy a karaván szükségleteit ebből fedezze. Oly nagy öszszeg volt ez, hogy számításom szerint még jócskán kellett belőle megtakarítania. Ehelyett karaván-basim még 4 jambát vett fel kölcsönbe. A tűz körül gyülekezve, ítéletet hoztam a hűtlen sáfár felett. Birói székemben — egy lisztes-zsákon — helyet foglalva, kihallgattam a vádlott bűnöst, a vádlókat és a tanúkat és a hallgatóság feszült figyelemmel csoportosult körém; ünnepélyes és tragikus pillanat volt ez s szívesen fizettem volna még néhány jambát, ha nem kellett volna szolgám fölött törvényt ülnöm. De szigorúságot kellett mutatnom, hogy a többiekkel szemben tekintélyemet megóvjam. NIÁSZ HADSI a muhammedán minden körmönfontságával bizonyította, hogy egy tengét sem költött indokolatlan módon, hogy feladatát híven és becsületesen oldotta meg — de természetesen hazudott. SZIRKIN t. i. megbízásom folytán elkönyvelte a kiadásokat s így könnyű szerrel ellenőrizhettem NIÁSZ állításait. Ezenkívül NIÁSZT

azzal vádolták, hogy a többiekkel szemben fennhéjázó és büszke volt; *Akszúban* saját adósságait, *Korlában* a fia adósságait fizette ki pénzből, ezenkívül ezt az uracskát ráadásul még magával is hozta. Nem akartam ezen a napon, mely rám nézve oly nevezetes volt, súlyosan elítélni, azonkívül láttam, hogy magam vittem őt kísértetbe, midőn oly sok pénzt bíztam reá; ítéletem tehát enyhe volt: elbocsátásra szólt; másnap el kellett hagynia tanyánkat.

Különös egy faj a mozlím; nem tudunk vele tisztába jönni. Ugyanazok, kik az imént vádolták *Niászt*, most bocsánatért esedeztek számára s arra kértek, hogy szakácsná való lefokozással érjem be. De én hajthatatlan maradtam. Sajnáltam ugyan, hogy az öreg mekkai zarándokot, a próféta barátját és PRZSEVÁLSZKIJ egykori szolgáját, a zord télbe ki kell kergetnem; de megígértem neki, hogy többé nem gondolok a dologra s még fél jambát adtam vele az útra, amivel könyeinek árját szerencsésen el is állítottam. *Niász* kisdéd története ezzel be volt fejezve s ő bizonyosan azzal a tudattal távozott, hogy jól járt. Ő ami kóbor színészcsapatunkban oly színész volt, kinek csak az első felvonásban van szerepe. De a darab folyamán más meg más színészek váltják fel a régiéket, kik ezeknek szerepeit változó szerencsével játszószák. Sűgónk a lelkiismeretünk, a színpad *Ázsia* legbelseje s a nézők az *Ég* csillagai és a süvöltő viharok. Aki az *Eget* mondhatja nézőjének, annak jól kell játszania s szeliden kell bánnia a rossz játékosokkal.

A következő három napon elrendeztem a téli tanyát s a karaván összetételét a közeli jövőre. *KHALMET* akszakál azt a megbízást nyerte, hogy *Korlából* szerezzen be élelmi szert, két mongol nemez-sátort

s öt öszvért, azonkívül ezüstpénzem egy részét váltsa fel apróra, még pedig JAKUB bég idejéből való *tenge*-darabokra, melyek *Korta* és *Csarklik* közt még forgalomban vannak. (21 tenge = 1 szer = $3\frac{3}{4}$ korona). MUZA AHUNT vele küldtem, hogy a holmikát visszazsállítsa. KHALMETRE bízom továbbá postámat is, hogy azt Kasgárba vigye.

Négy lailiki emberem, ezek a derék, pompás révészek, visszatértek hazájukba. Kialkudott havi bérüket megdupláztam s megfizettem hazautazásukat. A jó emberek hálája igen nagy volt s könnyes szemmel vettem tőlem búcsút; én is nehezen váltam meg tőlük, s jó emléküket őrzöm ma is. Gyalog indultak *Korlába*, ahol az akszakál jó paripák vásárlásában akart nekik segítségükre lenni. Távozásuk óta nem hallottam felőlük semmit, de reménylem, hogy szerencsésen hazaérkeztek.

Bár karavánom személyzete így erősen megapadt, mégis nagyon élénk volt benne az élet. Rangban hozzám legközelebb álltak a kozákok és ISZLÁM bej, mint karaván-basim. PARPI bejt kineveztem főlovászmesteremnek s szabad idejében solymászatra küldtem. TURDU bej és FAISZULLAH feleltek a tevékért s őrizték őket felváltva a legelőn. KURBÁN, egy akszui 16 éves csinos s vidám ifjú volt a kifutóm, ki a lovakat itatóra hajtotta s a tevepásztoroknak az élelmet vitte. ŐRDEK, egy Lop-vidéki bennszülött végezte a nehéz munkát: vizet hordott, fát vágott s a lovaknak abrakot szerzett. A kikötő jegében lyukat vágtunk s azt állandóan nyitva tartottuk, a főzésre való vizet pedig mindig a folyóból meritettük, ahol — mivel folyt — tiszta és friss volt. A tevék szállították a tüzelőfát a tanyára s a loplikok ezer csomó lóherét és ezer köteg szénát hoztak. Kovácsot is szerződ-

tettem, ki eleinte SZIRKINNEK volt segítségére, hogy nekem koresolyát készítsen. Azt hittem ugyanis, hogy koresolyán fogom a tavakat bejárni, de a koresolyák nem sikerültek oly jól, hogy apró testmozgáson kívül másra alkalmazhattam volna.

Téli szállásunkra hosszú sorokban jöttek a loplikok. Amint híre ment, hogy itt letelepedtünk s a vadonban kis falut alapítottunk, tömegesen zárandókoltak hozzánk, elhalmozva ajándékokkal és mindenemü felvilágosítással, amire csak szükségünk volt. Szünet nélkül jöttek-mentek az emberek s ha sátramban dolgoztam, szüntelenül hallottam a piacok zshiváját.

Embereim sátra az egyetlen nyárfa alatt állott, mely tanyánkon volt; mögötte volt a tevepodgyász, létrákra rakva, embereim szabad tűzhelye s a tüzelőfa készlete. Az egész telepet öt kutya őrizte, melyet a karaván Kucsárból és Korlából hozott; volt közte két pompás agár, *Maska* és *Taigun*, az első naptól kezdve kedvenceim, melyeknek — mivel igen rövid szőrűek voltak — fehér nemezköpenyt csináltattam. Mulatságos látvány volt, amikor ők idegen segítség nélkül a köpenybe belebújtak s ha valaki betakarta, hálásan nyögdecseleltek. De a hareban felülmulhatatlanok voltak, sohasem láttam kutyát oly rafinált módon hadakozni, mint *Maskát* és *Taigunt* s ezért a vidék kutyái irtóztak tőlük. Ellenségüket addig kerülgették, míg hátsó lábát megkaphatták, s azután maguk körül addig forgatták, míg a sebeség annyira fokozódott, hogy ha eleresztették, messze eltántorgott s azután három lábon, ordítva elvászorgott. Ha etettük, a többi kutyák addig még csak rá sem mertek nézni a húsrá, míg *Maska* és *Taigun* jól nem laktak vele. Én nagyon kedveltem a kutyá-

kat; amióta ezek itt voltak, *Jolldas* ugyan nem esett ki a kegyből, de ő maga visszavonult a magánéletbe s nem mert sátramba lépni, ha az agarak ott voltak. De azért hűségesen sátram előtt aludt s ha meg-simogattam, elragadtatással és büszkén ugatott. *Joll-bars*, a «tigris», hatalmas fekete állat volt, a Lopsungel fia, farkasvérrel az ereiben, oly vad állat, hogy állandóan láncon kellett tartani s a láncc sugárkörébe senkisémmé merészkedett. Őrző kutya volt a legszörnyűbb fajtából, öldöklő tépőfogakkal, de velem csakhamar megbarátkozott. Nagy szerepe volt a karavánban, a lhászai úton is elkísért s midőn két év múlva nyomtalanul eltűnt, mindenki megsiratta. Nagyon szeretem a kutyákat; egész lényükkel résztvesznek a karavánélet fáradalmaiban s mindig teljesítik kötelességüket.

Midőn december 10-ikén sátramból, mely még mindig a dereglyén állott, kiléptem, nagy meglepetésemre egy épülőfélben levő ház favázát pillantottam meg. A *jangi-kölli* bégnek ugyanis az a jó ötlete támadt, hogy házat lehetne építeni s e célra embereivel építőfát is hozatott. A vázat még a nap folyamán kitöltötték sáskötegekkel s még a tető gerendáit is betakarták kámiskévékkel. Kitűnő gunyhó lett belőle, mely két nagy szobából állott. Embereim úgy gondolták, hogy egyik lesz konyhám és sütőkemencém, a másikba pedig podgyászomat helyezik el. De eszembe jutott, hogy SCHWEINFURTHnak, az Afrikakutatónak sok évi gyűjtései és feljegyzései egy ízben elpusztultak, mivel tűzveszélyes gunyhóban tartotta; ezért podgyászomat egész télen át a szabadban hagytam, de vitorlavászonnal és nemeztakarókkal betakartam. Ha itt szándékoztam volna áttelelni, rendszeres és kényelmes faházat építettem volna, de ne-

kem más terveim voltak s csak egyes napokat szándékoztam, három különböző alkalommal itt tölteni. Ezen napok alatt azonban nagyon jó hasznát vehettem gunyhómnak, melynek bizonyos híre volt a Lopföldön. Tanyánkat *Tura-szallgan-ujnak*, azaz Úr-építette háznak nevezték, s a loplikok arról biztosítottak, hogy ez a név örök időkre polgári jogot nyert a vidék földrajzi nevei között, épen úgy, ahogy a *Kuncsekkis-Tárim* mellett egy pontot még ma is *Urusz-szallgan-szall-nak* neveznek, ami annyit jelent, hogy «az orosz dereglyét épít», mivel KOZLOFF e helyen valamikor száraz tograk-törzsekből tutajt rótt össze, hogy a folyón átkelhessen.

De sajnós, gunyhónk is csak a földi dolgok mulandóságát bizonyította be. Midőn a tavaszi áradás a Tárim medrét megtöltötte, elárasztotta kikötőnket s gunyhónkat nyárfástól elsodorta; mi akkor ugyan már távol voltunk s házi isteneinknek biztosabb talajon áldoztunk. De az eset újabb tanúságot tett sok évi tapasztalaton alapuló ama meggyőződésem mellett, hogy az alsó Tárim vízrajzi viszonyai kiszámíthatatlanok; *Tura-szallgan-új*-ből egy darabka sem maradt meg s e kies, de csalfa parton való tartózkodásomnak semmi nyoma sincsen már.

Napjaink békekességben teltek el. Mint a persa sah vendége, palotájának tükörcsarnokaiban s márványtermeiben sem lehettem volna emelkedettebb hangulatban, mint eme szellős lakás kámisfalai között, ahol a szél végtelenül bús gyászindulóit fújta a sás nyeleibe, a levegő számtalan békétlen szellemeinek panaszaikhoz hasonlóan.

Nyolc lovam részére ugyanabból az anyagból készült tágas istálló, s ennek egyik hosszabb oldala az udvar felé nyitva maradt. Tyúkjaink új pajtásokra

tettek szert s juhokat és teheneket vásároltunk, hogy elegendő tejünk legyen. Ekként valóságos major jött létre, mely ha nem is volt épen mintaszerű, de mindenetre a legkedélyesebb volt, amivel valaha dolgozom akadt. A gunyhók, a sátor, a tevepodgyász, a konyha és a kikötő között szabad térség volt, mely a falu piacává fejlődött; ott éjjel-nappal égett a tűz, mely körül a gyékényeken fogadták a vendégeket; ez volt a «klub». A tűznek csak jövő évi május hónapban volt szabad kialudnia; de a tüzet nem Veszta-szűzek, hanem szakállas barbárok gondozták. Az éjjeli őrk, kiket a kozákok ellenőrzése mellett két óránként felváltottak, a lángokat éjjelenként élesztgették, miközben a hideg téli éjszakákon tagjaikat melegítették.

Mégérkezésünk óta folyton tudakozódtam a délnyugatra elterülő sivatag mibenléte felől, de a lakosság édes-keveset tudott a magas homok mögött rejlő titkokról. A folyó jobb partján hegymagasságú homokfal emelkedik, mely szinte ellenállhatatlan erővel vonzott. Csakis azt tudtam biztosan, hogy majd veszelYES támadást intézek sáncai ellen, élet-halálharcot kezdek a *Tákla-makán* sivatag legszélesebb övével. De, mint említém, érdemleges felvilágosítást a sivatag felől nem kaptam. Leginkább azon csodálkoztam, hogy a nép iszonyattal beszélt a sivatagról, melyet röviden csak *Kumnak*, *Csong-kum* vagy a belsejében eltemetett meseszerű városról *Sár-i-Kettek-kumnak* neveztek. A legnagyobb csapásnak, ami embert érhet, azt tartotta a nép, ha valaki önkéntesen vagy önkéntelenül oda téved; egyikük se volt soha ott; hajdani tevevadászok s a mai aranykeresők is csak két napi járőföldre mertek a folyótól távozni s azután a lehető leggyorsabban visszafordultak, meg-

rémülve a félelmetes s végtelen homoktól. Öngyilkosoknak minősítettek, mikor kijelentettük, hogy oda akarunk menni s azt jósolták, hogy sohasem fogunk visszatérni. De kissé megnyugtattam embereimet, midőn elmeséltem, hogy nem először merészelek a homoksivataggal szembeszállni.

Tura-szallgan-újtól délnyugat felé a homoksánc megszakad. Azt mesélték, hogy abban fekszik a Baszköll medencéje s a parton *Jangi-köll-új* falu; a tavak láncolata a sivatag felé kopár talajhorpadásokkal folytatódik, melyek száraz tófenékhez hasonlítanak s a bennszülöttek szerint azáltal jöttek létre, hogy az éjszakkéleti szelek a homokot onnan elsöpörték. Ezeket a mélyedéseket *bájir*nak nevezik, de senki sem tudta, meddig terjednek. Csak annyit tudtak, hogy évszázadokkal ezelőtt messze délnyugaton pogány nép élt *ATTI KUS PADISÁH* uralkodása alatt. Mondják, hogy szent imámok oda mentek az iszlám terjesztése céljából, de mivel a nép az új tant nem akarta elfogadni, az imámok az ég átkát és boszúját zúditották az országra: napokig esett homok s az egész országot népével és városaival együtt eltemette.

Mielőtt végleg elindultam, kisebb próbakirándulást akartam tenni, hogy a vidéket kikémleljem s ezért mindenkit a klubba hívtam össze, hogy parancsaimat kiadjam. A tevéket, melyeket a kirándulásra el akartam vinni, át kellett a folyón szállítani, a szükséges élelmet rendbe kellett hozni s a két part közt nyitva kellett tartani a közlekedést. Távollétem alatt a gúnyhót is lakályosan kívántam berendeztetni. A folyó felé fordult nagy szobát két részre kellett választani, melyek közül a belsőt kettős kámisfalakkal kívántam ellátatni és nemezzel bevonni, hogy léghuzattól mentes legyen. Meghagytam, hogy a padlót kárával és

szőnyegekkel borítsák, a középen pedig tűzhely legyen és fölötte a tetőben nyílás. Az új háznak visszatértemig késznek kellett lennie.

A tevék átszállítása korántsem volt könnyű, mert a jég még nem bírta el az állatok terhét, átúsztatni pedig őket azonos lett volna halálukkal. A kozákok tanácsára négyszeres kötelet feszítettünk a folyón át s azon átvontattuk a dereglyét a tevékkel együtt.

Este felé khinai irnok (*sziáh*) látogatott meg; a kara-sári ambán küldte, hogy hogylétem felől tudakozdjék, de tulajdonképen ártatlan kém volt, kinek megbízása volt, hogy tudja meg, miben töröm a fejemet. Tikkenliki régi barátom, NÁZER bég szintén meglátogatott s arról értesített, hogy egy orosz utazó *Szu-csauból Csarklikba* érkezett s egy hét múlva itt lesz; gyanítottam, hogy ez az orosz alighanem BONIN francia utazó lesz. NÁZER ezenkívül becses értesítéseket adott a vidékről, melyeknek későbbi útaimban jó hasznát vettem.

NYOLCADIK FEJEZET.

A Tákla-makán sivatagban.

RÓBAKIRÁNDULÁSOMNAK az volt az eredménye, hogy a sivatag átszelésére a *Tana-bagladi* tó medencéjét választottam kiinduló pontul. Erre felé a homok sokkal járhatóbb volt, mint akár a *Bas-köll*, akár a *Jangi-köll* irányában. Kirándulásomról visszatérve, készen találtam házamat; szobáim is nagyon szépek voltak, de a sok sás és a szőnyegfalak közé kályhát állítani nem mertem, mert a legkisebb szikra lángba boríthatta volna az egész alkotmányt. Ez okból a szoba hátsó falába ajtót vágattam s eléje állítottam sátrammat, melyet földtöltéssel védtem a szél ellen. Ide állítottam ágyamat s műszereim egy része is itt talált helyet. Lakásom tehát most három szobából állott s oly kellemes volt, hogy némi elhatározásomba került, mikor ennek hátat fordítva, a sivatagba készültem menni.

Mivel úgy gyanítottam, hogy NÁZER bég orosz a híres francia utazó, BONIN lehet, aki Khinából kiindulva a Lop vidékén át Urumsiba igyekezett, gyorsküldöncöt indítottam útnak, meghíva őt, hogy hozzám szálljon. Küldöncül PARPI bejt választottam, mivel azt gondoltam, hogy BONINT érdekelni fogja az az

ember, aki az ORLEÁNSI herceget és BONVALOTT tibeti útjában kísérte s aki DUTREIL DE RHINS meggyilkolásának tanúja volt.

PARPI bej december 16-án tért vissza BONIN válaszával, ki falunktól tíz kilométernyire fekvő *örteng*-ben (vendéglőben) tartózkodott. Holdvilágítás mellett lovagoltam eléje s az említett helyen meg is találtam. Ily hosszú utazás után alig képzelhető kellemesebb dolog, mint európai emberrel való találkozás; hát még ha az az európai oly szeretetre méltó, vidám, szellemes és tudós ember, mint BONIN, kinek tapasztalatait és fejtegetéseit rendkívüli élvezettel hallgattam. BONINNAK sikerült az Asztin-tagtól Tibetbe vezető régi vándorutat, valamint a régi hadi utat megtalálni, mely Szu-csoutól a régi Lop-nor vidékére vezetett; a tó vándorlásait illetőleg ugyanaz volt BONIN nézete, mint az enyém.

Az a nap, melyet BONIN nálam töltött, ázsiai utazásaim legkellemesebb emlékei közé tartozik; miután tanyámat minden nevezetességével együtt bemutattam, Tárím-térképemet is előszedtem, sőt este a zajló jégben kis csónakútat is tettünk. Este a sátramban lukullusi lakomát fogyasztottunk el; ami csak feltálható volt konyhában és kamrában, azt megdézsmáltuk. Svéd császárléves, tatár csiszlik és turkesztáni rizspudding után a legkülönbélebb konzervek kerültek elé, sőt kiürítettem egész borpincémet is, azt az egy borospalackot ugyanis, melyet SZAICZEFF ezredesnek sikerült valamelyik őrizetlen pillanatban ládáim egyikébe becsempészni. Lakoma után teát és szivart kínáltak s asztali zenében sem szenvedtünk hiányt.

December 18-án előállott BONIN khinai szekere s ütött a búcsú órája; ő munkájának befejeztével haza-

felé indult, én pedig nekimentem a sivatag homokjának. Egymás kezébe csaptunk s aztán au revoir! Szekere eltűnt s ismét egyedül maradtam. A hajnali pir a Lop-noron át európai lehelletet bocsátott felém, de a lenyugvó nappal ismét vége volt mindennek.

Immár sivatagútam előestéjén voltam. A bennszülöttek, kik örületes vállalkozásnak minősítették tervemet, mindenképen le akartak útamról beszélni, de én nem engedtem s útra készültem. Kísérőkül elvittem ISZLÁM bejt, mint karaván-basit, TURDU bejt, ÖRDEKET és KURBÁNT. Csak hét tevénk s egy lovunk volt s a kutyák közül csak *Jolldast* és *II. Dovletet* vittük el. Kíségítő karavánul elvittem PARPI bejt, FAISZULLÁHT s egy lop-lakót három tevével, de ezeket néhány nap múlva vissza akartam küldeni. Téli tanyám felügyeletét SZIRKINRE bíztam, kit egyúttal a meteorologiai megfigyelésekre is alaposan betanítottam. Mindkét kozák ezentúl sátramban lakott.

Nagy gondot fordítottam a karaván felszerelésére; a nagy homokba csak könnyű podgyással mehettünk, azért fölösleges holmit el nem vihettünk. Tíz napra való rizst és lisztet, 14 napra való kenyeret és *«talkán»*-t (pirított búzalisztet) vittünk el, azonkívül konzerveket, teát, cukrot és kávé, embereim részére khinai téglateát; reméltem, hogy ezzel a készlettel *Csercsenig* fogunk eljutni, ahol élelmünket könnyen kiegészíthettük. Egyetlen ládám, melyet elvittem, műszereimet, térképeimet s ruháimat foglalta magában, kivéve a kronométerekeket, melyeket állandóan magammal hordtam.

December 20-ikán indultunk útnak; a parton összegyülekeztek a bégek s a környék lakói, hogy oly kalandra való indulásunkat lássák, melyről nézetük szerint sohasem fognának visszatérni. Egyik tevéme

raktuk műszereinket, konyhaszereinket s ágyszákomat, a másikkra élelmünket s embereim ruháit, a harmadik fatuskókat cipelt, a negyedik kukoricát az állatok részére, végre az utolsó három kecskebörtömlőkbe (tuluma) helyezett jégtuskókat, melyek ivóvízkészletünket képezték. A segédkaraván tevéire tüzelőfát és jeget raktunk.

Jobbkéz felől a folyó, balkéz felől a hatalmas homok: így indultunk egyenesen nyugat felé. A Tárím teljesen be volt fagyva, de mi hamar hátat fordítottunk neki s a *Tana-bagladi* tó partja mentén a homokba kanyarodtunk. Mielőtt a tavat elhagytuk, pihenőt tartottunk s a tó jegén négy lyukat vágunk. Ember és állat neki állott, hogy utoljára még tetésése szerint oltsa szomját; vittünk ugyan magunkkal húsz napra való jeget, de még sem tudhattuk előre, nem kell-e később vele takarékoskodnunk.

Elhagytuk tehát az utolsó vizet, átkeltünk a tómedencét dél felől határoló dűnákön és egy kis befagyott sós pocsolya partján ütöttük fel tanyánkat. A sűrű sásbozótban tanyánk részére kis tisztást vágunk ki, melyen a szél ellen védelmet találtunk. A száraz sásból tüzet raktunk, melyet takarékosan tápláltunk az első fatönkről levágott forgácsokkal. PARPI bej volt a szakács. Kimosta a rizst, zsírt tett a bögrébe, melyben apró vagdalt hús, hagyma és leveskáposzta főtt, beleszórta a rizst s egy kannával vizet öntött rá, mire a bögrét befődte; a puddingnak főnie kell, míg a víz vagy elpárolog, vagy pedig a rizs magába szívja; így készül az igazi rizspudding. Néhány jóra való Lop-lakó, kik saját jószántukból idáig elkísértek, este rőzsével és jéggel leptek meg; nem kellett tehát e két fontos cikkből való készletünket fogyasztanunk.

Midőn másnap reggel ágyamból kimásztam, még mindig dühöngött a délnyugati szél, de a természetes sásgunyhó felfogta a szelet s a tűz kellemes meleget sugárzott a félhomályban. Jól haladtunk, mert a térszín várakozáson felül kedvező volt. Utunkat pontosan előirták azok a különös *bájirok*, teknőszerű mélyedések, melyek hosszú sorban délnyugat felé húzódtak. Ezen katlanok talaja ritkán szilárd; itt finom, nedves porból állott, melybe a tevék 40 centiméternyire belesüppedtek, miáltal a vándorlás lassúvá és fárasztóvá vált; négy percre volt szükségünk, hogy 200 méternyi utat tehessünk, óránként tehát csak három kilométernyire jutottunk előre. Ilyenkor mindig az első tevének van legrosszabb dolga, mert ennek kell a többiek részére utat taposnia, a legutolsó ellenben jól kitaposott úton haladhat, melyet lovam is igénybe vett. Embereim gyalog mentek, kivéve PARPIT, ki egyik tevéen a farakás tetején ült.

A *bájirok* alakja egyforma s kétségkívül ugyanazon természeti erők hozták létre, mert ugyanaz a a relief csodálatra méltó szabályossággal újra meg újra visszatér. Éjszakkeletről délnyugatra húzódnak s átlag egy kilométer szélesek; mindig egyik «partjuk» mentén haladtunk, mivel a talaj ott, ahol a homok porba megy át, a legkeményebb szokott lenni. Minden felől homok övezi, de a délkeleti szélük dűnái mintegy 33 fok alatt aláereszkedő összefüggő falat képeznek, míg az északnyugati oldalon a dűnák lassanként tetőbe mennek át, melynek nyugati tövében bizton számíthatni újabb bájirra. A bájirok iránya egyenesen célpontunk, a *Csercsen* közepében fekvő *Tatran* falu felé vezetett. Ebben a sivatagban keleti vagy nyugati irányban még a gyalogos is alig bír haladni.

Ázsia szívében. I.

PARPI, PALTÁ ÉS ISZLÁM A JANGI-KÖLL LEGSZÉLSŐBB DŰNÁIN.

91 laphoz.

Az utolsó teve csöngőjének hangja mellett lassan és nehezen lépdelünk előre. A természet kimondhatatlanul kopár és kihalt; ha a Holdnak vannak homoksvatagjai, még azok sem lehetnek kopárabbak és élettelenebbek. Semmi, de semmi nincs itt, amiből arra lehetne következtetni, hogy itt valaha élet volt. A negyedik bájir végén ütöttük fel második tanyánkat, de a természetes sásfal itt hiányzik s ki vagyunk szolgáltatva a kavargó futóhomoknak. Tevéinket meg kell kötözni, nehogy éjjel szokásuk szerint a folyó bújá legelőihez szökjenek vissza.

A társalgás tárgya az a kérdés: mennyire terjednek ezek a teknők? Ameddig érnek, addig nem lesz semmi bajunk. Felmásztam a legmagasabb dűnára. Kelet felé szinte ijesztő kép tárul szemeink elé; nem látunk egyebet, mint a bájirok délkeleti meredek «partjai»-t, egy felkorbácsolt homoktengert, melynek óriási hullámai egyenesen felénk tartanak, ha útközben meg nem merevednek, várva a megváltó varázsigét, melynek elhangzása után innét még messzebb zúduljanak nyugat felé. Számításom szerint *Tatranig* 285 kilométernyi utunk volt, tehát majdnem kétszer annyi, mint a *Mazar-tag* tavaitól a *Khotán-darjáig*, mely távolság egész karavánomat majdnem tönkretette. ISZLÁM s én, kik ama utazást nem feledhettük el, láttuk immár, hogy mily merész vállalkozásba kaptunk. Egész expedíciómon, mely két hónapig tartott, mindig szabad ég alatt aludtam, ami legkevésbé sem ártott. Fával és jéggel most már takarékoskodtunk.

PARPI bej beteges volt, azért egyik tevémmel visszaküldtem; ez volt egyedüli bolyongásom melyben ő résztvett; napjai meg voltak számlálva.

Ezen a napon 22·4 kilométernyi utat tettünk a

sík bájir-talajon. Ha ezek a teknők mindig délnyugat felé húzódnak, belekerülünk a határtalan homoktengerbe s valahol Nája körül érünk ki, ami több volna, mint a mit valamely karaván a legkedvezőbb viszonyok között is kibír; másrészt azonban dőreség lett volna részünkről, ha a bájirok-nyujtotta kedvező útról letértünk volna. A szédítően magas homoktömegek, melyek Keleti-Turkesztán ezen részében elterülnek, elrendezésükben hálóhoz hasonlítanak, melynek csomóiban a bájirok fekszenek. Bárhol is kezdtük volna útunkat, mindenütt a teknők sorába kerültünk volna bele, melyek mind délnyugat felé irányulnak. Azt hittem, hogy egy óriási beltenger fenekén vándorlunk; e mellett szólnak a Tárím-medence magassági viszonyai, a Tárím és Csercsen-darja iránya s a bájir-láncok fekvése; mert minden bájírsor ívet képez, melynek középpontja a régi Lop-nor és a Kara-kosun között fekszik, ahol a Tárím-medence legmélyebb depresszióját is találjuk.

A harmadik tanyahelyen próbaképen kutat ástunk; 1-2 méter mélységben már bő vízre bukkantunk, de a víz keserű, sós volt. A talaj sehol sem fagyott, bár a nedvesség a felszínig terjed; de mindenütt erősen keverve van sóval.

December 23-án erős buránra ébredtünk; az ég felhős volt s a levegő annyira telítve volt futóhomokkal, hogy néhány száz méterre semmit sem lehetett megkülönböztetni. Csodálkoztunk, hogy a futóhomok a bájirokat nem tölti meg teljesen, de úgy látszik, minden homokszemnek bizonyos határozott útja van, mely nem engedi meg, hogy a depressziókban rakódjék le; természetes, hogy ennek a szél az oka.

A bájirok a harmadik tanyahelytől kezdve dél-dél-

nyugat felé irányultak s így egyenesen Tatrán falunak tarthattam; de világos volt, hogy mindig magasabb homok felé tartunk. A tizenkettedik bájiron túl tág depresszióra érkeztünk, melynek közepén agyagterraszok emelkedtek ki. A fergeteg éjjel elállt s midőn reggel bundás fészkekből kitekintettem, a hold ezüstös fénye bevilágította csendes tanyánkat, ahol mindenki mélyen aludt s csak a tevék nehéz lélezete zavarta a síri csendet. Ha a Hold az emberekre letekinthetne, bizonyára csodálkoznék azokon az embereken, kik az örök homokba tévedtek s dacukban oly vidékeken járnak, melyek nincsenek emberek részére teremtve. Visszagondoltam otthonomra, — hiszen karácsony estéje volt.

A fárasztó homoki meneteléstől kimerülve, mindnyájan jól aludtunk s mikor felébredtünk, a Nap már magasan állott a dűnák felett. Mintha a felhőket és a futóhomokot elvarázsolták volna, a homoktenger vakított, mint a lávafolyam. A tevék, melyek sűrűn összebújtak, hogy melegedjenek, hosszú árnyéket vetettek arra a különös, kopár talajra, melyre mi ügyetlen s tehetetlen vendégek alig merünk rálépni. Tanyánk most megelevenedik; podgyászunkat rendezzük, de már annyira ki van válogatva, hogy semmit sem nélkülözhetünk belőle. PÁRPI bej, FAISZULLAH és KHODAI VERDI a három tartaléktevével visszatértek; KURBÁNNak is velők kellett volna tartania, de ő oly vidám és jókedvű volt, hogy magunkkal vittük. Nélküle még szomorúbb lett volna a karácsony ünnepe. Embereim is, mintha meg lettek volna babonázva, — akár magam — mind a sivatagba akartak menni.

Hét tevére ráraktuk a nehéz podgyászt, melynek csak az az egy előnye volt, hogy napról-napra

könnyebbé vált. Addig, míg az eleség lényegesen meg nem csökkent, senkinek sem volt szabad nyargalnia. Gyorsan végigjártunk a tizenharmadik bájiron, melynek talaja alatt néhány deciméternyire nagy sótelepre bukkantunk, jelölül annak, hogy a medence egy eltűnt sóstó feneke volt. A tizenötödik bájirt délnyugat felől óriási homokgát zárta el. Midőn feljutottunk a 60 méter magas gerincre, észrevettem, hogy két bájir közötti nyeregre jutottunk fel, míg a bájir maga mélyen lenn feküdt. Olyan volt, mint egy fekete bőgre, feneke teljesen át volt ázva, míg körül fehér sószegély futott végig. Boszankodva a hiába való erőlködésen, lecsúsztunk a csúnya teknőbe, s a tizenhatodik bájir végében ütöttük fel tanyánkat. Bármily kellemetlen volt is ez napi bolyongásunk, alig hogy megállapodtunk, visszatért a jókedv. ISZLÁM megveti ágyamat, KURBÁN ellátja lovaimat, TURDU bej és ÖRDEK leszedik a tevékről a podgyászt, melyet úgy kell elhelyezni, hogy reggel könnyen lehessen felrakni. Tevéinket kipányvásszuk, a két fatuskót felapritjuk, tüzet rakunk s a jégdarabokat a vaslábasban felolvasztjuk. ÖRDEK elkészíti a rizspuddingot; a vizet, melyben a rizst mosta, a lovaknak és kutyáknak adjuk, mert egy csöppet sem szabad használatlanul elfecsérelni. Miután az utolsó hasáb fát is elégettük, nyugodni térünk. Ha a tevék nem szomjaznak meg túlságosan, még 15 napra van vizünk, fakészletünk pedig 11 napig futja.

A karáesony estéjét sohasem töltöttem el komorabb s magányosabb környezetben. A hidegen kívül semmi sem emlékeztetett erre a boldogító ünnepre, melyet most ezen pokoli helyen töltöttem, ahol a halál vagy az élet teljes hiánya üli legnagyobb diadalait. Összekuporodva ültünk a tűz körül, melynek parázsából

már csak az utolsó kéklő lángok pislogtak; beburkolóztunk bundáinkba, hogy a zord téli éjszaka jeges nyilainak hegyei ellen védekezzünk, de a karácsonyi angyal elsurrant mellettünk, bár minden ajtónk tárva volt előtte. A sivatag karácsonya volt ez s talán a sarkon sem lehet magányosabb, mint itt.

Az első ünneppon oly kedvező volt a talaj, hogy 18 kilométernyi útat tehettünk. Miután három kis bájirt elhagytunk, a huszadikon túl óriási homokba kerültünk, melyen folyton felfelé kellett haladnunk. A gerincen helyenként oly kedvezőtlen volt a homok helyzete, hogy a megterhelt tevék számára ösvényt kellett ásunk. Bár járásközben eleget erőlködtünk, mégis annyira átjárt a hideg délnyugati szél, hogy majdnem megfagytunk. A szél structollakként kavarta fel a dúnák homokját s minden eltünt a szürkéssárga ködben. Látszik, hogy az éles gerincevonalak miként változtatják helyzetüket a szél behatása alatt. A homok mindent átjár; viszket testünkön, ropog fogaink közt s naplóból még ma is finom homokszemek hullanak ki.

December 26-ikán nyole kis bájiron haladtunk át, de nem vettük sok hasznukat, mert egyik oldalon le, a másikon fel kellett másznunk. Ez a fárasztó utazás tevéink erejét nagy próbára tette, de ha a Csercsendarja buja legelőit eléri, dús jutalomban leend részük. Szerencsénkre a dúnák éjszak felé menedékesen lejtének s dél felé hirtelenül esnek alá, miáltal a tevék a gerincere könnyen jutnak fel, a meredek lejtőn pedig szinte eszeveszetten ereszkednek le. A homok ilyenkor enged s mint a vizesés vize zuhan le, miközben a tevék merev lábbal lecsúsznak. Ezt hamar megszokják, jól egyensúlyoznak s már nem félnek a magas dúnáktól. ISZLÁM, régi tapasztalt sivatagbeli

kalauzom rendszerint elől halad s igyekszik, hogy útunkban a fölösleges hegymászást elkerüljük. Minden homokgerincen pihenőt tartunk s igyekszünk egy-egy alkalmas bájirt találni, de reményünk rendszerint hiú s ilyenkor a legalkalmasabb dúnagerincet követjük.

A hetedik tanyahelyen azzal nyugtattam meg embereimet, hogy a régi Csercsen-darja útjának felén két kilométerrel már túl vagyunk. Ez a meder ROBO-ROVSZKIJ orosz utazó szerint 65 kilométerrel odább éjszak felé van, mint a mostani folyómeder. Még harmadfél teverakománynyal volt jegünk; de fenyegett a veszély, hogy elfogy a tüzelőfánk s nem tudjuk majd a jeget felolvasztani. Másnap korán indultunk s meggyorsítottuk lépteinket, mert embereim csüggedtek s barátságosabb vidékre áhítoztak. A hőmérő éjjel —20 fokra szállt alá, de a nap felkelte szép volt. Midőn reggel a dúnáról körülnéztem, egy bájirt pillantottam meg, melynek talaja feketén pettyezett volt. Kíváncsiságtól kergetve siettem le s legnagyobb örömömre azt tapasztaltam, hogy a bájirban kámis nő, sőt egy kis rágesáló állat nyomait is felismertem. Embereim oly boldogak voltak, mintha a paradicsom előtt állnának s tevéim mohón nekiestek a kámisbokrokknak. Mivel azonban azt hittük, hogy a következő bájir még jobb lesz, ISZLÁMOT kémlelő útra küldtük s így a harmincegyedik bájirban ütöttük fel tanyánkat.

Csodálatos felfedezés volt, hogy a sivatag kellő közepén, 120—140 kilométernyire a legközelebbi víztől, tenyészetre bukkantunk. Világos volt, hogy ez nem lehetett a Tárím szélső «parti szigete», mert sós altalajú homokpuszta választott el a folyótól. De épen oly kevésbé lehetett a Csercsen-darja hírnöke, mert ettől még 150 kilométernyire voltunk. Lehetséges, hogy azon tájon voltunk, amerre hajdan a *Kara-muran*

folyt. Bármiként legyen is, mindnyájan feleledtünk s rózsás színben láttuk a jövőt.

Tevéink mindegyike 30 liter vizet kapott, amit megittak, mintha theás csésze lett volna. Erős érvágás volt ez jégkészletünkben s terheink ezáltal alaposan megcsökkentek. Hajnalban legelni engedték a tevéket. Az elszáradt kámisnak mi is hasznát vettük; sokat hordtunk össze s ezzel megtakarítottuk az előírt három fatuskót.

A naplenyugta rendkívül szép volt; az eget borító felhők elhúzódtak, felül szürkés-ibolyaszínűek voltak, aranyos szegéllyel, de alsó oldaluk éppen olyan piszkos sárga volt, mint a dűnák s úgy látszott, mintha a sivatag az égboltozaton visszatükröződött volna.

December 28-ikán kedvezőtlen volt az idő, 21 fok hideg mellett sűrű levegőben s ólomnehéz felhők alatt belekerültünk az örök alkony birodalmába. Ily ködös időt 1896 telén a *Kerija-darja* mellett is tapasztaltam s úgy látszik, hogy ez a sivatag belsejében a tél jellemző ismérve. A homályban nem bírjuk a távolságokat megbecsülni, a közeli dűnákat kísérteties hegységeknek nézzük s sohasem tudjuk, merre menjünk. A harmincharmadik bájirban valami fekete tárgyat láttam, melyben tamarixra ismertem; volt még benne némi élet, de körülötte száraz ágak heverték, melyek tüzelő készletünket örvendetesen gyarapították.

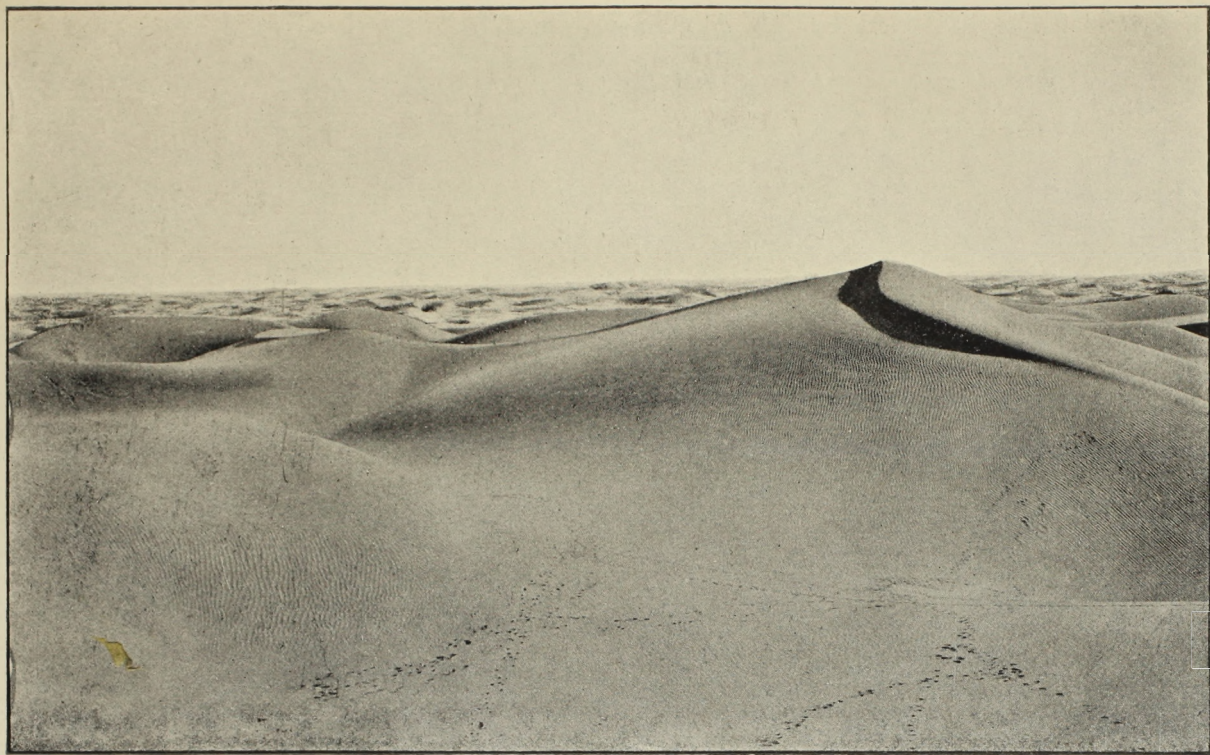
Egyik tevéim, pompás himállat, néhány nap óta betegeskedett s csak lassan haladhatott előre; ezért KURBAN vele hátramaradt, de midőn a sötétség beállott, KURBAN karavánomhoz csatlakozott, hátrahagyva a beteg állatot. Ez okból ISZLÁM bejt és TURDU bejt vacsora után lámpával s némi abrakkal a tevéhez küldtem. A szép állatot halva találták; TURDU bej, ki a tevéket nagyon szerette, a holt állat láttára

sírva fakadt. Ezt az állatot sem a túleröltetés, sem a nélkülözés nem ölte meg; «khoda kasszeli verdi». (Isten betegséggel sújtotta), mondták embereim s valószínű, hogy a teve a Tárím legelőin is épen így elpusztult volna. Többi hat tevéim pompás állapotban volt, pedig utazásunk kilencedik napján voltunk. Á Tákla makánban 1896-ban tett útam kilencedik napján két embert, négy tevét és egész podgyászomat vesztettem volt el, de akkor a hőség és szomjúság sorvasztott, most pedig majd megfagyunk s vizünk volt bőven.

A sivatagútnak ahhoz a szakaszához értünk most, ahol a nagy nehézségeken túl vagyunk s az élet és víz minden újabb jelét érdeklődéssel figyeljük meg. Ilyen jeleket ma is találtunk; a talajt minden irányban nyúl nyomok keresztezték s róka nyomára is bukkantunk. Találtunk továbbá néhány steppenövényt, fűfoltokat és a Lop-nor vidékén gyakori «csigge»-kákát, valamint tamarixokat. A talaj sík és kitűnő volt, ki hitte volna, hogy ilyet a homoksivatag szívében találhassunk! De kelet felől oly hideg szél fujt, hogy néha gyalog kellett mennem, nehogy kezem és lábam lefagyjon.

A bájir zsákutcában végződött s a talaj alkotása olyan volt, hogy talajvizet gyanítottam. ISZLÁM és ÖRDEK rögtön hozzá is fogtak az ásáshoz és 1·38 méter mélységben majdnem teljesen édes s 8·2 fokú vizet találtak, mely azonban oly lassan buggyant ki, hogy a szétosztáshoz türelem kellett. Ezen a napon két teve kénye-kedve szerint ihatott, mindegyik hat vödörrel.

Most mindenünk volt, amire szívünk vágyódott: víz, tüzelőfa és legelő, valóságos oázis volt a sivatag mélyében. Egész este két nagy tűz lobogott s meg-

Ázsia szívében 1.

A VÉGTELEN HOMOKTENGER.

99. laphoz.

világította a dűnák gerinceit, melyekről a szél ránk fujta a futóhomokot. Embereim egy nagy fekete farkast is láttak, mely nyugat felé szaladt.

Ez a pihenő nap embernek, állatnak szükséges és jó volt. Az emberek többnyire gyalog mentek, de a tevék nehéz terhet cipelnek s a nagy hideg gyengíti a testet, ha nincs elegendő tüzelőfa, mely mellett melegedni lehet. Oly kényelmes tanyát ütöttünk, aminőt csak bírtunk; fehér nemezszőnyegemből, melyet rendszeren ágyam alá szoktam teríteni, sátrat rögtönöztünk, mely a dühöngő szél ellen védett. A szélmentes oldalon hatalmas tűz lobogott.

Az éj folyamán kiszivárgott víz reggel fagyva volt s a kiásott föld kökemény volt. Egy tevenyereg rúdjaiból létrát csináltunk, mely a gödör fenekéig ért s ÖRDEK vödörrel merítette a vizet. Minden tevé kilenc, kettő meg épen tizenegy vödör vizet ivott s az állatok teste szemmelláthatólag duzzadt, miközben a vizet bekebelezték. Hangulatuk is megváltozott; felvidultak, egymással játszottak, ide-oda szaladtak s jó étvágygyal fogyasztották a ritkás kámis-kórókat.

Az év utolsó napján 24 kilométernyi útat tettünk, ami egész sivatagútunk alatt a legnagyobb távolság volt. A bájirokon némi vegetáció volt, de a tamarixok ritkultak. Az utolsó teknő hágójáról egy bájir délkelet felé vonult, de mivel nem esett útunk irányába, elhaladtunk mellette. Embereim kedvetlenül kapaszkodtak fel a magas nyeregre, de meglepetésük ép akkora volt, mint az enyém, midőn magaslatáról a 37-ik bájirt megpillantottuk, mely nagy, tágas és nyílt volt s már nem hasonlított zárt arénához. Dél felé határoló nyerge alacsony volt s rajta túl homokdűnákat nem vettünk észre; midőn a küszöböt értük, ugyanolyan mélyedést vettünk észre. Mily gyö-

nyörű volt! Úgy látszott, mintha egy láthatatlan kéz óriási barázdát szántott volna a sivatag homokján keresztül, hogy a karaván útját egyengesse. A teknőben megállapodtunk s ott bőven találtunk tüzelőfát. ISZLÁM az utolsó farakományt el akarta fogyasztani, de az óvatos TURDU bej azt ajánlotta, hogy még egy napig hordjuk magunkkal, ami okos és meggondolt beszéd volt.

Így tehát e csodálatos szilveszter-éjjelen békében és csendben letelepedtünk két nagy tűz körül, oly vidéken, melynek csöndje a síréhoz hasonlított. Barátaink nem tudták, hogy hol vagyunk és *Tura-Szall-gan-uj*ban bizonyára aggódtak miattunk, főleg azért, mivel képzelődésüket ISZLÁM és PARPI bej hajmeresztő leírása már feltüzelte. Embereim is bevallották, hogy csak most mult el aggodalmuk, mióta a visszatérő élet némi nyomaival találkoztunk.

Ha az év első napjából a jövőre lehet következtetni, úgy kilátásaink nagyon rosszak voltak. 1900 évi január 1-én sötét felhők borították a Napot s a pirkadásnak nyoma sem volt. De a hőmérő —15 fokra szállt fel s midőn öltözködtem, a nagy tűz mellett mérsékelt égaljban voltam. Egyedül az emelte újévi hangulatunkat, hogy a 38-ik bájir végtelen hosszú volt s benne könnyen jutottunk előre. Embereim már azt is remélték, hogy ez már a Csercsen-darja stepéinek kezdete, de reménységük hiú volt, mert a vegetáció gyérült s csak helyenként láthattunk egyegy fücsomót, néhány sást vagy elárvult tamarixot.

A vidék képe itt teljesen megváltozott; újabb bájirt nem láttunk sehol, köröskörül homoktenger terült el, a hatalmas homokfalak s a teknők megszűntek, szerencsére a dúnák messze éjszakon vagy délen voltak. Eddig jó dolgunk volt, mert a bájirok

megkönnyítették haladásunkat, de most a tenyészet majdnem teljesen megszűnt s arra voltam elkészülve, hogy a Csercsen-darjáig nehéz útunk lesz. Úgy látszott, hogy ez az oázis, melyet most átszeltünk, a Kara-murán legszélső előörsei közül való, melyet a homok nemsokára teljesen el fog temetni. Úgy látszott, hogy messze keleten még vannak depressziók, de ezek útunkon kívül estek, dél felé mindenütt magas homok terült el, helyenként kiemelkedő dűnagerincekkel, melyek a szemhatáron csipkézett vonalban futottak össze. Egy-egy elszáradt tamarix itt-ott még kibukkant a homokból, de ezek is mindig ritkábbakká váltak.

Midőn január 2-ikán felébredtem, téli tájképet láttam magam előtt; könnyen havazott, a talaj fehér volt s a dűnák épen úgy óriási hófúvások is lehettek volna, mert a hó a homokot teljesen elfödte. A tájkép a délelőtt első óráiban vakító fehér volt és ebben a halottas ruhában még elhagyottabbnak s kihaltabbnak látszott; dél felé eltűnt a fehér lepel s már csak a mélyebb helyeken feküdt egy kis fehér hó. A homokot óráról-óra nehezebben járhattuk csak s bájirnak nyoma sem volt. Nyilvánvaló, hogy itt nem uralkodtak oly szabályos szelek, mint a sivatag éjszaki felében. Szerencsénk volt, hogy éjszak felől kezdtük meg útunkat, mert dél felől lehetetlen lett volna s kénytelenek lettünk volna visszafordulni.

Délután négy órakor erős havazás állott be s a délnyugati szél jól felkorbácsolta a havat; fél óra múlva krétafehér volt a táj s a homok és hó útvesztőjében csak nagy nehezen találtunk egy árva tamarixot, mely mellett éjjeli tanyánkat felütöttük. Tevéink annyira fáradtak voltak, hogy pihenő napot kellett engednem. 1:1 méter mélységben vizet találtunk s

hóban sem szűkölködtünk. A hó egész nap nagy pelyhekben hullott. Embereim kis kémlőutat tettek s jó rakás fára tettek szert. Délben is félhomály uralkodott s a dűnák, a talaj és az ég egyetlen fehér, kavargó összevisszaságba olvadtak össze, melynek bágyadt s egyenlőtlen világítása szemünket bántotta.

Az éjszaka —30·1 fokkal s a reggel —27 fokkal elég zord volt. Ilyenkor legutálatosabb a mosdás és öltözködés, mert a tűz felőli oldalon +30 fok, hátunk mögött —30 fok levegő. A hó egész éjjel hullott s reggel úgy el voltam a hó alatt temetve, hogy ISZLÁM lapáttal és söprűvel szabadított ki belőle. Igaz, hogy a hó melegen tartotta fészkeket s az éjjeli hidegből nem éreztem semmit. A hó egész nap hullott s a hőmérő —13 foknál alább nem szállt, de ez csipős hideg, ha a szél szemben fúj. A talaj nem volt kedvezőtlen, még a legrosszabb dűnák közt is szerencsésen átvergődtünk s néhány kis teknőt is találtunk, melyek déldélkelet felé húzódtak s homokkal voltak tele. Egy ilyenben le is telepedtünk, bár ott tüzelő anyagnak nyoma sem volt. De volt még fél teverakománynyal tüzelőfánk s mivel mindnyájan a hidegtől félig meg voltunk dermedve, ezt feláldoztuk, törtenjék bármi.

Január 5-ikén reggel minden oly mély hóval volt takarva, hogy a homoknak semmi nyoma nem látszott. A nyugat felé fordult meredek lejtők délelőtt árnyékban voltak s gyönyörű acélkék színben pompáztak, mely a lejtő foka szerint sötétebb vagy világosabb volt; fölöttük domborodtak a dűnák tetői, melyek vakítóan fehér kupolákként tündököltek a napfényben.

Menetelésünk most könnyebb volt, mint azelőtt, mert a homok és hó érintkező pontján a talaj hordó-

képessége fokozódott s a dűnák gerincei kemények voltak, mint a jég. A síkon helyenként oly kemény volt a hótakaró, hogy — ki hitte volna, hogy ez a homoksivatagban lehetséges legyen — hócipőkön lehetett volna rajta végig szaladni. A dűnák meredek lejtőin való leereszkedés most még könnyebb lett, mert ha ráléptünk, már 20 négyszögméternyi rögök csúsztak le. Most még a legdühöngőbb burán sem lett volna képes a homokot felkavarni, mert a hónak az a hatása volt, mint az olajnak a háborgó tengerre.

A hideg folyton fokozódott; január 6-ikán reggel —24 fok volt a hideg, szerencsénkre azonban másnap egy elhalt nyárfaerdőhöz értünk, s csakhamar vígan táncolt a favágók fejszéje. A tanyánk mellett álló hatalmas törzset nem bírták levágni, ezért úgy ahogy volt meggyújtották s nemsokára egy óriási fáklya kísértetiesen világította meg a havas tájat. Embereim éjjel úgy segítettek magukon, hogy gödröket ástak, azokat tüzes faszénnel megtöltötték, ismét betemették s rájuk feküdtek. Tevéim két nap óta nem kaptak eleséget s a kutyák csak kenyeret esznek.

Január 8-ikán reggel azzal biztattam embereimet, hogy ma a *Csercsen-darja* partjain fogunk hálni. Ez okból nem vittünk magunkkal tüzelőfát, mivel mindenütt száraz fatörzseket láttunk, de midőn ezek ritkultak, egyik tevényt megterheltük fával. Midőn egy dűna gerincére hágtunk, délkeleten sötét vonalat láttunk a szemhatáron, mely a fehér hótakarótól élesen elvált. Ez csakis a *Csercsen-darja* erdőszegélye lehetett! Miután még egy pár órát mentünk, az első tamarix-erdőhöz értünk, mely oly sűrű volt, hogy alig bírtunk keresztülvergődni. Embereim egy ős nyárfaerdőben akartak megállapodni, de én biztosítottam őket, hogy ha még kissé várnak, a folyó part-

ján üthetünk tanyát. Negyedórával rá csakugyan el is értük az útat, mely Csercsenről a Lop-norhoz vezet s kevéssel rá megpillantottuk a száz méter széles, teljesen befagyott *Csercsen-darját*, ahol megállapodtunk. Mily jól esett, hogy 19 nap után kiértünk a sivatagból s most tevéink s lovam kényük-kedvük szerint legelhettek, miután a próbát oly kitűnően kiállották. Embereim csodálkoztak, hogy a távolságot majdnem «gulács»-nyira (ölnyire) kitudtam számítani s kijelentették, hogy ezentúl meggondolás nélkül mindehová követnek.

Az a pont, ahol a folyót elértem, régebbi térképem szerint (PETERMANN Mitteilungen-jeinek 131. pót-füzetében) 285 kilométernyire fekszik Tana-bagladitól, ahol a Tárímot elhagytuk. Mostani felvételem szerint a távolság 284,5 kilométer. Nagyobb pontosságot ily térszín mellett alig lehet kívánni.

Sikerült tehát a széles Csercsen-sivatag átszelése, még pedig anélkül, hogy egy tevéen kívül más veszteség ért és a többi tevét csak túl is erőltettük volna. A homok éjszakon volt a legmagasabb, de délen a legnehezebben járható, ahol a dűnákat semmiképen nem lehetett kikerülni. Hogy az út oly jól sikerült, annak magyarázata a bájiroknak előfordulása, melyek az útnak közel kétharmad részét járhatóvá tették, továbbá a víz, a tüzelőfa és kámis előfordulása a sivatag közepén. Egy régibb orosz táborkari térképen egy útat láttam jelezve, mely *Tatranból* a sivatagon keresztül *Karaul* felé vezet; ez adta meg nekem a gondolatot, hogy a veszélyes sivatagútat megkísértsem s nem tartom lehetetlennek, hogy ily út valamikor tényleg létezett is.

A tevék rászolgáltak egy napi pihenőre a dús kámis mezőkön s ez a pihenő nekem is kapóra jött,

mert csillagászati helymeghatározást kellett végezni, mely a napot és estét igénybe vette. A hőmérséklet nem emelkedett —14 fokon túl s mivel ezenfelül még éjszakai szél is fujt, a theodolittal nem dolgozhattam anélkül, hogy leolvasás közben kezeimet a tűzön mozgékonyan ne tegyem. Midőn este 25 foknyi hideg mellett a *Siriust* megfigyeltem, ujjaim hegye hozzátapadtak a műszerhez, melyet érintésnél tüzesnek éreztem.

ÖRDEKNEK sikerült egy pásztort előkeríteni, aki ily váratlan vendégek láttára eleinte nagyon meglepődött, de csakhamar barátságot kötött velünk s egy juhot, valamint egy kanna tejet adott el nekünk. Ő a folyómenti erdős vidéket *Keng-lai*kának (azaz széles árterületnek) nevezte s arról értesített, hogy a folyó már húsz nap óta van befagyva és még harmadfél hónapig marad ily állapotban. A Csercsen-darja tehát a Tárímnál sokkal későbbben fagy be, de nagyobb is az esése és odább délre esik.

Két napi útunk volt még *Csercsenig*, melynek új bégje MOLLAH TOKTAMET bég volt, régi barátom *Kopá*ból. 72 éve dacára is ugyanaz az előkelő megjelenésű, megnyerő aggastyán volt, mint azelőtt s házárt rögtön rendelkezésemre bocsátotta. Ázsiai utazásom közben csak kevés éjjelt töltöttem — úgy mint itt — fedél alatt. Négy napi pihenőnket arra használtam fel, hogy a vidék felől tájékozódjam. Minduntalan arról beszéltek nekem, hogy a sivatagban városok és kincsenek vannak eltemetve, különösen pedig az alsó Endere-terem partján, Csercsentől 170 kilométernyire nyugat felé. De bármennyire faggattam is a bennszülötteket, megbízható értesítéseket nem kaptam sehol. Attól tartottak ugyanis, hogy oda megyek s kiásom mind azt a sok aranyat, mit fantáziájuk oly

bőkezűen szór a dűnák alá; másrészt pedig azt hiszik, hogy a régi város a sivatag szellemeinek lakóhelye s azoknak tetszése szerint folyton változtatja helyzetét.

A *Csercsen* és *Endere* közti vidéket eddig nem utaztam be, ezért kirándulást terveztem oda, bár ez 340 kilométernyi erőltetett lovaglást tett szükségessé. Vezetőmn kívül, kit a bég velem adott, csak három szolgát kívántam magammal vinni, u. m. ÖRDEKET, KURBÁNT és MOLLÁH SAH csercseni lakót, ki LITTLEDALEEL Tibetben járt. Három új lovat vásároltam, podgyászunk szállítására pedig hármat béreltem.

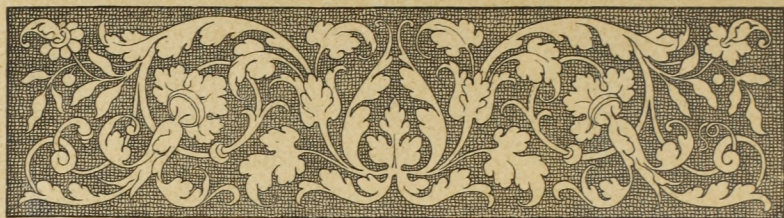
Indulásunk előtt azonban még nagy örömben volt részem. Január 13-án a konzul egyik dsigitje (küldönce) érkezett Csercsenbe, ki tekintélyes postát hozott számomra. Volt most olvasmányom, levél és ujság bőven. A küldönce ugyanaz a MÚZA volt, ki 1896-ban Khotánban tolmácsom volt a khinaiaknál. Hogyan bírt MÚZA oly könnyen megtalálni, ma is rejtély előttem. A dsigiteknek az volt a megbízatásuk, hogy Akszún át a Lop vidékére menjenek; de MÚZA «úgy érezte», hogy nekem az ország déli részében kell lennem s Csercsennek vette útját. Ha MÚZA két nappal később érkezik ide, postámat csak két hónappal később, Tura-szallgan-újban kapom meg, mert sem a bégnek, sem senki emberfiának nem volt sejtelve arról, hogy a sivatag mélyéből bukkanok elő s akkor MÚZA tovább folytatta volna útját kelet felé.

Az a tizenhárom nap, melyet lóháton töltöttünk, hogy *Endere* romjait felkeressem, a leghidegebb volt az egész év folyamán. A hőmérő éjjelenként —30 fokra szállt alá s napközben sem emelkedett —14 fokon fölül. Lovaglás közben majd megfagytuk s félóránál tovább nem bírtuk ki a nyeregben. A régi város romjai közül három nagy torony van a legjobb állapotban,

de a mindenütt magasan fekvő hó a romok tüzetes megvizsgálását megnehezítette. Megjegyzem itt, hogy DR. STEIN AURÉL, a magyar tudós az 1900—1901. években végzett régészeti kutatásai közben az alsó *Endere-darját* is felkereste s ott egy régi város romjait fedezte fel. Az ő felfedezései kiegészítik s más oldalról világítják meg a Lop-nor vidékén eszközölt kutatásaimat.

Kirándulásom eredményei nem voltak oly gazdagok minőkre számítottam s alig érték meg a tizenhárom nap fáradságait; néhány fontos földrajzi észlelést mégis végezhettem, kivált a homoköv kiterjedése s a tenyészhet határai tekintetében, melyek eddigi ismereteinket újabb adatokkal gyarapították.

KILENCEDIK FEJEZET.

A burját kozákok megérkezése.

JANUÁR 30-án indultunk Csercsenből; az idő nem volt nagyon hivogató, mert 15 foknyi hideg erős széllel, havazással és jéghideg nedves köddel párosult. Karavánunk igen tekintélyes volt: hat teve, öt ló s egész sereg csercseni polgár, kik a folyóig elkisértek. MOLLÁH SÁHT végleg szerződtettem, mert arra számítottam, hogy Tibetben jó hasznát fogom venni. Szülővárosától, feleségétől és hat gyermekétől való búcsúja olyan volt, mintha néhány napi kirándulásról volna szó. Így nem búcsúzik európai ember, aki csak harmadfél év múlva tér vissza.

Szándékom az volt, hogy a *Csercsen-darja* régi medrét, mely ROBOROVSKIJ szerint a mostanítól 65 kilométernyire éjszak felé fekszik, pontosan kikutassam; miként később kiderült, az orosz utazó adatai, melyeket a bennszülöttektől nyert, megbízhatatlanok voltak. Pásztoroktól azt a meglepő hírt kaptuk, hogy a sivatagban látott két teknő közül az éjszaki már Csercsentől egy napi járásnyira a folyóval egyesül s ezen ponton alul más régi folyómeder nincs. A régi medernek itt *Csong sipang* a neve s szélessége akkora,

mint a folyóé magáé. A meder odább felfelé két ágra oszlik, a jobb felőli visszamegy a Csercsen-darjába, a másik ellenben kelet-éjszakkelet felé húzódik. Ebben két rőzse- és cölöpgát jókarban levő maradványait fedeztük fel, melyeknek célja az lett volna, hogy a folyót jobb felé való kanyarodásra kényszerítsék, ami azonban nem sikerült.

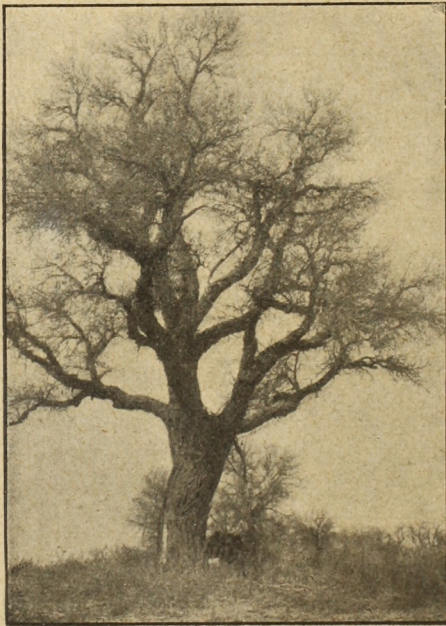

A Csercsen-darja régi medre.

Miután megállapítottuk, hogy a folyótól éjszakra régi meder nincs, a jobboldalon folytattuk útunkat; itt azonban tényleg rábukkantunk egy *Kona-darjára* vagyis régi folyóra, jeléül annak, hogy a Csercsen-darja nem mindig jobbra fordul, ha folyását változtatja.

Az elhagyott meder közelében találtuk a legnagyobb nyárfákat, melyeket Keleti-Turkesztánban láttam. Nem magasabbak 6—7 méternél, de kerületük 4·75—6·80 méter. Törzse nem magasabb egy méternél, feljebb különös, ripacsos ágakra oszlik. Ily

fák előfordulása bizonyítja, hogy a folyó évszázadokon keresztül erre vette útját. Mert ha nem fogadjuk el a bennszülöttek kormeghatározását, mely szerint a *tograk* (nyárfá) ezer évig él, ezer évig szárad s ezer évig ledöntve fekszik, mielőtt elkorhad, mégis biztosra vehetjük, hogy ezek a veteránok néhány évszázadot hordoznak nyakukban.

Nyárfá az alsó Tárím partján.

A nyárfaedőn túl régi muhammedán temetkező helyhez értünk, ahol több sírboltot és romba-dólt házakat találunk, melyeknek legnagyobbika 15×13 méter volt. A sírokat közelebbről is megvizsgáltuk; a pásztorok három évvel ezelőtt felásták a sírokat, mivel kincseket gyanítottak bennök. A három koporsó most sza-

badon állott a tamarixkúp alatt; kettőben férfi, egyben nő tetemét találtuk. A tetemek elég jó állapotban voltak, a bőr szorosan körülzárta a csontvázat és pergamentkeménységű volt. Az asszony ruházata még meglehetősen ép volt s semmiképen sem hasonlított az ázsiai viseletekhez. Minden jel arra utalt, hogy az elhunytak oroszok voltak s azt hiszem alighanem azon *raszkolnikok* (a görög orthodox egy-

házból kivált szakadárok) közül valók, kik a tizenkilencedik század huszas éveiben Szibiriából a Lopnorhoz menekültek s kiknek további sorsáról nincs semmi tudomásunk. Keleti-Turkesztán mostani lakói közül gyakoriak oly típusok, melyek áriai vérrel való kereszteződés által a mongol rassz ismérveinek nagy részét elvesztették; de hogy ezek a tetemek nem voltak muhammedánok, bizonyítják a koporsók, mert a mozlimok sohasem temetkeznek koporsóba. A pásztorok azt állították, hogy a többi kúpok is sírokat rejtenek magukban, de ezeknél többet nem bírtak mutatni. Lehet, hogy valamikor a raszkolnikoknak egy községe menekült ezen védett helyre. Sajnos, hogy a koporsókon felírás nyomait nem találtuk.

Útunkat a nagy hidegben folytattuk, jó részt a befagyott *Csercsen-darja* jegén, melynek hóval fedett síma jégtükre tevéinknek aszfaltszerű pompás utat szolgáltatott. A vidék roppant egyhangú volt, embereket alig láttunk. Február elején alábbhagyott a hideg s végre emberekkel is találkoztunk.

A folyó kelet felé erősen kiszélesedik s valóságos deltát képez, melyet *Keng-laikának* (kiterjedt árterület) neveznek; a folyónak ez a déli medre egészen fiatal képződés, amint az világosan kitünik. *Jiggdelik-agil* mellett egy napi pihenőt tartottunk. Itt felkeresett csarkliki régi barátom, TOGDAZIN bég, kit a csarkliki ambán küldött, hogy szolgálatait nekem felajánlja. Tőle becses felvilágosítást nyertem az *Ettek-tárim* medre felől, mely neki már két ízben út gyanánt szolgált; amit tőle hallottam, az pontosan egyezett azzal, amit KUNCSEKKÁN, abdalli bégtől 1896-ban hallottam volt. Az *Ettek-tárim* medre szerinte csak harminc év óta száraz, régebbi időben a Tárim (Jarkent-darja) vizének fele arra folyt s TOGDAZIN bég egy

ízben csónakon járt abban a mederben, melyben ma egy csepp víz sincs. Mi a száraz folyómederben haladtunk éjszak felé és február 17-ikén újra elértük régi barátunkat, a *Tárimot*. De mily kicsiny és szegényes volt most ez a folyó! Bilincsekben, mozduatlanul, keskeny befagyott csatornaként feküdt előttünk. Midőn a folyó befagyott, 43 méter széles volt, de mostanig 24 méterre apadt. A *Tárim* medre a *Kun-csekkissel* való összefolyásnál 59 méter széles, az említett mellékfolyó 24, az egyesült folyó 76·8 méter széles. Az öreg jó TOGDZIN bég innen visszatért, de másfél évvel reá is jó szolgálatokat tett nekünk.

Nem untathatom olvasóimat annak a vízhálózatnak leírásával, melyet *Jangi-köllbe* való visszatértünk alatt átszeltünk; bonyolultabb s kúsztább hydrographiát képzelni sem lehet, mint itt, ahol a köll, csoll, dasi, akin és kok-ala (azaz tó, tócsa, sóstócsa, folyam, folyóág) kifejezések örökké ismétlődnek még oly helyeken is, ahol most víz nincsen. *Argentól* kezdve éjszaknyugatra utaztunk, február 21-ikén *Durált*, a lopi ambán székhelyét s másnap *Tikkenliket* értük el, ahol KIRGUI PAVÁN csatlakozott hozzám, ki 1896-ban a nagy tavakhoz vezető utat mutatta meg s ezzel jelentékeny felfedezésekre adott alkalmat.

Turduning-szöreziben szerencsém volt; ABDU REHIM, egy *Szingerből* való bennszülött, itt nyolc tevével letelepedett, hogy néhány napig az erdőben pihenjen. Legközelebbi útamra szükségem volt egy vezetőre a *Kum-darja* száraz medréhez, melynek létezését az orosz KOZLOFF és magam több helyen megállapítottuk. Kiderült most, hogy ABDU REHIM ugyanaz a férfiú, ki KOZLOFFOT útjában kalauzolta, amidőn az éjszokról az *Altimis-bulakhoz* utazott. Nagy szerencse volt, hogy épen ezzel a férfiúval találkoztam, ki az

egész országban egyike volt azon két-három férfiúnak, kik az *Altimis-bulak*ba vezető útat ismerik. Egészen könnyen azonban még sem boldogultunk vele, mert ő saját jelentőségét nagyon magasra taksálta s midőn tevéit akartuk megvenni, szemtelen árakat szabott. ISZLÁM bej, ki abban a modorban, melylyel hitsorsosaival elbánni szokott, valamit TAMERLÁN despotismusából örökölt, ennek következtében összeverekedett ABDU REHIMMEL, kit kezdetben közönséges csalónak tekintett. Midőn ez haragosan távozott, magamhoz hívtam s az ügyet a lovagiasság szabályai szerint négyszem közt elintéztük, tettelegességek nélkül. Megállapodtunk abban, hogy ő nekem hat tevét fél szerjével (=közel két korona) bérbead s engem a *Kum-darja* völgyén át *Altimis-bulak*ba vezet, ahonnan ő hazájába, *Szingerbe* fog visszatérni. ISZLÁM bej azt jósolta, hogy ezzel az emberrel sok bajunk lesz, de nem volt igaza. Nálánál jobb, megbízhatóbb és derekasabb vezetőm sohasem volt. Először történt, hogy ISZLÁMMAL nem voltam megelégedve, de a java csak később következett.

Útunk utolsó napján igen sok bennszülöttel, bégekkel és futárokkal találkoztunk. Mindnyájan csodálkoztak és örültek, hogy minket elevenen viszontláthatnak, miután sokáig nyomunk veszett a sivatagban. De még ünnepélyesebb pillanat volt az, midőn tajtékozó lovakon három kozák vágatott felénk; SZIRKIN volt s a két új transzbajkái kozák. Ünnepies öltözetükben pompásan festettek: mellettük egészen rongyosnak látszottam. SZIRKIN, téli szállásom főparancsnoka jelentette, hogy egyik tevénk megszökött, egyik agarunkat pedig a vadászaton egy vadkan erősen megsebezte; egyébként nincs semmi baj. A két új kozák egyike jelentette, hogy a csitai kormányzó tábor-

noktól azt a rendeletet kapták, hogy engem a Lop vidékére elkísérjenek.

Ezek után ünnepélyesen bevonultunk *Tura-szall-gan-ujban*, ahol CSERNOFF és összes szomszédjaink a piacon gyülekeztek. Szállásunk távollétünk alatt megnagyobbodott: az istálló mellett toldaléképületet találtam s új sátor is volt felütve. Minden tiszta volt és feldiszítve, házam tisztára volt súrolva s sátramban patogott a kályha tüze. Mind jó egészségben voltak, még állataim is, melyek közül az öszvérek és tevék jól meghíztak, de el is vadultak, úgy hogy egyik tevémet állandóan meg kellett kötözni.

PARPI bej, ki a megszökött teve keresésére indult, eredménytelenül tért haza. A teve rejtélyes módon tűnt el, állítólag hol itt, hol ott látták, PARPI néhány hétig követte nyomát, de a teve végre is eltűnt a hegyek között. Sohasem történt meg, hogy karavánomból teve egyszerűen elszaladt volna, de TURDU bej és FAISZULLAH szerint, kik a tevék szokásait jól ismerték, megtörténik, hogy a teve, ha vadkanoktól vagy tigrisektől megijed, ész nélkül elvágtat. Ilyenkor annyira megzavarodik és oly félős, mintha az ördög maga egész pereputtyával kergetné. Tevénkkel is ilyesmi eshetett meg, mert többen látták, amint eszeveszetten rohant tovább, mihelyt élő lényt látott. Hogy ezen a vidéken tigrisek is előfordulnak, arról magam is meggyőződhettem. MIRABI, egyik barátunk, szállásunk közelében csapdában fogott egy ilyen állatot, mely most szőröstől-bőröstől s kőkeményre fagyva díszítette piacunkat, mint valami tornabak. Csak tavasszal engedett fel s akkor bőrét eltettem.

Távollétem alatt állatseregletem is megszaprodott egy macskával és két újszülött kutyával; utóbbiak *Malenki* (a kicsi) s *Malcsik* (a fiúcska) nevet

kaptak, mivel ép oly picinyek, mint helyesek voltak. Nevük megmaradt még akkor is, midőn már óriási állatokká nőttek fel. Karavánomban születtek s ott nevelkedtek fel pompás karavánkutyákká, melyek csakhamar jó barátjaimmá váltak. Sok csibénk és tyúkunk is volt, akár valami majorban, vadászsólymunk is megszokott s lailiki libámnak, melyet a vízi úton szedtünk fel, pompás jó dolga volt. Úgy látszott, hogy a liba teljesen elfelejtette korábbi roko-

Nyárfatiget a Tárím deltájában.

nait s ügyet sem vetett a vadlibákra. Az utóbbiak februártól kezdve újra mutatkoztak nyugat felől; ugyanazok a rajok, melyek ősszel India felé vonultak, most ismét visszatértek s újra elfoglalták régi fészkeiket.

Vadban tehát nem szenvedtem hiányt. Kozákjaim nap-nap után vadászatra mentek és sohasem tértek haza üres kézzel. Vadkanokat, fácánokat, libákat és récéket, hébe-kórba őzet is lőttek, jó barátainktól pedig bőven kaptunk tojást, tejet, tejfölt, juhokat,

tyúkokat, szénát, egy szóval mindent, amire szükségünk volt.

Tura-szallgan-uj országos híri piaccá vált; szálláson kívül «külvárosok» keletkeztek, melyekben asztalosok, kovácsok s egyéb gyárosok telepedtek le. ALI AHUN, Kucsarból való szabó műtermében egész nap dolgozott a varrógép, PARPI bej az istálló mellett nyitotta meg nyergesüzletét, ahol kitűnő málhanyergeket gyártott levék és öszvérek részére; *Kucsárból* és *Korlából* kereskedők jöttek, kik cukorral, téglatheával, khinai porcellánnal, orosz theás kannákkal és szövetekkel láttak el, sőt egy andisáni kereskedő külön házat (szalmagunyhót) épített, melynek vörös orosz kattunnal bevont falai közt nagy mennyiségben raktározott csapánokat, sapkákat, csizmákat és mindenféle szövetet, akárcsak a bazar állványain. Ez az «üzlet» csakhamar közkedveltségre tett szert, ahol muzulmánjaink és kozákjaink tereferéltek, theáztak, dohányoztak és vásároltak.

És még mennyi utas fordult meg itt! Az országot ugyan *Dsan-kulin* vezetett keresztül, de az ottani vendéglősnek erős konkurrensévé váltunk s az út lassanként *Tura-szallgan-uj* felé kanyarodott. Minden utas itt akart éjjelezni, s mindenki örült, ha láthatta, milyen élet van nálunk. Naponta érkeztek lovasok s kínálták lovaikat, melyek vevőre is találtak. Városunk így nőtt fel amerikai gyorsasággal, és még este is jöttek-mentek az idegenek s nem szűnt meg a zsbaj. A piac egyetlen lámpása égett, míg az utolsó utas is eltávozott s ezután már csak az éjjeli őr léptei s kutyáink ugatása hallatszott.

Távollétem alatt SZIRKIN mintaszerű pontossággal vezette a meteorológiai naplót s mivel nagy előnyvel járt, hogy észleléseim számára fixpontot nyer-

jek, továbbra is megbíztam ennek vezetésével s meghagytam főparancsnoki méltóságában. CSERNOFFOT neveztem ki udvari szakácsommá, aki kitűnő koteletteket s húsgombócokat készített. Szorosan véve vissza kellett volna küldenem e két embert, mikor a két burját kozák megérkezett. De annyira megkedveltem ezeket a becsületes és lelkiismeretes embereket, hogy nem tudtam a válás gondolatával megbarátkozni; ezért tehát PETROVSZKIJ főkonzulnak írtam s kértem, eszközné ki, hogy e két kozák továbbra is nálam maradhasson. Mivel pedig biztosra vettem, hogy kérésemet teljesíteni fogják, további intézkedésig magamnál tartottam őket. ISZLÁM bej, mint a moszlimok főparancsnoka, azt az utasítást kapta, hogy elutazásom után SZIRKINNEL együtt Korlába menjen, ahol a nyárra tervezett tibeti expedicióm céljaira 25 lovat, néhány öszvért s eleséget kellett beszereznie.

A két új kozák telivér burját volt; nyelvük csak kevésbé különbözött a mongoltól, de folyékonyan beszéltek oroszul is s mialatt szolgálatomban állottak, kitűnően megtanulták a dsaggatai-törököt is. A Dalai láma hívei voltak s szemük ragyogott a lelkesedéstől, mikor megtudták, hogy később a szent Tibetbe is fognak behatolni.

SAGDUR NIKOLÁJ és CSERDON CZEREN DORSI 24 évesek voltak s a transzbajkái kozákhadsereghez tartoztak, mely nagyrészt burjátokból áll. Szolgálati idejük négy év s ennek csak felén voltak túl, midőn azt a csábító felhívást kapták, hogy kíséroi mként ismeretlen világot lássanak. Két évi zsoldjukként ezer aranyrubelt kaptak, mert az orosz cár akként határozott, hogy a kíséretem semmibe se kerüljön. Én azonban minden költségeiket fedeztem s zsoldjukat is visszaadtam, úgy hogy kirendelésük reájuk nézve anyagi

haszonnal is járt. De szolgálataik megbecsülhetetlenek is voltak s magaviseletük a legnagyobb dicséretet érdemli. A két kozák a hosszú utat *Csitából* hozzám ötödfél hónap alatt tette meg, még pedig vasúton, póstán, lóháton és arbában. Mivel szolgálatban álltak, orosz területen ingyen utaztak. Útjuk Irkuczk, Krasznojarszk, Kuldzsa és Urumesi városokon vezetett át; az utóbbi helyen az azóta elhunyt USZPENSZKIJNÁL, a kitűnő szinológusnál két hónapot töltöttek, mivel ő nyomomat veszítette s nem tudta, hova küldje a kozákokat. A két legény érettem a halálba is ment volna s különösen SAGDUR ideális ember s odaadó, hű szolga volt.

Tura-szallgan-ujban való rövid tartózkodásom idején még elég kemény tél volt. Február 25-ikén tombolt az első igazi «*kara-burán*». Mily kellemes volt, hogy a védett házban pihenhettem, míg a fergeteg futóhomokot és port kergetett a Tárím jegén s a déli dűnafalnak a ködben nyoma sem látszott. Másnap hó hullott kerek szemek alakjában, melyek a sátor ponyváján kopogtak. A táj ismét hófehérré vált s a dűnafal olyan volt, mint egy hóval befűjt hegylánc. De végre kiderült s megkezdhettem csillagászati megfigyeléseimet; térképészeti munkáim részére *Tura-szallgan-uj* a legnevezetesebb csomópont volt.

Márczius elején emelkedett a hőfok s a folyó jégpáncélja lassanként porhanyóvá vált, majd víz borította el s a partokról is sok víz ömlött alá. Lassanként meg is nyílt a jég s én utasítást adtam, hogy podgyászomat a dereglyén helyezzek el, nehogy a dagadó ár veszélyeztesse.

A haszontalan KURBÁNT elbocsátottam s ő eltűnt, amint bérét felvette. A fiatal gézengúz értette a módját, hogyan utazhasson Kasgárba teljes kényelemben.

Kucsárban az andisániaiak szerájjába ment s gyorsfutáromként mutatkozván be a konzulnak, a jószívű kereskedőktől mindent kicsalt, amire csak foga fájt. *Akszuban* ugyan kiporolták a hátát, mivel egy bég neje körül sokat ólálkodott, de a khinai ambán mégis udvarias volt az európai futárjával szemben. Innen lopott lóval illant el. Eddigi sikerei annyira felbátorították, hogy *Kasgárban* a konzulnak egész rablótörténetét tálalt fel: fontos póstát bízta volna rá a konzul részére, de útközben megtámadták volna a rablók s mindenétől kifosztották. *KURBÁN* kétségbeesetten adta elő a jól kieszelt mesét; de *PETROVSKIJ* ismerte már az ilyen rablótörténeteket s a fiatal embert egyszerűen lecsukatta, hogy szomorú sorsa fölött elmélkedhessék! Merész vállalkozása tehát csütörtökön mondott s a szegény emberek, kiket útközben rászedett, megadták vigyázatlanságuk árát s követelésükkel a fiatal *KURBÁN*hoz magához fordulhattak.

Midőn a tavasz beköszöntött, *FAISZULLÁHT* és *ABDU RÉHIMET* a tevékkel s a nehéz podgyászszal a *Koncse-darja* partján fekvő *Dillparba* küldtem, hogy jó legelőt keressenek s minket ott bevárjanak. Magam *CSEKERNOFF*, *ÖRDEK* s a *Lop-vidéki KHODAI KULLU* társaságában (ki utóbb két évig állott szolgálatomban) március ötödikén indultam útnak; két sátrat, egy kályhát, s a szokásos podgyászt, a műszereket, konyhaedényeket s két vadászpuskát vittek magukkal, mivel pedig néhány lovunkat a sivatag széléről vissza akartuk küldeni, *MUZA* is elkísért. Midőn elindultunk, a három kozák s a mohammedánok sorfalat álltak s én tréfásan megintettem *PARPI* bejt, ki már sok regényt élt át, hogy viselje magát jól. Kék csapánjában felegyenesedve, mosolyogva felelt, hogy csak legyen nyugodt. Igaza volt, kalandjainak örökre vége szakadt, mert tizenkét

nappal rá, rövid betegség után, meghalt. Nagy ünnepléssel temették a csendes temetőben, bennszülöttek s jóbarátok követték koporsóját s most örök álmát alussza a Tárím partján. Nem volt tehát a szegény PARPINAK alkalma rá, hogy most is úgy kiüntesse magát, mint előbbi utazásomon, amidőn még erejének teljében volt. De mégis megőrzöm emlékét, mert munkaközben húnyt el, amidőn szolgálatomban állva, mindent odaadott, amivel rendelkezett: életét. Nyugodjék békében a dűna tövében, a becsületes öreg PARPI bej!

Karavánom most kilenc emberből, tizenhárom tevéből, öt lóból és két kutyából állott. Kisérőim voltak ABDU REHIM és két öcsöce, FAISZULLAH, CSERNOFF, ÖRDEK, KHODAI KULLU és MUZA. A befagyott Konkse-darján átkelve, a *Bas-tograk* nevű kis erdei tavat értük el, hatalmas, bár elhalófélben lévő nyárfákkal. Ott, ahol az utolsó tamarixkúpokat elhagytuk, a bennszülöttektől *szejnek* nevezett térszínalakulat kezdődik, mely a középázsiai hegyláncok tövében mindenütt előfordul. Ez egy észrevétlenül emelkedő, kőkemény térség, mely terméketlen s finom homokkal van behintve. Végre elértük a *Kurruk-tag* hegyláncot s ennek tövében folytattuk útunkat kelet felé.

Március 10-ikén nagy veszélyben forogtunk. CSERNOFF szokása szerint korán reggel bejött sátramba s míg én még aludtam, tüzet gyújtott a kályhában, de nem ügyelt arra, hogy a szél a sátor vásznát a forró kályhacsőre nyomta. Túrhetlen hőségre ébredtem s lángokban láttam a sátrat. De ebben a pillanatban már előrohantak embereim, feldöntötték a sátrat s míg CSERNOFF málhámat és papírjaimat mentette, én nemeztakarót dobtam az égő vászonra s azzal a tüzet elfojtottam. Szellős lakásom ezen baleset után nem

volt nagyon csábító, de embereim tudtak rajta segíteni: kivágták a vitorla elégett széleit s a lyukat zsákvászonnal bevarrták. Nagy szerencse, hogy a tűz holmim közül semmit sem pusztított el.

Most a hegységtől eltávoztunk és délkeleti irányban haladtunk. A távolban *Jing-pen* romjai tűntek fel, melyek éjszakeről délre húzódtak útunk mentén. Először két agyagtornyot (tora) találtunk, melyek ötödfél méter magasak, kerületük 15 méter. Mellettök

Bas-tograk.

mohammedán *gurisztánt* (temetkezőhelyet) találtunk s egy *gumba*, vagyis síremlék maradványait is felismertük. A romok körül égetett agyagból való korsók cserepei heverték. Találtunk még egy nyolc méter magas torát, melynek kerülete 31 méter. Egy magányos dombon két kisebb tora emelkedett; ezek vagy előkelő sírokról való emlékek, vagy pedig khinai páo-tajok (mértföldkövek) lehettek. Valamennyi rom közül legérdekesebb volt egy nagy körfal, hasonló ahhoz, melyet *Szaj-csekke* és *Merdek-sár* körül láttam;

ez napon szárított agyagból épült, s vízszintesen elhelyezett gerendáktól nyerte szilárdságát. Átmérője 162 méter volt, a falak vastagsága 11, magassága 6·6 méter. Négy kapuja a négy világtáj felé nyílt. Közepén kis agyagpiramis állott.

Nehéz eldönteni, mi lehetett ennek a falnak a rendeltetése; város falának kicsi volt s nem találtunk benne házak nyomát; hogy erőd legyen, annak ellentmond négy nyitott kapuja. Inkább azt gyanítom, hogy itt valamikor koresma vagy postaállomás volt s ennek lakói sátraik vagy gunyhóik védelmére emelték a falat. Valószínű, hogy a lop-nori út keresztül ment rajta, mert a keleti és nyugati kapu éppen az út irányába esik. Öreg bennszülöttek mesélnek is arról, hogy a nagy hadiút erre vezetett volna Szucsoun át Pekingbe.

Jing-pen romjaitól délkelet felé száraz folyómeder vonul, melyet a vadászok *Kurruk-darjának* (száraz folyó) vagy *Kum-darjának* (homokfolyó) neveznek. Ennek kikutatása programmom legfontosabb része volt. *Jing-pen* valóságos oázis a sivatag közepén; földrajzi szempontból igen érdekes hely, mert a kiszáradt folyó medrében fekszik s a meder nedvessége szép vegetációt hoz létre.

A hőmérséklet március 12-én 21 fokra emelkedett; innmár legyek és pókok mutatkoznak és aggódva gondoltam arra az időre, amidőn hőség és rovarok fognak kínozni s csak éjjel fogunk némi enyhülést találni. A nyár előjelei arra intettek, hogy podgyászunkat csökkentsük. *Múza*, kit innen összes lovaimmal (saját kipróbált sivataglovamat kivéve) s egy beteges tevével visszaküldtem, bundámat, esőköpnöyegemet és kályhámot is hazavitte, de ezt utóbb több izben keserűen megbántam.

Másnap óriási vihar dühöngött; a folyó medrében helyenként még víz gyülemlt meg, partjait nyárfák szegik, de ezzel véget is ér a víz és az erdő. Ami erdő még áll, az is halott, de a fatörzsek még fennállanak, mint a temető sírkövei. A talajt finom, laza homok takarja, mely a karaván mögött felszál, mint az üstökös farka. Két órákor már alkonyodott; a fergeteg fokozódott s ABDU REHIM kijelentette, hogy pihenőt kell tartanunk, mert az állatok nem képesek az óriási légnyomás ellen küzdeni. Meg is állapodtunk tehát, de csak nehezen találtunk némileg védett helyet; keresés közben majdnem elvesztettük egymást. Én délnyugat felé mentem, vagyis jobban mondva, a fergeteg arra vitt engem s oly könnyen jutottam tovább, hogy észrevétlenül eltávoztam kísérőimtől. Midőn eredménytelenül visszafordultam, a fergeteg rettenetes erővel csapta arcomba a homokot és finom aranyárga port s a karavánnak nyomát sem láttam. Ugyanazt az érzést tapasztaltam, mint a vízben vagy iszapban való gázoláskor s bármennyire erőlködtem, csak eltávolodtam az enyéimtől. Minden nyom rögtön elmosódik, a homok és por tele tömi szemeimet, szájamat s orromat és meg kell állanom, hogy lélekzetet vehessek. Ekkor a ködben megjelenik egy alak s abban felismerem CSERNOFFOT, ki keresésemre indult.

Miután szerencsésen eljutottunk karavánunkhoz, letelepedtünk ott, ahol voltunk. Egy tamarixkúp tövében felütöttük sátrunkat, de csak fél magasságig, s amennyire bírtuk, megerősítettük és megerheltük, hogy a fergeteggel dacolhasson. A finom homok azért mégis áthatolt a sátor falán és mindent bekérgezett, ami a sátorban volt. Embereim köpönyegükbe burkolóztak, mikor lefeküdtek; sátrukat, melynek rúdjaikat nem lehetett szétszedni, nem voltak képesek felütni.

A tevék sorban egymás mellett feküdtek, nyakukat a szél irányában kinyújtva s a fejet a szél ellen védve. A szél sebessége a földön 18·1 méter volt másodpercenként, de két méter magas dombon már 26·1 méter. Ott térden kellett csúsznom, hogy az egyensúlyt el ne veszítsem. A vihar éjszakketel felől jött, és könnyű volt meggyőződni, mily óriási homok- és portömeget szállított magával; mert amint lekuporodik az ember, majdnem megfullad a földet végigsöpítő homokfellegekben, melyek ágakat, gyökerestől kitépett fücsomókat és borsónyi homokszemeket csapnak arcába.

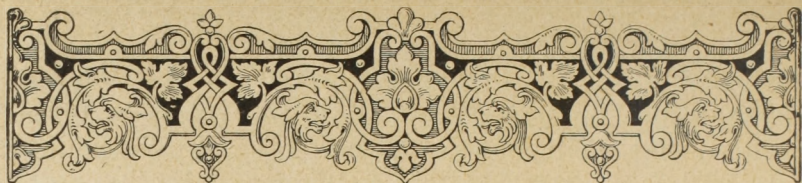
Alkonyatkor megcsappant a fürgeteg ereje s a levegő néhány percre kitisztult. Nagyon különös volt, mikor arról győződünk meg, hogy a homokködben mily rosszul becsültük meg a függélyes és vízszintes dimensiókat. Azt hittük, hogy völgyteknőben telepedtünk le, s íme most kiderült, hogy enyhén hullámos síkon vagyunk.

De a fergeteg újra kitört s sátram eltűnt az éj és köd homályában. Főzésre gondolni sem lehetett s kenyérrrel, vízzel s hideg konzervvel kellett beérnem. Midőn a lámpa fénye mellett naplómat írtam, a ténta a ráeső természetes porzótól tüstént megszáradt s tollam a papíron képződő kis dűnákat sercegve barázdálta. Ami holmit kipakkoltunk, annak fél óra múlva már nyoma sem volt s mikor a homokkal telt ágyba feküdtem, azt hittem, hogy a porral telt levegőben meg kell fulladnom.

A következő napokon alábbhagyott a vihar ereje, de a hideg oly nagy volt, hogy nagyon nélkülöztük a hazaküldött bundákat. Útunk a *Kurruk-darja* száraz medre mentén a *Kurruk-tag* tövében vezetett *Jardang-bulak* oázisba, ahol bővizű források fakad-

nak. Ezen a vidéken mindenféle vad tevék nyomaira bukkantunk s ABDU REHIM, aki szenvedélyes tevévadász volt, elemében volt, midőn egyik kirándulásán vad tevét üldözhetett s héttagú tevecsorda nyomait találta. CSERNOFF nála szerencsésebb volt, mert egy fiatal nősténytevét lőtt, melynek húsa éppen kapóra jött, mivel juhhúskészletünk teljesen elfogyott. Estefelé CSERNOFF néhány pompás foglyot is lőtt, ami szintén kellemes változatosságot hozott ételrendünkbe. Úgy állapotunk volt meg néhány bennszülött vadászsal, hogy *Jardang-bulak*ba öt juhot, tyúkokat és tojást hozzanak; de a vadászok a sivatagban eltévedtek s csak akkor jutottak oda, mikor az oázist már elhagytuk volt. De azért nem aggódtunk, mert ha egyszer a *Kara-kosunt* elértük, semmiben sem fogunk hiányt szenvedni.

TIZEDIK FEJEZET.

A vad teve hazájában.

ABDU REHIMTŐL sokat tudtam meg a vad teve természetéről, ami 1896-ban szerzett tapasztalataimmal egyezik. A tevének a nyári évszakban nyolc naponként kell innia, de télen két hétig is kibírja víz nélkül. Ugyanennyi ideig nyáron is nélkülözheti a vizet, ha bő, üde legelője van. Télen is csak azért nem szomjazhat hosszabb ideig, mivel az abrakja kiszárad. A teve igen jól ismeri a források helyét s fiait is oda vezeti. A vadászok szél ellenében harminc lépésnyire közeledhetnek, s rendszerint nem lőnek ötven lépésnél nagyobb távolságból.

A szaglás a teve legfinomabb érzéke s mondják, hogy hús kilométernyi távoból is megszimatolja az embert; ilyenkor villámsebességgel eliramodik. Miként a *Kerija-darja*-melléki társai, úgy az itteni teve is nagyon fél a tanyák füstjétől. A szelid tevétől is szökik, még ha ezt le is nyergelték, mert rögtön felismeri a szelid teve idegenszerű szagát. Megtörtént ellenben, hogy fiatal tevék, melyeket az emberek eddig nem használtak munkára, vad csordák közé keveredtek s abban meg is túrték azokat. Ily alkalmal megesett, hogy ABDU REHIM testvére atyjá-

nak tevéjét lelötte, mivel azt hitte, hogy vad tevével van dolga. Egészben véve úgy látszik, hogy a *Kurruk-tag* tevéinek szokásai azonosak a *Kerija-darja* mellékiekével. Kerülik a lakott vidékeket s olyan helyeket, ahol emberek, habár csak ritkán is, megfordulnak. PRZSEVÁLSZKIJ említi, hogy a vad teve gyakori a *Kum-tag* sivatagban, a *Kara-kosum* mocsártól keletre; most már alig van ott teve, mivel a tó kiszáradt s a még megmaradt vízfelületek lakott vidékek közelébe esnek.

A vad teve oly helyhez, melyben vadász tanyá-zott, soká nem közeledik. ABDU REHIM azt hitte, hogy csakis az első eső után látogat el *Jardang-bulak*ba, vagy legfeljebb akkor, ha az a hely tisztára van mosva s ottani tartózkodásunknak minden nyoma eltűnt. A tevecsoarda átlag csak két-három napot tölt egy helyben s azután más legelőt keres fel. Forráshoz csak akkor megy, ha inni akar s tovább nem marad ott, bármily jó legyen is a legelő. A teve ösztönszerűleg megérzi, hogy forrás mellett leghamarább találkozhatik emberrel. Ha ilyet látott vagy szimatolt, napokon át menekül szünet nélkül, de egészben véve nagy nyugalommal. Ha menekülés közben legelőre akad, ott egy kissé időzik s jóllakik, mielőtt tovább szaladna. Éjjel tamarix mellé fekszik, puha talajra, s csak hajnalban fut tovább. Bárminő növényt eszik, de legszívesebben a széltől kuszált száraz fűcsomókat. A legelőket meglepő biztonsággal találja meg s egyenes vonalban megy egyiktől a másikig, még ha több napi távolban is vannak egymástól és tájékozódásra semmi támpontja nincsen.

A tevét gyakran találni magánosan vagy párosával, de rendszerint négy vagy hat állat van együtt, míg 12—15-tagú csordák ritkák; vezetőjük mindig

erős hímállat. A szelid teve minden tizennyolcadik hónapban szül aprót, még pedig először nyolc éves s utoljára tizenöt éves korában. A fiatal állatot negyven napig szoptatja, mielőtt megtanul füvet rágni, de a szoptatást egy éven túl is folytatja.

A szelid teve húsz éves koráig munkabíró; a vadról azt állítják, hogy ötven éves kort ér el, de ez bizonytalan és nem is valószínű. De ABDU REHIM egy ízben egy öreg teve izmai között mongol golyót talált, melynek alakja olyan volt, minő golyót a mongolok 40—50 év óta már nem használtak. Leírása szerint hegyvidéki tevét nehezebb volt löni, mint a Taklamakán állatját. CSERNOFF azt következtette ebből, hogy a bennszülött vadászok kevesebb löporral és tökéletlenebb puskával lőnek, mint mi; golyójuk nem hatol be elég mélyen s gyakran megreked, mielőtt érzékeny szervet megsebzett volna.

A vad teve *Jardang-bulak*: és *Khámi* között mindenütt előfordul. Nyugat felé sohasem megy túl a Jing-pen és Turfan közti úton. Hatodik tanyahelyünk (március 13-ikán) tekinthető a szélsőpontnak, ameddig a *Kurruk-darja* medrében nyugat felé terjeszkedett. A *Kurruk-tagban* leggyakoribb *Altimis-bulak* völgyében s ettől keletre. De a teve igen nyugtalan állat, mely a nomádeletet nagyban űzi.

ABDU REHIM hat évig volt tevevadász s ez idő alatt 13 tevét terített le, amiből látni, hogy tevét löni nem könnyű dolog. Atyja egy ízben fiatal tevét akart fogni, hogy azt fölnevelje és megszelidítse. Türelemmel lesbe állott, de amint a picike megszületett, anyja veszélyt gyanított, porontyát nyaka és álla közé fogta s oly gyorsan menekült, hogy utól nem érhetette senki.

ABDU REHIM csinos, jókedvű s erőteljes fiatal

ember volt, aki mindig igazat mondott s ha valamelyik kérdésemre nem adhatott megfelelő választ, bevallotta, hogy nem tudja. Más mozlím ilyenkor valami mesét talál ki, de ABDU REHIM sohasem hazudott. Nyolc tevéjét bámulatós ügyességgel gondozta, mindig és mindenütt kéznél volt, a málhát úgy emelgette, mint valami rabszolga s a források közti leg-rövidebb utat úgy ismerte, mint a teve maga. Öröm volt nézni, amint nehéz, esetlen puskájával a vállán a lovagló teve hátán termett; hajlékony és erős volt, mint a tigris. Esténként mindig sátramba hívtam s elmondattam tapasztalatait. Szerettem volna még hosszabb ideig szolgálatomban tartani, de nagyon visszavágyakozott szülőföldjének hegyei közé.

Midőn márczius 18-ikán indultunk, hét kecskebőrtömlőt, továbbá két zsák jeget és két zsák kámist vittünk magunkkal, utóbbi a tevék részére arra az esetre, ha legelőt nem találánk. Útközben egy fiatal s egy öreg teve nyomait láttuk s ezek oly frissek voltak, hogy az állatok reggel mehettek arra. CSERNOFF égett a vágtyól, hogy tevét lőhessen s KHODAI KULLUVAL eltűnt a dombok mögött. ABDU REHIM szokása szerint elől nyargalt, tevéit vezetve, utána FAISZULLAH következett négy állatunkkal, leghátul magam. ÖRDEK szokása szerint gyalog ment.

Elővédünk hirtelen megállott s embereim leszálltak; nagy, fekvő tevét vettek észre. ABDU REHIM puskájával a hátán feléje kűszott. Én hozzája lopódtam s messzelátómmal egy csordát vettem szemügyre, mely nagy fekete himből (*bughra*) s öt világosabb állatból állott. A *bughra* éppen felemelkedett s fejét táguló orrlyukaival nyugtalankodva felénk fordította. Három állat kérődzve feküdt s kettő legelt.

Míg mi mintegy 800 lépésnyi távolban, jól védett

ponton, ahonnan a csorda minden mozdulatát követhettük, visszamaradtunk, ABDU REHIM arra felé küszözt, amerre a nyomok CSERNOFFOT is vezették. De a szél éppen felőlünk fujt s a hímteve bajt szimatolt, Nyugat felé ment, a nőstények felé, azután megállott, feszülten felénk nézve, folyton szaglászott s ismét tovább ment; a többi teve nem gyanított semmit.

Most eldördült a lövés; a nagy távolság miatt nem talált, de a bughra a lövés zajától megijesztve, gyors futásnak eredt. A nőstények egy ideig tétováztak, aztán villámgyorsan felugrottak s oly vágatva tűntek el, hogy nyomukban hatalmas porfelhő kavargott. A bughra egyedül szaladt, a többiek sűrű tömegben száz lépésnyire tőle. Messzelátómmal néztem a menekülőket, de a nagy állatok néhány perc múlva apró fekete pontokká zsugorodtak össze s azután már csak a porfelleg jelezte útjukat. Az állatok nagy sietéssel s pihenés nélkül menekültek; belekerültek abba a levegőáramlatba, mely a karaván szagát felénk vitte s így megismerték a veszedelmet. ABDU REHIM abban a nézetben volt, hogy három napig maradnak a sivatagban, mielőtt nagy körúton visszamerészkednek a hegyek közé.

Másnap reggel se jutottunk még messzire, midőn a vadászok dél felé magányos tevét vettek észre, mely bölcselkedve sétálgatott elszáradt tamarixok között. Három puskacső irányult feléje s három lövés dördült el, de a távolság nagy volt s a teve mérsékelt ügetésben szaladt éjszakkélet felé; e közben útunkat keresztezte, úgy hogy bal kezünk felé került, hirtelenül megállott s a sivatag csendzavarói felé pillantott, sőt a rája támadó kutyákkal sem törődött sokat. CSERNOFF másodszer is lőtt, a teve össze-rezzent, lábait kimeresztette, farkát felkunkorította

s a kutyáktól kergetve mérsékelt tempóban kelet felé szaladt. A vérnyomok azt mutatták, hogy a teve megsérült, de a seb csekély lehetett s az állat nem-sokára eltűnt.

Újabb bizonyítékát kaptuk meg annak, hogy a teve mily ostoba és vigyázatlan. Ez az állat annyira érdeklődött tevéink iránt, hogy az első lövések után néhány pillanatra megállott. CSERNOFF lóháton üldözte s ötven lépésnyire közelítette meg, de a kutyák elrontották a tervét. A teve alighanem a forráshoz jött, hogy igyék; sebe semmi esetre nem volt nagy.

További útunk a *Kurruk-darja* kiszáradt medrét követte; sokszor elhagytuk a medret s homokdűnákat kereszteztünk, de csakhamar ismét a meder mellé kerültünk. A sivatag mindig terméketlenebbé válik; gyakran keresztezünk dél felé irányult tevecsapásokat, melyek valószínűleg az *Avullu-köll*hez vezetnek, majd ismét a folyó medrében vagyunk, mely itt 94 méter széles és hetedfél méter mély s kihalt erdön halad keresztül. Ez valóságos megkövesült folyó. Ha egy darab Tárimot veszünk, annak vizét eltüntetjük s erdejét elhervasztljuk, az eredmény szakasztott ugyanaz lesz, mint a mi itt előttünk feküdt.

Ismét tevecsapáson járunk, de a csorda valószínűleg csak egyszer használta ezt az utat, mert a vad teve nem tart be határozott csapást, hanem minduntalanul változtatja útjait s ezzel is fokozza biztonságát. Ebben a tekintetben ravaszabb a tigrisnél, mely könnyen csabdába kerülhet, mivel mindig egyazon úton jár.

A *Kurruk-darja* medre egészen megszűnt s a térséget, melyen most haladtunk, valaha elárasztotta a régi *Lop-nor* tó vize. Ezért végeszakadt az erdőnek is, és mindenfelé sok csiga fordult elő. Több helyütt

agyagserepeket is találtunk, melyek arra utalnak, hogy itt valaha emberek éltek. A talaj helyenként sókéreggel van bevonva, ami arról tanuskodik, hogy a tó lassanként sóssá vált, mikor a beléje folyó vizek elapadtak. A sólerakodások egyébként sokkal gyakoribbak volnának, ha a szél a talaj felszínét folyton le nem gyalulná.

Most *Altimis-bulakot* (a hatvan forrást) kellett megtalálnunk. Ezért éjszakelet felé fordultunk s megmásztuk a *Kurruk-tag* alacsony kiágazásait és dombjait, ahonnan a sivatagnak teljesen sík, de érdes felszínét átpillantottuk. ABDU REHIM kőborlászai alatt csak két izben látott messze délen hótakart hegységet, de soha sem hallott semmit az *Asztin-tagról*.

Estefelé erős éjszakai szél kerekedett; felhők borították az eget s a nagy sötétségben nem találhattuk meg a forrást, amiért is 38 kilométernyi menetelés után egészen kopár agyagsivatagban ütöttük fel tanyánkat. Öt napja nem találtunk egy csepp vizet sem s ami kevés még tömlőinkben volt, az megromlott. Hűskészletünk is elfogyott s vacsoránk ez este ugyan csak szegényes volt. A szél egész este füttyült s duzzasztotta sátram ponyváját s nekem minden térképet és írásomat be kellett csomagolnom, mert ha a szél véletlenül feldönti sátrammat, összes feljegyzéseim menthetetlenül veszve vannak. A szél gyorsasága még hajnalban is 11 méter volt másodpercenként.

Midőn hajnalban sátramból kiléptem, vigasztalan táj terült el körülöttem. Éjszakelet felé alacsony földhát terül el, délkeleten a sivatag felé ereszkedik a talaj, egyébként messze távolban apró gerincek és földhátak látszanak; a talajt törmelék borítja s növényzetnek nyoma sincs; minden mállik, kopár és pusztá.

Ma ABDU REHIM testvére, MELIK AHUN vezette karavánomat; némán és nyugodtan ült magas tevéjén, vezetve a hosszú menetet, mint ahogy a révkalauz vezeti hajóraját. Midőn egy dombon átkelünk, tágas szabad térséget pillantottunk meg, melynek közepén a talaj sárgásan fénylett: az áldott természetű, pompás oázis, *Allimis-bulak* volt.

ABDU REHIM és MELIK a szabadban élesedett szemével rögtön felismertek egy a keleti szemhatáron legelő tevenyáját, melyet én messzelátómmal is alig bírtam felfedezni. Most a tapasztalt tevevadász vette át a vezetést s a karavánt nagy kerülővel alacsony dombsor mögött járatta tovább. ABDU REHIM és CSERNOFF az oázis kámisföldje felé siettek, s én is követtem őket, hogy a vadászatnak szemtanúja lehessenek. Átszeltük a «hatvan forrás» patakját, ahol pompás jégdarabokat leltünk — úgy ahogy vezetőink már egy hónap előtt megjósolták volt — s azután behatoltunk a kámis- és a tamarixbozót közé.

A tevecsoroda megint nagy sötét bughrából és öt világos tevéből állott, — lehet, hogy ugyanaz volt, melyet már egyszer láttunk. A vén állat s az egyik fiatal javában legelt, míg a többiek felénk fordított fejjel a földön feküdtek. Mintegy háromszáz lépésnyire voltunk tőlük s a szél felőlük fújt, úgy hogy közeledésünket nem vehették észre. Ránk nézve az volt a legfontosabb, hogy észrevétlenül közeledhesünk hozzájuk, habár tulajdonképen nagy gyáva-ság volt részünkről, hogy ily alattomos módon támadtunk rájuk.

Engem leginkább az érdekelt, hogy szabad mozgásukban és rendes szokásuk közepette lássam a tevéket, de nem akartam embereimet a lövéstől visszatartani, mert a karaván ezt zokon vette volna; hozzá

még ABDU REHIM hivatásos tevevadász volt. A mozli-moknak nincs semmi érzékük az állatok szenvedései iránt s a tilalmat saját maguk ellen irányuló szélsőnek tekintették volna. Vadászainknak valóságos ünnepe lehetett ily alkalom, ez lerítt az arcukról; ha tevére leskelődtek, se nem láttak, se nem hallottak semmi mást s szemükben a szenvedély tüze lobogott. Én pedig megkönnyebbülve fellélegzettem, ha lövésük nem talált, mert mindig a tevével rokon-szenveztem. De most úgy kívánta a sors, hogy egy ártatlan életet oltunk ki.

ABDU REHIM arra kért, hogy maradjunk ott, ahol voltunk, míg ő nagy kerülővel közelebb akart férközni a tevékhez. Nesztelenül és láthatatlanul, mint a párduc, siklott a bozótban tovább; magunk sem tudtuk, merre van. Eközben pompás alkalom nyílt az állatok mozdulatainak megfigyelésére. A két legelező teve lehorgasztott fővel sétálgatott; amikor szája megtelt, a száraz kámist hangosan ropogtatva, felemelte fejét s szemét a látóhatáron körüljáratta. Cseppet sem nyugtalankodott s sejtelve sem volt arról, hogy mi sors vár reá.

Most eldőrdült ABDU REHIM puskája s öt teve lassú ügetésben szaladt bokraink felé; de veszedelmet szimatolhattak, mert hirtelen megfordultak s vad futással nekivágtattak a hegynek, a széllel szemben. Ez éppen oly okos, mint természetes stratégia volt, mert a szél ellenében megszimato lják az ellenséget, míg ellenkező irányban a veszélybe rohanhatnak. A fiatalabb legelező tevét hasába találta a golyó, míg egy másik golyó nyakába furódott, amint a többiek után akart szaladni.

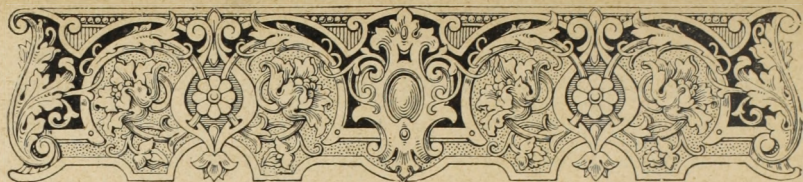
Midőn hozzáértünk, mind a négy térdén feküdt s rágta a foga közt levő sarat. Időről-időre hátsó

lábára akart emelkedni, de mivel ezek nem bírták a test súlyát, lerogyott. Arckifejezése nyugodt és lemondó volt, félelemnek vagy csudálkozásnak jele nélkül; csak ha orrát simítottuk, akart harapni. Nagyon hasonlított a szingeri szelíd tevékhez. Miután minden oldalról lefényképeztük, ABDU REHIM felvágta nyakának ereit s a vér erős sugárban omlott ki. Kevés rángatózás után kimult a sivatag fia, mely még pár perccel előbb békésen és nyugodtan legelezett a sás között. A többi teve rég eltűnt szemeink elől. ABDU REHIM pedig boldog volt, hogy öreg atyját jó rakás tevehússal lephette meg.

Szingeri tevéinket éjjel meg kellett kötöznünk és nappal is őriznünk kellett, nehogy hazaszökjenek. Helyérzékük rendkívül fejlett, úgy hogy akkor is haza találnának, ha egészen ismeretlen vidékre kerülnének, akár harminc napi járóföldre *Szingertől*. ABDU állítása szerint a tevéknek köszönhetjük, hogy az est sötétjében *Altimis-bulak*ba találtunk.

A vad tevék gyakorisága a *Kurruk-tag* tövében nagyon változó; ha a vadászok *Lukcsin* vidékén nagyon szorongatják, ide tódulnak és viszont. Ebben az esztendőben nagyon sok volt itt. Ha békében hagyják őket, minden harmadnap ellátogatnak a forrásokhoz. Nyolc tevéből álló csorda délfelől jött, hogy jeget nyaljon. Mikor vadászaim oda érkeztek, már csak hült helyüket találták.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A regi Lop-nor tó.

SÁTRAINKAT tamarixbokrok és sás közé, közvetlenül a források mellé állítottuk fel. A sivatagbolyongás után gyönyörű egy hely volt ez és örömmel néztük, miként kéjelegtek a tevék és lovam a dús legelőn s mily élvezettel szüresölték a forrás vizét. Hosszabb időt akartunk itt tölteni, hogy állataink erőhez juthassanak a küszöbön álló sivatagutazás előtt. Élelmiszerekben majdnem hiányt szenvedtünk; rizs és kenyér volt ugyan bőven, de aki mindig csak ebből él, csakhamar ráun. CSERNOFF és én nem bírtunk tevehúst enni, de a mozlímok jó étvággyal fogyasztották el.

Szingerből való embereim haza kíváncsoztak, de mégis bírtam velük a következő megegyezésre jutni: MELIK és öccse négy tevével *Altimis-bulak*ban marad, míg ABDU a többi tevével két napig elkísér, hogy saját tevéink terhén könnyítsen s jeges zsákokat szállítson. Messzebb nem mert követni, mert roppantul félt az előtte ismeretlen sivatagtól.

Öt napot töltöttünk ebben a csodálatos oázisban, a leggyönyörűbben, melyet valaha láttam. A jardang-bulaki erőltetett menetelés után jól esett a pihe-

nés; a légkör ugyan nyugtalan volt, de ezzel nem törődtem, mivel sátramát áthatolhatatlan kámis- és tamarixfal övezte s a szélről korbácsolt bozót zörgése kellemesen hangzott. Vadászaink vadrucát és antilopot üztek, de kevés sikerrel, magam pedig csillagászati megfigyeléseket végeztem. ABDU REHIM a vidékről való földrajzi ismereteimet gyarapította az összes források felsorolásával, melyeket ismert; ezeknek fekvését oly pontosan tudta megállapítani, hogy egy évvel reá hármat közülök meg is találtam, amidőn máris kritikus helyzetben voltam. Ezenkívül leírt nekem valamennyi régi utat, melyeket a *Kurruk-tagon* ismert.

Előkészületeinket elvégezve, nagy jégkészlettel s négy zsák kámissal ellátva március 27-ikén útnak indultunk. Célom az volt, hogy a Lop-sivatagot éjszokról dél felé átszeljem s tiszta képet nyerjek a régi tó kiterjedéséről és megcáfolhatatlan bizonyítékot a tómedence létezéséről. Már a *Kurruk-darja* medrében való utazásom és a tóba való torkollásának megállapítása megerősítették a khinai térképek helyességét és báró RICHTHOFEN, valamint saját magam nézeteit, melyeket ebben a vitás kérdésben vallottunk; még csak az volt hátra, hogy a tó régi helyének keresztmetszetét készítsem el.

Ez az út nem járt veszélylyel; a *Kara-kosunig*, ahol vadat és halászokat találtunk, egy hét alatt juthattunk el és még ha a vízkészletünk elégtelennek bizonyulna is, nem kellett kétségbeesnünk. Zsájkaink (*tagar*) feszültek a jégtől, de bárhogy védtük is a Nap ellen, néhány hektoliter mégis elcsöpögött az első napon.

A patak, mely *Altimis-bulak* felől a síkság felé csergedezett, már száz méterrel odébb elveszett a

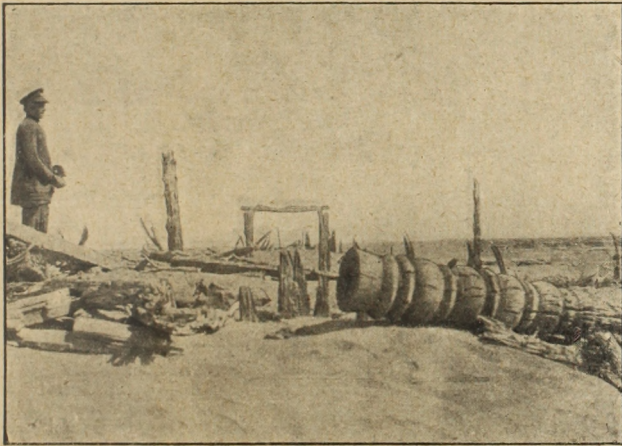
homokban és törmelékben; itt még egy farka ruca tanyázott, melyekből CSERNOFF ötöt lelőtt, ami jó pecsenyével látott el. Harminc kilométernyi út után kiérkeztünk a sivatagba, mely egészen terméketlen s még száraz fát sem szolgáltat. A tómedencét ellepi a fehér csigák tömege, melyek az agyaglerakódásokból előkerülnek, amint a szél azokat mállasztja. Helyenként vékony homokréteg fűdi a talajt s abból tömördek cserép, sőt vastárgy kerül napfényre.

CSERNOFF és ÖRDEK, kik gyalog mentek, hogy a legjobb utat kiválasszák, délután három órakor hirtelen megálltak s minket is magukhoz hívtak. Nehány ház romjaira bukkantak! A barázda, melyet követünk, éppen a romokhoz vezetett; hacsak kissé eltérő utat választunk, nem találjuk meg; különben is annyira hasonlítottak a megszokott kihalt erdőhöz, hogy csakis közvetlen közelből ismerhettük fel a nevezetes leletet: emberi lakásokat a Lop-nor éjszaki partján!

Rögtön tanyát ütöttünk s megvizsgáltuk a helyet, hogy áttekintést nyerjünk a romok fölött. Itt valaha három ház állott, de hatalmas gerendáik és deszkafalaik összeomlottak s a szél a homok alá temette azokat. De az alapgerendák még eredeti helyzetükben voltak s ennek segélyével megcsinálhattam a házak alaprajzát. Hogy a házak jó régiiek lehettek, kitűnt abból, hogy harmadfél méter magas agyag-alapzatra voltak építve. Ezek valamikor sík talajon állottak, de miután az kiszáradt, a szél annyira kivájta és le-súrolta, hogy csak a házaktól védett részei maradtak fenn. Tömördek agyagedény és apró tálacska hevert szanaszét s néhány khinai pénzdarab és vasbalta is előkerült.

Az egyik háznál ásás közben nevezetes fafaragványokat találtunk, melyek falainak díszítésére szolgál-

tak. Alatta egy király képe volt, koronával a fején és háromlábbal a kezében, továbbá koszorús férfi képe, mindenféle díszítés, lótuszvirág, rács stb.; mind művésziessen faragva, de már korhadó állapotban. Délkelet felé egy *tóra* emelkedett, mely útmutató vagy más jel lehetett. Más három vele oly alakot képezett, mint az Oroszlán-csillagzat négy főcsillaga; egymás-közi távolságuk $5-7\frac{1}{2}$ kilométer volt. Több épület nyomára nem bukkantunk, bár késő éjjelig kutattunk,

Csernoff a romok között.

de ekként mégis sikerült megtalálnunk a *Kömurszalldi-jolnak*, annak a régi útnak folytatását, mely Korlából a Lop-nor északi partját érintve, Szu-csouba és Pekingbe vezetett.

ABDU REHIM most megvált tőlünk s felvette bérét; ez másfél jambára rúgott (= 282 korona), ami bizony sok volt, de megérdemelte kitűnő szolgálataival s megbecsülhetetlen felvilágosításaival, melyekkel ellátott. KHODAI KULLUT megbíztam, hogy ABDUT *Altimisbulakba* és *Szingerbe* kísérje el s onnan a fafaragvá-

nyokkal valahogy kerüljön *Tura-szallgan-ujba*. Megbízását kitünően végezte, sőt, mint mondá, *Allimis-bulak*ban még egy tevét is lőtt. Ezt ugyan senkisémm hitte el neki, mert addig még nyulat sem lőtt, de később bebizonyíthatta állítását és egyúttal azzal is meglepett, hogy igen jó vadász. A két férfi kora reggel indult útnak; *egy* nap alatt kellett *Allimis-bulak*ba menniök, mert egy csepp vizet sem adtunk nekik a mi nagyon megapadt vízkészletünkből, mely minket is útunk gyors folytatására kényszerített. Karavánom most már nagyon kicsi volt; rajtam kívül csak CSERNOFF, FAISZULLAH és ÖRDEK, négy teve, egy ló és két kutya: ennyi volt az egész.

Későn indultunk, mert a nap felét még a romok között töltöttük, fényképezéssel és felméréssel. A kisebbik ház, mely díszítése után ítélve templom lehetett, 5·6 méter széles és 6·6 méter hosszú volt. A nagyobbik ház méretei 52·4×18 méter voltak; több szobára oszlott, melyek különböző nagyságúak voltak. Láttuk, hogy a homok jól konzerválja az építőfát, mert míg a homok alá temetett részek igen jó karban voltak, addig a szabadon heverő darabok összevissza repedtek s erősen porlásnak indultak. Egyes gerendákon még annak az irónnak húzásait is láttuk, mellyel valamikor a gerendákba vágandó lyukak körvonalait előrajzolták; néhány gerenda díszesen esztergályozva volt s úgy látszott, mintha egymás fölé rakott korongokból és golyókból állana.

A külső helyiségek egyike juhakol lehetett, mert talaját magas juhganaj fedte. A tetőrészek mind egy rakáson heverték a házak nyugati oldalán, ahová a legutóbbi vihar hordta. Az építőanyag kizárólag nyárfa volt, mely a környéken bőven termett. A talaj alakulásából azt következtetem, hogy ezek az épületek va-

lamely tó félszigetén vagy két tó közötti szoroson állottak. Valószínű, hogy a partvonal a Lop-nornál is ugyanolyan rendetlen és szeszélyes volt, mint a Kara-kosuné. Ami pedig az épületek rendeltetését illeti, úgy azt hiszem, hogy nagyobb postaállomás lehetett itt a Szu-csouba vezető országút mentén.

Míg CSERNOFFAL együtt a romokat felmértem, másik két emberem a vidéket bejárta, de mivel több rom nem akadt, útunkat tovább folytattuk. Útunk irányát a barázdák, melyeket a szél a homokba vájt, előírták s azoktól eltérnünk nem lehetett. Gyakori volt a kihalt erdő, mely kétségkívül a régi tó szigeteiről maradt meg. Később eltűnt a homok s mi húsz kilométernyi út után kis mélyedésben állapodtunk meg, ahol néhány tamarixbokorból talajvíz jelenlétére következtettünk. De midőn a kút ásásához akartunk hozzáfogni, kiderült, hogy az ásót a romoknál felejtettük. ÖRDEK, kin ez a hanyagság múlt, kész volt érte visszamenni; de én aggódva gondoltam arra, hogy a hosszú utat egyedül kell megtennie, mivel ebben az évszakban gyakoriak a homokfergetegek. Minthogy azonban kevés vizünk volt, mégis útnak eresztettem, meghagyva neki, hogyha újból ránk nem akadna, egyenesen délnek tartson, hogy a *Kara-kosun* partját elérje. Nem várhattunk visszatértéig, de hogy megkönnyítsem feladatát, lovamra ültettem. Éjfélkor útnak is indult, éjszaki irányban nekivágva a sivatagnak.

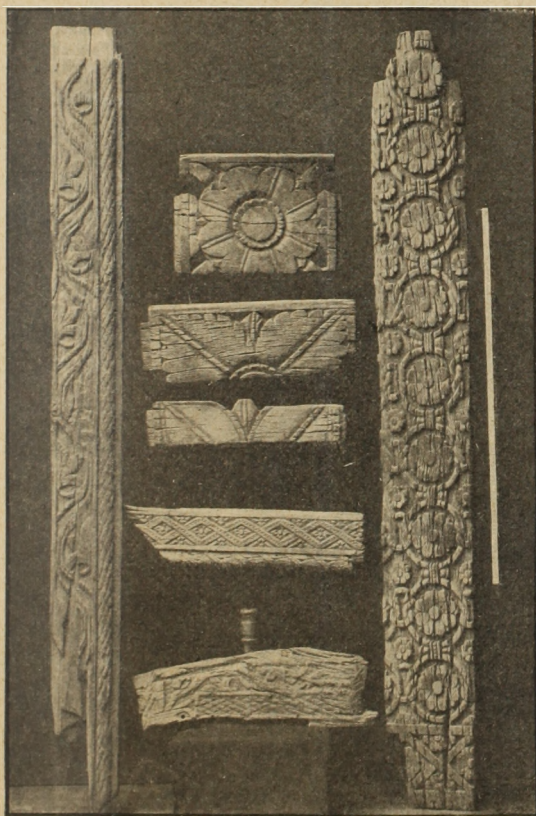
Amitől tartottam, az hajnali két órakor már be is következett; éjszakeleti vihar kerekedett s a homokfelhő egész nap kavargott. Messzire nem lehetett látni s a fergeteg hamar eltüntette karavánunk nyomait. Abban reménykedtem azonban, hogy ÖRDEK a vihar kitörésével sorsára bizza az ásót és rögtön visszatér.

Nekünk tulajdonképen kedvezett a vihar, mert hátunkba támadva, szinte előre tolt s megkönnyítette a járást. A sivatag mind pusztábbá vált, még a holt erdő is megszűnt, a homokdűnák összefolytak s csak ritkán akadt köztük egy kis bájir. A dűnák magassága egyébként csak öt méter, de hátulról úgy láttuk, hogy a homok délnyugat felé, amerre a szél kergeti, mindig magasabbra emelkedik. A holt kámist, melyet helyel-közzel találunk, a vihar délnyugati irányban úgy lecsapta, mintha óriási kefével járt volna rajta végig.

Egy helyen, ahol néhány fadarabot láttunk, felűtöttük sátrunkat; még ezzel a munkával foglalatoskodtunk, mikor egyszerre megjelent a derék ÖRDEK, kezében az ásóval és kantáránál fogva vezetve lovat, melyet a hatvan kilométernyi erőltetett út s a rossz talaj majd levett lábáról. De ÖRDEK nevezetes hírt is hozott.

Vihar közben eltévedt, elvesztette nyomainkat s egy tórahoz jutott, melynek közelében gazdag fafaragással díszített házak romjaira bukkant. Hevert ott agyagtál, nyárs, balta, fémtárgy, pénz és mindenféle egyéb tárgy is, melyek közül egyet-mást magával is hozott. Azok közt volt két faragott deszka is, még pedig a legjobb, amit találhatott. Nagynehezen megtalálta az első romot s ott ásonkat is. De a nehéz deszkákat hiába próbálta a ló hátára kötni; ez annyira félt tőlük, hogy végre is vállára kapta s így indult visszafelé. Válla még most is véres volt a kötelektől. Midőn régebbi tanyánk helyét elérte, újból a lóra akarta rakni terhét, de az ismét ellenkezett s végre kiszabadult. Hosszas kínlódás után, csak nagy nehezen bírta ÖRDEK a lovat megfogni, de mivel már nagyon fáradt volt, a deszkákat a sivatagban visszahagyta.

Tudtam, hogy ez a hír jövő évi tervemet megváltoztatja. Mindenekelőtt azonban biztosítani akartam a deszkákat s ÖRDEKET megbíztam, hogy keresse meg. Mire reggel felkeltem, már meg is volt a deszka.

Ördek telele: faragott deszkák.

(Jobb oldalt egy meterrúd.)

Igen jó karban tartott deszkák voltak, faragott virágokkal és füzérekkel díszítve. Szerettem volna rögtön visszafordulni, de ez nagy dőreség lett volna, hiszen vízkészletünk csak néhány napra futotta s a meleg évszak óriási léptekkel közeledett. Meg kell tehát vál-

tozlatnom útitervemet! A romokhoz okvetlenül vissza kellett térnem, bármibe is kerüljön, de a nyarat Tibetben akartam tölteni, hogy télen térjek vissza a Lop-norhoz. De vajjon megtalálhatjuk-e a helyet ebben a lapályos sivatagban, ahol a szemünk hiába keres tájékoztató pontot? Nem kételkedtem benne, mert bíztam helymeghatározásaimban. ÖRDEK azt állította, hogyha *Altimis-bulak*ba elvezetem, onnan mindenestre eljut az új romokhoz. Már most vágyódtam oda, bár még nyolc hónapig kellett kíváncsiságomat tűrtőztetnem. De áldottam az otthagytott ásót, mely erre a nagyszerű felfedezésre okot adott.

Március 31-ikén elállt a vihar s az ég legtisztább türkizkékjében pompázott, mely élesen elvált a sivatag egyhangú szürkéssárga színétől. A holt erdő véget ért, elhagytuk a Lop-nor tenyészeti övét. Gyalog megyek s ezzel időt nyerek, mert a karaván nyomomban gyorsabban halad, azonfelül ilyenkor enyém a felelősség. Rendszerint mezítláb indulunk útnak, de a forró homok csakhamar annyira perzseli talpunkat, hogy cipőt kell húznunk. Csak az érez enyhülést, aki utolsónak maradva, a tevék lábainak nyomába léphet, ahol a felkevert homok az éjjel hidegétől még hűvös.

A Lop-sivatag sivárabb, mint a *Cseresen*-sivatag, mert ott legalább legelőt és kútvizet találtunk, míg itt az ásásnak eredménye sem lett volna. Egy kihalt tamarix mellett ütöttük föl tanyánkat. Tevéink fáradtak és bágyadtak, mert öt nap óta nem ittak semmit, de április elsején mindegyik állatnak egy vederraladtunk vizet, mire már csak egy napra való készletünk maradt. Az utolsó kámis-zsákot is kiürítettük. Sietnünk kellett, hogy elérjük a *Kara-kosunt*, mely még 60—70 kilométernyire lehetett. Szokásom szerint korábban indultam s egyenesen délnek tartottam. Kopár

dűnák voltak mindenfelé, a sivatagnak ugyanaz a vigasztalan képe, melyet már oly gyakran láttam.

Így eljutottam egy magas dűna tetejére, ahol fáradtan leültem, ledőltem s a szemhatárt messzelátómmal átkutattam. Homokbucka, csupa homokbucka mindenfelé! De mi ez! Délkeleten dűnák és járdangterraszok között nagy vízfelület terjedt el! Víz ebben a sivatagban! Nem bíztam szemeimben; valami délibábnak kellett lennie!

Oda siettem, hogy eloszlassam kétségemet. Nem csalódtam; valóban tó volt, a legkülönösebb bevágásokkal, öblökkel, szigetekkel, szorosokkal, összevissza kúszált apró vízfelületekkel, aminők csak sík területen és a szélről kidolgozott terraszkok és dűnák között képződhetnek. De néhány fiatal tamarixon s a puha s buja parti szegélyen kívül tenyészetnek itt sem látszott nyoma.

Végig mentem a tó kanyargó partján, mely dél-nyugat felé húzódott, majd éjszakknak kanyarodott. Követnünk kellett a tó partját, mert gázlót nem találtunk sehol s a tevék elmerültek volna az iszapban. Vize kissé sós volt, de állataink szívesen itták. A tó tömérdek öble nagy kerülőkre kényszerített; a talaj nedves volt s kellemetlenül ingott az aggódó tevék lépései alatt. Úgy éreztük, mintha a víz fölé feszített gummilepedőn járnánk, s ha az kilyukad, menten a habokba veszünk.

Nem kételkedtem abban, hogy ez nem lehet a *Kara-kosun* kezdete, mert akkor tömérdek kámist kellett volna találnunk. De honnan jő tehát ez a víz? Čsekély sótartalma bizonyította, hogy még fiatal eredetűnek kell lennie. Ha régi volna, már látnunk kellene a fiatal kámishajtásokat, melyek a vízzel hihetlenül gyorsan terjednek. Úgy vélekedtem, hogy a

tó a Tárimnak amaz új ágától ered, mely *Sirge-csappan* mellett ágazik ki a főfolyóból.

Bármily nevezetes volt is ez a felfedezés, amennyiben a Lop-nor bonyolult kérdésének megfejtéséhez közelebb vitt, mégis ebben a pillanatban kevés hasznunk volt belőle; legelőször is legelőre és élelmszerre volt szükségünk, mert rizsen és theán kívül egyébünk nem volt s ily sovány táplálék mellett éh-

Ördek leletei (egy évvel később felvéve).

ségünket sem csillapíthattuk. Ahelyett, hogy egyenesen délnek tartottunk volna, a *Kara-kosun* felé, beleütköztünk ebbe a kaeskarings partú tóba — igazi áprilisi tréfa!

Mivel a tó mindig odább nyugat felé húzódott, elhatároztam, hogy megállapodunk, mert gázlót akartunk keresni. Nyilván a Tárimnak egy egészen új ága mellett álltunk, és bár áramlást nem vettünk észre, mégis egészen friss vízszinlőt láttunk, mely arról tanúskodott, hogy a víz — bizonyára a Tárim

vizének esése következtében — egy méterrel apadt. A tavat környező magas dűnák s apró szigetek igazolták, hogy már ugyanott voltak, amikor a vidék víz alá került.

CSEKNOFF nem nyugodott meg addig, míg járható gázlót nem talált, melyen átkelhattünk. A tevék örömmel fogadták a (90 centiméter mély) fürdőt. A túlsó parton megint magas dűnák közé kerültünk s a tó csakhamar eltűnt szemünk elől. A homok magasabbra meg magasabbra tornyosult s a dűnák gerincei már 8—11 méter magasak voltak. Embereim rosszkedvűek voltak s azt hitték, hogy ez a tó volt a *Kara-kosun*. Magam is önkéntelenül erről töprengtem. Ha így van, akkor el vagyunk veszve! A tevék lihegték a puha homokban s oly búsak voltak, mintha afölött töprengnének, miért is hagytuk el oly hamar a tavat. A nap egyenesen arcunkba sütött s a hőség tűrhetetlen volt.

De még ekkora nem volt a veszély. A táj csakhamar örvendetesen változott. A homok megfogyott, eljutottunk a holt nyárfák övéhez s utána már az eleven tamarixokra került a sor. Előttünk emelkedett egy öt méter magas domb. Oda szóltam FAISZULLÁHNAK, hogy jöjjön fel velem, hadd nézzük meg a *Kara-kosunt*! És csakugyan! Erről a dombról délnyugat, dél, délkelet és kelet felé mindenütt kisebb-nagyobb vízfelületeket láttunk, tiszta, kék vizet, melyet sárga kámismezők választottak el egymástól.

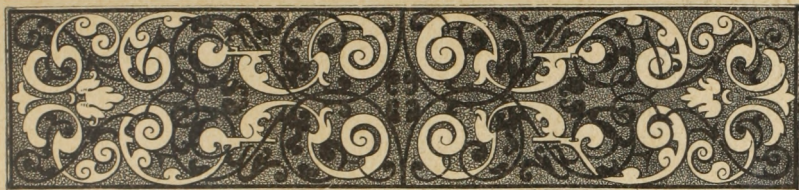
Sátrainkat közvetlenül a parton, egyik földnyelven ütöttük fel. Örömmel néztem innen a libák, rucák és hattyúk rajait, melyek a tavon úszkáltak és bukdácsoltak. Sivatagutató szebb kilátást még álmában sem képzelhet. Az úszó madarak bukdácsolásából arra

következtettem, hogy a tó nem lehet nagyon mély. Vize egészen édes volt.

Sátrunk ponyvája vígan lebegett a tavaszi szélben. Mily különbség a sivatag szeléhez és porához képest! A víz oly gyönyörűen csobogott és félig álmodozva feküdtem a partján, szerencsésen befejezett utazásom fölött gondolkodva. Megállapítottam a régi Lop-nor tómedencéjének létezését, hajdan lakott helyet fedeztem fel s új tóra bukkantam a sivatagban. S e mellett sem emberéletben, sem állatban nem esett kár.

De a Lop-sivatag profilját nem találtam elegendőnek. Az aneroid és a hőmérő adatait nem lehet értékesíteni oly vidékeken, ahol a magassági különbözések oly csekélyek, mint itt. Mind erősebben megérelődött tehát az a tervem, hogy újra felkeresem ezt a vidéket, mert csak a pontos lejtmmérezés tisztázza a Lop-nor és Kara-kosun közötti jelentéktelen magassági különbözések kérdését. Régebbi úton szerzett tapasztalataim alapján éppen azért hangsúlyoztam, hogy a Lop-nor vándorló tó kell hogy legyen, mivel az egész vidék majdnem ugyanazon magasságban fekszik.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Huszonöt nap a csónakban.

APRILIS 3-án egész nap dühöngött az éjszakai szél. A tó ellenállhatatlan erővel vonzott; a fojtó homok és hőség után a tó friss hullámain akartam üdülést keresni és meg akartam mérni mélységét is, de nem volt csónakunk. Hogyha elhozzuk vala a vitorlavászonsónaknak legalább egyik felét, nincsen semmi baj. De azt hittem, hogy a kecskebőrtömlők és a létrák segítségével, melyekre azok erősítve voltak, valamiféle tutajt vagy jároművet elő tudunk majd állítani, melylyel a tó felületét bejárhatjuk. Így is történt. A létrákat két rúdhoz erősítettük s a hat levegővel felfújt tömlő elbirta ezt a tutajt, melyen CSERNOFFAL, egy-egy létrán lovagolva, helyet foglaltam. Igaz ugyan, hogy midőn CSERNOFF a helyét elfoglalta, kevés hujja, hogy fel nem billent az egész alkotmány; a kecskebőrtömlők már a vízen feküdtek, a létrák azok alatt, s mi félig meztelenül ültünk rajtuk s lábainkat a vízbe lógattuk. Széles hátaink vitorla gyanánt szolgáltak. A szél egyenesen tanyánk felé hajtott. Száz meg száz kacsa, a szokatlan látványtól megriasztva, nagy lármával felszállott. Erősen kellett fogóznunk és

egyensúlyoznunk, hogy fel ne forduljunk, amikor nagy hullámok csaptak tutajunkra. Rövid idő alatt teljesen átáztunk, mert a hullámok a tutajon átsap-
tak és tisztességes zuhanyt zúdítottak ránk.

Harmadfél óráig tartott ez az örületes út. Midőn végre partra szálltunk, tagjaink a hidegtől kővé meredtek s a hideg annyira rázott, hogy rögtön ágyba kellett feküdnöm s egy jó órába telt, míg némileg felmelekedtem. Este a szél valóságos buránná fajult, mely a hullámokat annyira felkorbácsolta, hogy sátrunkkal messzebb kellett vonulnunk a vizeszélétől, nehogy átázzunk.

Midőn április 5-ikén felkerekedtünk, reméltem, hogy a *Kum-csappgan* partján fekvő első emberi laká-
soktól már nem vagyunk messze. Nem is csalódtam, mert másnap este hatalmas füstoszlopot láttam a mo-
csarak fölött emelkedni s ÖRDEKNEK sikerült egy halász-
társaságra bukkanni, mely libákkal, tojásokkal, rizs-
szel, liszttel s kenyérrel, szóval mindazzal bőven el-
látott, amire szükségünk volt.

Április hetedikén elértük a Tárímot azon helyen, ahol a *Kum-csappganra* és *Tuzun-csappganra* oszlik. A kunyhók még ugyanazon helyen állottak, ahol 1896-ban és a vizek eloszlása is ugyanaz volt, mint akkor. Ismét oly pontra jutottam, ahol mostani és régi utamnak felvételeit összehasonlíthattam és össze-
illeszthettem. Éjjel ritka látványban volt részünk: erős eső kopogott sátramon, úgy hogy a szabadban tanyázó embereim a legközelebbi szatmába (kunyhóba) menekültek.

Reggel két régi ismerősöm látogatott meg: NUMET bég *Abdatl*ből és TOKTA AHUN, a jó öreg KUNCSEKKAN bég fia, ki két évvel ezelőtt meghalt, siratva hozzá-
tartozóitól és alattvalóitól. NUMET bégre jelentős fel-

adat várt; rábízta tevéimet és lovamat, hogy róluk gondoskodják s jó állapotban szolgáltassa majd vissza, amikor Tibetbe fogunk indulni; megbízta továbbá, hogy élelmiszerről és vezetőről gondoskodják arra az időre, amikor csónakon fogunk *Tura-szallgan-ujba* visszatérni.

Kum-csappganban való pihenőnk két nagy ladik-kirándulásra használtam fel, egyiket abban az irányban, mint 1896-ban, a másikat a *Tuzun-csappganra* s a tó déli részére. CSERNOFFAL együtt s három evezőssel nagy csónakba ültem, míg FAISZULLAH két evezős emberrel együtt a másik csónakban élelmiszereinket szállította. Mint az ángolnák, úgy siklottunk a sáson keresztül, mely ránk rázta az esővizet, mint valami hatalmas zuhanyt.

Lehetetlen volt erre a vidékre ráismerni, annyira megváltozott négy év óta. Oly helyeken, hol akkor tiszta volt a víz, ma áthatolhatatlan kámiserdők terjedtek el s mellettük új tavak képződtek, melyek új neveket viseltek. Ily új nevek *Kum-köll* (homoktó) és *Jangi-köll* (új tó), mely nevek önmagukat magyarázzák. Ezen a sík áradmányos területen minden változik. A legnagyobb mélység, melyet mértem, 4·85 és 5·15 méter volt, még pedig egy új tóban, a *Toja-gunban*; vannak tehát a *Kara-kosunnál* mélyebb medencék is, míg a tó régibb részeit lassanként betemeti a homok.

Egész útunkon tömérdek döglött halat láttunk, mely a víz színén úszkált, a sásban megrekedt vagy a víz fenekén hevert. Egyes csatornában a döglött halak undorító bűze áramlott felénk s minél tovább mentünk kelet felé, annál tűrhetetlenebbé vált a bűz, mely darúkat nagy számban csalt oda. Evezőseim egynémelyike azt hitte, hogy valami ismeretlen beteg-

ség pusztította el a halakat, de egy másiknak az volt a véleménye, hogy a nagy halandóságot az utolsó tél nagy havazása idézte elő, mely vastag rétegben takarván a jeget, könnyen megárthatott a sekély vízben élő halaknak. Az emberek joggal panaszkodtak, hogy a halászat sohasem volt oly rossz, mint az idén.

Hazatérőben nagy figyelemmel néztem, hogy embereim miként fogtak egy gyönyörű hattyút pusztán kezükkel. A pompás állat a nádas szélén úszkált s amint minket észrevett, rögtön alábukott. Embereim teljes erővel arrafelé eveztek, amerre a víz gyűrűzése alapján gondolták, hogy a hattyú újra fel fog bukni; tényleg oly közel kerültünk hozzá, hogy amikor a vízből kiemelkedett, ijedtében a sás közé menekült. Ez volt a veszte, mert onnan nem menekülhetett, mikor az öreg JAMAN KULLU a vízbe ugrott s kezeivel megragadta. Rögtön meg is öltük.

Az éjszakát tűz mellett, az «elfelejtett halbőr tavának» egy kis szigetén töltöttük s másnap erős szél mellett a háborgó vizen tértünk haza. FAISZULLAH, aki még sohasem ült csónakban, halotthalvány volt s szárazföld után áhitozott.

Április tizedikén azon a helyen, ahol a *Tárim* mocsarakra oszlik, megmértük a vízbőséget, mely 29·7 köbméter volt másodpercenként. Négy évvel azelőtt ugyanitt s ugyanily időben még 50·5 köbmétert mértem volt. A nagy különbség onnan van, hogy azóta nemcsak a *Sirge-csappgan*, hanem számos kisebb csatorna is képződött, mely a víz nagy részét a főmederből eltereli. A homokdűna, melytől a *Kum-csappgan* nevét vette, 10·2 méter magas; a tó legnagyobb mélysége 5·2 méter. A 15·4 méternyi magassági különbséget a legnagyobb, mely a Lop-nor egész alsó medencéjében észlelhető.

A következő napon a *Kara-kosun* déli részeit kerestük fel, mely az éjszakitól egészen eltérő; legnagyobb mélysége csak 1·9 méter, de rendszerint 0·3 méternél nem mélyebb, sőt ennél is sekélyebb. Feneke finom sárga iszap, mely fekete lápon vagy kék agyagon nyugszik; amint az evező ezt felkavarja, tinta-szerűvé válik a víz. Midőn a víz oly sekélylyé vált, hogy csónakjaink már nem úsztak, embereim kötélen húzták tovább; de utóbb így sem boldogultunk s vissza kellett térnünk. Lábunk tíz centiméternyire merült az iszapba, de azután kemény altalajra akadt, mely vékony sőrétégből állt. A *Szate-köll* kiterjedt, sekély állóvíz, közel a sivatagúthoz, mely déli partján *Abdallból* *Szu-csouba* vezet. Itt sem vizimadarak, sem halak nincsenek, fenekét algák sem borítják, nyáron teljesen kiszárad s medre kemény, repedezett agyagréteggé válik. Az egész tómedence korai pusztulásra van ítélve s az egész *Kara-kosun* lassanként éjszak felé vonul.

Másnap *Abdallba* eveztünk s a nyugati parton ütöttünk tanyát, ahová a tevéket is elvezettük. A *Tárim* itt még 93·3 köbméter vizet hord másodpercenként, tehát azon a kis darabka úton *Abdalltól* *Kumcsappganig* 63·5 köbmétert veszít a különféle csappanok vagy csatornák által. A *Tárim* deltája a folyás irányában lefelé vándorol, úgy, mint azok a tavak is, melyeket a sok folyóág létrehoz. A jég olvadása következtében most akkora volt itt a vízállás, mint az őszi árvíz idején. Nyáron két méterrel alacsonyabb a víz állása.

Abdalltól éjszakra egy napi járőföldre a *Tárimnak* egy új ága szeli át a sivatagot, mely ág *Sirge-csappganból* indul ki. A folyónak ezt az ágát eddig csak *abdalli vadászok* látogatták meg, ezért térképet akar-

tam róla készíteni. De mivel ezt csak csónakok segítségével végezhettem, ezeket valahogyan át kellett szállítanunk a sivatag azon sávján, mely az új ágot a Tárimtól elválasztotta. Az volt már most a kérdés, hogy miképen történjék a szállítás, mivel az ily nagy csónakot teve hátán szállítani nem lehet és az a kísérlet sem sikerült, hogy két egymás mögött haladó teve oldalára kössünk egy-egy csónakot. Nem maradt hátra tehát más, mint hogy a csónakokat zsák módjára csúsztassuk a földön, minden csónak elé egy-egy tevét fogva be. A tevéket óvatosan kellett vezetnünk, nehogy megijedjenek és elszabaduljanak; a csónakok pedig nem szenvedtek más kárt, mint hogy fenekük egy kissé lesúrlódott.

Expediciónk ugyancsak komikus látványt nyújtott. Tevéink szőrüknek legnagyobb részét elvesztették már s néhány szörpamattól eltekintve, egészen meztelenek voltak. A hosszú, nyikorgó csónakokat egészen ügyesen vonszolták a homokon át, melyben ezáltal mély barázda jött létre. Embereim mind gyalog mentek; egy harmadik teve szállította a málhát, a szükséges műszereket és két napra való élelmet.

FAISZULLÁHT bíztam meg, hogy a tevéket megint visszavezesse s azután *Miánba* szállíthassa, aminek megtörténtével neki és ÖRDEKNEK megint *Sirge-csappganba* kellett mennie. Én magam CSERNOFF, TOKTA AHUN, JAMAN KULLU és két evezős kíséretében *Jangi-ger* mellett (az «újhely» mellett) megpihentünk, ahol a *Sirge-csappgannak* első tószzerű duzzadását értük el, mely túlnyomó részben sással volt benöve, éjszak felől pedig magas homok szegélyezte.

A csónakokat azonnal vízre bocsátottuk s az emberek kis tájékoztató utat tettek, hogy a folyó sodrát megkeressék, melyen felfelé akartunk menni, mi-

vel enélkül a kámis és víz útvesztőjében másként el nem igazodhattunk volna. Mivel az idő már későre járt, tovább nem mentünk. A szabad ég alatt töltött éj nem volt kellemes. Erős éjszakai szél kerekedett s csakhamar megeredtek az ég csatornái. Midőn CSERNOFF hajnali négy órakor nemeztakarót borított rám, már jócskán át voltam ázva, lábam vízben fürdött s párnámon apró tócsák állottak, de én mindezzel nem törődtem s nyugodtan tovább aludtam.

Reggel első dolgunk volt, hogy ruháinkat a tűzön szárítsuk; azután útunkra készülődtünk. Műszereim az én csónakomban voltak, az élelmiszer CSERNOFFÉban; de az annyira meg volt terhelve, hogy a hullámok gyakran belécsaptak. *Jolldas*, aki engedély nélkül tartott velünk, csak terhünkre volt, mert ha a csónakban elunta magát, a vízbe ugrott s a sásba úszott, ahonnan csak nagy ügygyel-bajjal került elő.

A csónakút vajmi terhes volt. A burán fűtyült a sásban s nekünk a sás mentén kellett haladnunk, hogy némi védelmet találjunk. A nyílt vízen a csónokok csekély hullámcsapás mellett is majd felfordultak. Ameddig a víz sodra érezhető volt, még csak ment valahogy. De azután belekerültünk a sűrű kámis, tamarixbokrok, áradmányok, földnyelvek és földszorosok útvesztőjébe s három órán keresztül hiába erőlködünk, hogy rajta keresztül hatoljunk. Az egész vidék egy óriási, áthatolhatatlan dsungel volt, ahol minden erőlködésünk kárbaveszett.

Végre felgyújtottuk a sást. Nagyszerű látvány volt, mikor a lángok a nedves sásba belecsaptak s ezekből sisteregve és pattogva koromfekete felhők szálltak fel, melyek a szélről szétkergetve, mint valami gyászfátyol, a mocsár járatai fölé nehezedtek. A levegőben hatalmas koromcáfatok szállingóztak s mi épp úgy

bekormozódtunk, mint átáztunk, midőn a csónakokat a tűz nyitotta utcákon a szabad vízre kicipeltek.

A folyó sodra itt olyan hatalmas volt, hogy evezőseink a legnagyobb erőmegfeszítéssel is csak lassan juthattak a víz ellenében előre; estefelé megfelelő száraz nyugvóhelyet kerestünk, de mivel ilyet seholsem találtunk, néhány tamarix mellett maradtunk, s hogy legalább szárazak maradjunk, kámisból raktunk ágyat. Csípős szélben végeztem megfigyeléseimet s a vihar annyira felkorbácsolta a vizet, hogy fehér habja mindenfelé szerte fröccsent.

A reggel kevésbé csábított utunk folytatására. Az égboltozat éjszak felé feketésszürke volt a futóhomoktól s a nagy hullámcsapás mellett alig birtuk az áramlást megkülönböztetni. Csak 11 órakor indulhattunk útnak s éjszaknyugati irányban hosszúra nyult tavakon vonultunk végig, melyek határozott folyómederbe vezettek. Ez néha 10 méternyire összeszűkül s ilyenkor a víz gyorsasága 0·9 méter volt. Azután egy összevisszakúszált vízhálózat következett, melyet a vadászok *Tokkusz-Tárim*nek (kilenc folyónak) neveznek, mivel a folyó itt több ágra oszlik. Szerencsére a legnagyobb tó északról dél felé húzódott s keleti dűnapartja a vihar ellen védett. A tó vize annyira háborgott, hogy merő lehetetlenség lett volna azt átszelni; nagyobb volt a szerencsénk, mint az ügyességünk, midőn a tulsó oldalon megint szerencsésen belejutottunk a folyó medrébe.

A következő napi csónakutunk is igen szövevényes volt s a szél még mindig zúgott. A hőmérséklet —0·3 fokra szállott alá. Csakis egy bennszülött halász segítségének köszönhattük, hogy a folyóág torkolatát megtaláltuk, mert a sás ezt teljesen eltakarta. Két ízben szárazra is kellett csónakjainkat

húznunk, hogy mintegy fél méter magas vízeseken átjussunk. Ezek a vízesek arra utalnak, hogy a *Sirge-csappgan* ágnek nagyobb esése van, mint a főfolyónak, tehát nagyobb magasságban folyik, mint amaz. Innen ered az egész vízrajzi rendszer éjszak felé való vándorlásának törekvése is. Egy méternyi szintmagasságnak oly országban, mely majdnem tökéletesen vízszintes, nagy jelentősége van.

Jekken-őj falucskánál négy szatmára bukkantunk, melyeknek húsz főnyi lakossága kivétel nélkül aggasztánokból, asszonyokból és apró gyerekekből állott; a munkabíró férfiak mind *Csarklik*ba mentek, hogy ott földmívelést üzzenek. A lakosság itt halászatból él s tömegesen fog vad kacsát és szed kacsatojást; van vagy 150 juha s néhány tehene is. Csak négy évvel ezelőtt költözött ide Cseggelik-ujból s a folyó is csak két év előtt vett a tóból keleti folyást.

Innentől fogva egész raj csónak kísért, midőn április 18-án 4·6 m. mély tavakon folytattuk útunkat délnyugat felé. Különös, hogy a víz ezen tavakban kétfelé oszlik, kelet és nyugat felé. A főtömeg kelet felé megy s azt az ágat képezi, melyet mi eddig követtünk, de egy része *Sirge-csappgan* mellett a *Tárimba* folyik, mely a tónál 60 centiméterrel mélyebben fekszik.

Kevéssel lejjebb megállapodunk *Sirge-csappgan* gunyhóinál, ahol pompás kilátás nyílik a hatalmas folyóra, melyet itt óriási nyárfák szegélyeznek. A tavakból itt 5—6 köbméter víz ismét a *Tárimba* folyik, mely e ponton 108·4 köbméter vizet hord másodpercenként, — a legnagyobb tömeg, melyet eddig mértem.

Április 20-án virradóra —4 fokra csökkent a hőmérséklet. Miután FAISZULLÁHVAL, ÖRDEKkel és *Maská-*

val újból egyesültünk, a keleti tavakon akartam Tikkenlikbe visszavezetni. Bosszantó volt, hogy két napig (egészen Kum-csekkéig) már ismert úton kellett haladnunk, de a vízrajzi viszonyok azóta annyira változtak, hogy mégis számíthattam némi új tapasztalatokra. Az úton mindenütt régi ismerősöket találtam 1896. évi utazásomból, mely szintén keresztülvitt engem *Merdektik* és *Kum-csekke* falvakon. Kirándulást tettem a közeli *Tajek-köll* tavára, melynek mélysége 9 és fél méter, míg az *Ilek* folyón 12·55 métert mértem, a legnagyobb mélységet, melyet a Tárím medencéjében találtam.

A következő napokon felkerestem a *Szujj-szárík-köll* (sárga vizű tó), *Kara-köll*, *Csivillik-köll* és *Avulluköll* tavakat s *Kadike* falu mellett találkoztam régi vezetőimmel, KIRGUI PAVÁNNAL és SIRDAK PAVÁNNAL, kik PARPI *bej* halálának hírért hozták. Csak pár nappal előbb küldtem volt FAISZULLÁHT Tura-szallgan-ujba azzal a megbízással, hogy PARPI *bej* és CSERDON karavánunkat egyenesen *Csimenbe* (Éjszaki Tibetbe) vezesse; de PARPI *bej* erről a megtisztelő megbízásról, hogy önállóan vezesse a nagy karavánt, már nem értesült.

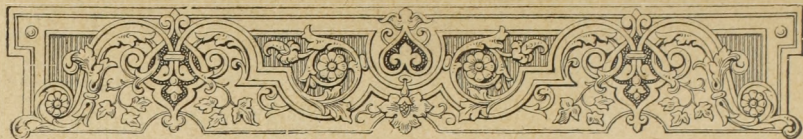
Három napi erőltetett hajózás után *Tikkenlikben* karavánom első részével találkoztam; tagjai voltak CSERDON, FAISZULLAH, MOLLAH sáh, MÚZA, KUCSUK és tíz Lop-lik, továbbá 35 ló, 5 öszvér s 5 kutya. Mind jó egészségben voltak s a podgyász mennyisége imponáló volt. A karavánnak az volt a feladata, hogy Abdallon keresztül *Csimenbe* menjen s ott alkalmas helyen várja be megérkezésemet; földolog volt, hogy az állatok jó karban tartassanak, mert a nyár folyamán nagy feladat várt rájuk.

A csarkliki ambán, TSAN TALOI Tikkenlikben át-

utaztában felkeresett; rendkívül kedves, finom és előkelő khinai volt, ki utóbb sok tekintetben kezemre járt.

Az utolsó napok erős munkában teltek el; a folyó áramlata igen nagy volt s ennek ellenében felfelé evezni nem volt könnyű dolog. Midőn végre május 8-án a jól ismert partot a magányos nyárfával megpillantottuk, embereim mind fogadtatásunkra álltak készen. SZIRKIN jelentést tett a történetekről, s átadta a meteorologiai naplót, a folyó vízállásának változásaira vonatkozó feljegyzéseivel együtt. A korszón csinos kis mongol jurta állott, mely ezentúl lakásomul szolgált. A kozákok kámisgunyhóban laktak, ISZLÁM és TURDU *bej* a sátorban. Dereglyénk a kikötőben pihent, várva utolsó útját.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Dereglyénk utolsó útja.

RÉGI TÉLI SZÁLLÁSUNKBA való visszatérésünkkel utazásomnak új fejezete zárult be. A Jangiköllbeli megbecsülhetetlen hadiszállásra most már nem volt szükségünk, mert most mindenünket Ázsiának más vidékeire kellett átszállítanunk: a Himálaja és Kuen-lun közti zord hegyvidékre.

Az a tíz nap, melyet most a szállásban töltöttem s melyekre már csak a pihenés szempontjából is annyira szükségünk volt, a sokféle készülődés közepette gyorsan mult el. Először is lebonyolítottuk összes üzleteinket KHALMET akszakállal (Korlából), ki hosszú időn keresztül ellátott lovakkal és élelmi szerrel s aki most nagy európai postámat szállította tovább. Ezalatt a kozákok sem lustálkodtak; átalakították dereglyém fedézetét, amennyiben a sátor helyébe gunyhót építettek, mely csak annyiban különbözött a sötét kamrától, hogy deszkái fehér nemeztakarókkal voltak bevonva; elől két nemezfüggöny lógott, melyeknek egyikét csak éjjel eresztettem le. Az oldalfal mellé három ládám került, melyeknek egyike étkezőasztalul is szolgált. Az ágyat a kormány felőli fal mellé helyeztük, mely csak egy lelőgő nemeztakaró-

ból állott. A meteorologiai obszervatorium ugyanott maradt, ahol azelőtt volt s a műszereket belülről könnyen leolvashattam, ha a kis nemeztakarót kissé félrehúztam. A tető szőnyeggel bevont két deszkából állott s dróton lógott a lehető legegyszerűbb csillár.

Mikor az új palota elkészült, minden holmimat oda szállítottam, kivéve azokat a tárgyakat, melyekre a Tárimon való hajózás közben szükségem nem volt, s melyeket ez okból a karavánnak átadtam. Kis mongol jurtámat összehajtogatva, elhelyeztük a dereglyén, mert ennek a hegységben jó hasznát vehettem. Az új dolgozószoba oly hívogató és kedélyes volt, hogy meg sem foghattam, miképen érhettem be a hosszú, hideg őszi úton a sátorral; a nemeztakaró, mely a perzselő napsugár behatolását megakadályozta, a szobában a meleget is jól tartotta. A legjobb pedig az volt, hogy ebben a kellemes lakásban addig maradhattam a Tárimon, amíg öreg jó dereglyénket végkép el nem hagyjuk, amire, miként reméltem, egyhamar nem kerülhet a sor.

A dereglye hátsó fedélzetén kozákjaim saját maguknak építettek gunyhót, ahol holmijukat is elhelyezték. Itt állott SZIRKIN megfigyelő asztala aneroidokkal, órával, vízmérőkkel, mérő-szalaggal, papírral és írószerrel. Abdalli utamon SZIRKIN megbecsülhetetlen tilkárom volt.

A dereglye gyorsan készült; mikor kozákjaim munkájukkal végeztek, új feladat várt rájuk. A kis angol vitorlás vászonladik mindenre jó volt, csak cirkálásra nem; de mivel halász és révészbarátaink egyhangúlag kijelentették, hogy evezők igénybevételevel szél ellen menni lehetetlen, állításukat csattanós módon meg akartam cáfolni. Ezért kis modellt faragtam, melynek mintájára a kozákok fatörzsből kis

csónakot vájtak ki, egészen szabályszerű testtel. A csónak oly kicsi volt, hogy csak egy ember fért el benne, de a kormány segítségével pompásan tudtuk irányítani, s a bennszülöttek bámészkodva nézték, mily gyorsan siklik végig vitorlával a kis jármű a víz színén.

Május 17-én este muzulmánjaim felkeresték PARI bej sírját és búcsút vettek a régi bajtárstól; azután össze- csődítettem a környék lakosságát: ahány favágó, víz- hordó, juhász és egyéb foglalkozású egyén volt, mind eljött s átvette teljesített szolgálataiért járó fizetését.

Midőn másnap reggel hajlékomból kiléptem, kilenc tevé állott útra készen. ISZLÁM baj, TURDU bej, KDODAI KULLU és két Lop-lik vezette a karavánt, s CSERNOFFnak az a megbízása volt, hogy a hegység felé dirigálja. *Maskát*, *Jolldast* s a két fiatal kutyát, *Malenkit* és *Malcsikot* megkötöztük, nehogy a karaván után szaladjanak; ezeket magammal akartam vinni, míg a többi kutya a karavánt kísérhette. *Jollbarsnak*, ki egy vadkan agyarától gonosz döfést kapott, tetszésére bíztam, kihez csatlakozzék; sebé t nyalva, régi gúnyhómban feküdt, velem maradt s utóbb sebéből kigyógyulva, Tibetbe is elkísért.

Midőn a tevék hatalmas terhükkel s a tarka ruhába öltözött emberek, lovas Lop-likok és bégek kíséretében megindultak, a tekintélyes karaván pompás látványt nyújtott. De *Tura-szallgan-uj* a karaván távozása után üres és csöndes maradt, a falu néptelenné vált s az előbb oly élénk piacon csak néhány kánya sétálgatott. Az istállók üresek voltak, a kereskedők kedvezőbb forgalmi helyeket kerestek fel s csak a mozlimok régi konyhájából emelkedett fel még az utolsó tűz füstje. A gúnyhókat azonban nem romboltuk le, mert KHALMET akszakál kijelentette, hogy

utazó kereskedők jó hasznukat vehetik majd. De egy évvel reá a tavaszi árvíz feldúlta az egész telepet; a gunyhókat a földdel egyenlővé tette s még az ismert nyárfa is elpusztult a föld színéről.

Alig némultak el a karavánok csöngői, SZIRKIN s ÖRDEK s néhány evezős társaságában két csónakban leveztünk a folyón, hogy a *Göllme-ketti* tóban méréseket végezzünk. A szél oly erős volt, hogy a csónakok csakhamar megteltek vízzel s azokat partra kellett húznunk, hogy a vizet kimerítsük. Kalandos út volt. A tó vize erősen hullámzott, de helyenként oly sekély volt, hogy megfenekli csónakjainkat az erős hullámok könnyen felboríthatták volna. Ezért messze maradtunk a parttól. De a hullámok annyiszor átcsaptak a csónakon, hogy csakhamar bőrig ázva ültünk benne. Féltettem vázlatkönyvemet és műszereimet, de egyébként igen mulatságosnak találtam helyzetünket. Csakhogy soká nem maradhatunk így, mert a csónakok félig megteltek vízzel s minél mélyebbre süllyedtek, annál könnyebben fordulhattak fel. Egyszerre elmerült SZIRKIN csónakja s a hullámok ide-oda dobálták; de SZIRKIN s társai nem jöttek zavarba. Holmijukat kifogták a vízből, a csónakot partra húzták s ruhájukat kifacsarták. Én még tovább folytattam útam, de helyzetünk nemsokára aggasztóra fordult. Mint a dióhéj, úgy táncolt csónakunk a vízen s minden pillanatban attól kellett tartanunk, hogy felfordulunk. A part felé igyekeztünk tehát, de ekkor a csónakban levő víz mind a csónak hátsó részébe ömlött, de a hajótörés oly sekély vízben történt, hogy könnyen kigázolhattunk s papírjainkat megmenthettük.

Most levetköztünk s ruhánkat meg minden holminkat a forró homokra teregettük; embereim ezalatt

szúnyókáltak, én pedig jobb időre várakoztam. De mivel a vihar nem hagyott alább, enni valónk sem volt s a chronométerek miatt idejében vissza kellett térnem, két emberem a part mentén húzta a csónakokat, míg én gyalog folytattam útamat.

Hogyha ezen a kiránduláson hiányosak is maradtak mélységméréseim, arról mégis meggyőződtem, hogy a csónakok nagy hullámcsapás mellett veszedelmesekké válhatnak. Mikor koromsötétségben hazaveztünk, embereink ösztönszerűleg kormányozták a csónakokat, mert egyetlenegyszer sem ütköztünk akadályba. SAGDUR, aki tanyánkat őrizte, a kellő pillanatban nagy tüzet rakott a kikötőnk felett s midőn dereglyénkre érkeztünk, a kabinokból akkora világgosság áramlott ki, mint egy gőzhajó szalonjából.

Május 19-én kezdte meg dereglyénk utolsó útját. Új révészeink AK KESA, SZÁDIK, TOKTA AHUN és ATTA KELGEN értelmes s jóképű férfiak voltak, kik felszerelésükkel s póznáikkal indulásra készen vártak. Az angol ladikot egy Lop-likra bízam, egy másik a nagy csónakunkhoz kötött vitorlásladikot vette át, míg a kis lailiki dereglyét s fölöslegessé vált egyéb csónakjainkat a jangi-kölli bennszülötteknek ajándékoztam. ÖRDEKET neveztem ki a nagy dereglye kemi-basijává (parancsnok) s PAVÁN akszakál, ki velünk tartott, íróasztalom előtt foglalt helyet. Célom most az volt, hogy a Tárím alsó folyásának és partmelléki tavainak pontos térképét készítsem el; ez volna ezen vidéken harmadik utam, mely csak *Argan*, *Sirge-csappgan* és *Abdall* mellett érintené előző utaim vonalát. Azzal a hírrel ijesztgettek ugyan, hogy a Tárím új meg új medrekbe terelődik, melyekben a víz oly sekély, hogy dereglyével lehetetlen volna rajta végig menni; de eltökélt szándékom volt, hogy

addig folytatom víziútamat, ameddig a dereglyével csak előbbre juthatok.

Utazásunk első napjait a *Karunálík-köll* és *Ullegköll* tavak kikutatására fordítottuk. A víz partján emelkedő homokdűnák itt 89·5 méter magasak, de kissé odább még magasabb dűnákat észleltem, melyeknek gerince száz méternyire is tornyosul a Tárím víztükre fölé. A tavakban sok a hal, a parton gyakori az őz, a vadkan, a sas és mindenféle vízi-

Homokdűnák a Tárím jobb partján.

madár. A Tárím jobb partját kísérő tavak mind a folyón élőködnek, ősszel félig kiszáradnak s amire megtelnek, óriási víztömeget vonnak el a folyótól. Megállapíthattam, hogy a *Karunálík-köllt* tápláló ágban másodpercenként 2·3 köbméter víz folyik le, ami tehát naponta 200.000 köbméternyi vízvesztésnek felel meg. S ilyen tavaknak hosszú láncolata szegélyezi a Tárímot.

Érthető már most, hogy miért voltak a Lop-vidék szélső tavai, a *Kara-kosun* (Lop-nor) és *Kara-burán*

régen sokkal nagyobbak, amikor a Tárím melletti tavak még nem léteztek.

A dereglyén most is oly nyugalmas volt az élet, mint ősszel. Mindenki örömmel végezte kötelességét; a kozákok, kik akkor még nem voltak velem, nagyon mulatságosnak találták az utazásnak ezt a módját. SZIRKIN mindenben segédkezett; ő mérte a mélységeket, a víz sebességét és időről-időre a dereglye haladásának gyorsaságát is. A kozákok gondoskodtak pecsenyéről is; majdnem kizárólag halból és rézcékből éltünk, de néha a pásztorok juhokat és tejet is hoztak. SAGDUR volt szakácsom és komornyikom. ÖRDEK, a hajóskapitány, kissé zajosan osztogatta parancsait, de amellett kitűnően látta el teendőit. Muzulmánjaim éjjel a szárazon aludtak, én és kozákjaim ellenben a dereglyén. Fialat kutyáinkat esténként megfürösztöttük, ez nagyon mulatságos volt a nézőkre nézve, de a kis gonosztevők ugyanesak irtóztak tőle.

Május 23-ikán, mikor este pihenőre tértünk, megjelent NÁZER bég, KIRGUI PAVÁN és TEMIR SANG-JA; az utóbbit rögtön kiutasítottuk, mert notórius gazember volt, aki cinkostársaival meglopatta KHALMET akszakált s kerületének lakóit üzletszerűen kiszípolozta. Egyébiránt önhittség nélkül állíthatom, hogy amíg a Lop vidékén tartózkodtam, béke és rend uralkodott ott, mert sohasem engedtem, hogy a szegény védtelen népen jogtalanság essék. A lakosság lassanként meg is szokta, hogyha valami bántódása történt s maga-magán nem birt segíteni, hozzám forduljon segélyért vagy igazságért. *Tura-szallgan-uj* ilyenformán egy «országos törvényszék» székhelyévé vált, mely a durali, karasáhri és csarkliki khinai ambánok elkerülésével kisebb jogeseteket rövid úton

elintézett, súlyosabb esetekben pedig a károsultak érdekében érintkezésbe lépett az ambánokkal. De hát való is, hogy a sok bég és ambán jobban kínozza a szegény népet, mint a Lop-vidék valamennyi szűnyoga és darazsa. Ilyen pedig van ott milliószámra!

Sok utas fordult meg dereglyénken, többek közt egy ember, aki *Kum-csappgan*ba igyekezvén, a legkényelmesebb módnak azt tartotta, hogy dereglyénkre száll. Fel is fogadtuk, de csak közönséges matróz-ként, ki munkája fejében ingyen ellátásban részesült. Kilenc csónak járt dereglyénk előtt, hogy a tavak sáserdején valahogyan átkalauzoljon. *Keppek-uj* mellett rettenetesen sűrűvé vált a sás. Mindenkinek csónakba kellett szállnia s evezősök és halászok együtt erőlködtek, hogy a dereglyét a kámison keresztül juttassák. A sás négy méter magas volt s oly sűrű, hogy máris azt hittük, dereglyénk benne reked, mint valami egérfogóban. Hogy örömünk teljessé váljék, darazsak és dongók rettenetesen megkínoztak. Védekezhettem volna ugyan ellenök moszkitóhálóm-mal, de látva, hogy embereim zúgolódás nélkül meztelenre vetkőzve mennek a vízbe, én is szó nélkül türtem szúrásaikat. Egy helyen oly keskeny és sekély volt az átjáró, hogy húsz embernek órákig kellett ott ásnia, míg az átjáró dereglyénkre nézve használhatóvá vált. Néha a sás meggyújtásával segítettünk magunkon, de ez veszélylyel járhat, mert a dereglye maga is könnyen áldozatul eshetik.

Május 25-ikén a *Beglik-köllre* rándultam ki; változatosság kedvéért SAGDURT vittem magammal, ki a mérésekben ugyanoly ügyes volt, mint SZIRKIN; csak egy hibája volt: nem tudott úszni. A *Beglik-köll* tükre nyugodtan és zavartalanul feküdt előttünk: ki hitte volna, hogy ezt a vízfelületet a szél annyira

felkorbácsolhatja, amint annak kevéssel utóbb tanúi voltunk.

Pompás napunk volt; a nap sugarai erősen perzselték s minduntalan meglocsoltuk ruhánkat, hogy a hőség ellen enyhülést találjunk. Épen pihenőt tartottunk, midőn régi barátom KIRGUI PAVÁN az égre mutatva, kérdő hangon mondá: «Kara buran» (fekete fergeg). Fekete felhőoszlop emelkedett rézsutosan felfelé s tetején világosabb felhőgomolyag ült. Lassanként több ily oszlop szállt az ég felé s összefüggő felhőkárpittá egyesült. Immár nem lehetett kétségünk: a kara-burán közeledett!

Tanakodtunk, mitevők legyünk. A Lop-likok ott akartak maradni, ahol voltunk, de ebbe nem egyezhettem bele, mert chronométereim kedvéért éjjelre okvetlenül haza kellett érnünk. KIRGUI PAVÁN viszont kelet felől jövő vihar mellett nem akart a tó nyugati partján maradni, de mivel arra nem lehetett reményünk, hogy a tó keleti partját a vihar kitörése előtt elérjük, végre abban állapodtunk meg, hogy az éjszaki partra evezünk át, ahol a szigetek között védelmet fogunk találni a fergeg elől.

Embereim oly erővel eveztek, hogy minden pillanatban vártam az evezők összetörését; villámgyorsan, óránként kilenc kilométer sebességgel szeltük a tó tükrét, mert embereim iszonyúan félték a fergegtől s minduntalan tompa hangon ismételték e szót: «ja Allah!» A levegő még teljesen nyugodt volt, de máris éreztük, hogy rettenetes forradalom előtt állunk s szemmel láthattuk, miként közeledik a fergeg. «Most már elérte a szélső dúnákat», mondá KIRGUI PAVÁN s ebben a pillanatban már el is tűntek a dúnák körvonalai s mintha a palatábláról spongyával letörülték volna, az egész dúnafal s a part sűrű, sár-

gásszürke ködben tűnt el. «Evezzetek fiúk, van Isten!», tette hozzá, hogy embereit buzdítsa. «Khodaim var» (van Isten), ezt szokta ő mondani, valahányszor veszedelem fenyegetett.

Már éreztük a vihar első lökéseit, hallottuk zúgását, amint a fekete fergeteg a vízre lecsapott, mely sziszegett s sistergett s néhány perc múlva fenéig felkorbácsolva magas fekete hullámokat zúdított reánk. Minél inkább közeledett a fergeteg, annál nagyobb erőfeszítéssel dolgoztunk s már 10 kilométer gyorsasággal tartottunk a part felé. «Nem érjük már el», kiáltották embereim, «ja Allah!»

Zsebeimbe csúsztattam néhány műszeremet, — letvettem csizmáimat s harisnyáimat s elkészültem a legrosszabbra. «Itt a fergeteg!» kiáltottak embereim, kik térdre ereszkedve oly gyorsan forgatták evezőiket, mintha gőz mozgatná karjaikat. Abban a pillanatban, amint a vihar csónakjainkat elérte — s ha a kellő pillanatban szélnek nem irányítjuk, fel is fordítja vala — sűrű ködbe merültünk, mely csupa finom porból állott. Most már a nyugati és éjszaki part is eltűnt a ködben s szívszorongva gondoltunk arra, mi lesz a sorsunk ingadozó csónakjainkon, ha a partot — melyről most már azt sem tudtuk, merre van — el nem érhetjük,

De KIRGUI PAVÁN és evezősei körmönfont fickók voltak, kik nem először szálltak szembe a kara-buránnal s minden hullámcsapás elől oly ügyesen tértek ki, hogy mi ugyan bőrig áztunk, de csónakjainkba nem került sok víz. Épen az utolsó pillanatban indultunk volt el a nyugati partról; ha néhány perccel később indulunk, csónakjaink menthetetlenül elmerülnek. Midőn végre a sűrű ködfátyolban néhány tamarixbokrot láttunk sötétleni, meg voltunk mentve

s egy hosszú, keskeny félsziget tövében védelmet találtunk a fergeteg és a hullámok elől.

Időközben SZIRKIN és NÁZER bég két nagy csónakban keresésünkre indult s nagy volt örömük, mikor ránk akadtak. SZIRKIN ágyat, ruhaneműt s ennivalót hozott arra az esetre, ha este már nem térhetnénk haza. A koromsötét éjszakában nehezen találtunk haza. A fergeteg iszonyúan tombolt s nem láttunk semmit, csak azt éreztük, hogy a fergeteg a sást iszonyú erővel csapja csónakjainkra. Karjaimmal állandóan védekezniem kellett, nehogy a sás összevissza vagdalja arcomat s a nagy zúgásban hangunk teljesen elveszett. Fogalmam sincs róla, miképen találták meg az evezősök az utat, de végre mégis megpillantottuk a nagy tüzet, melyet Szirkin jeladásul meggyújtatott. De a köd oly sűrű s áthatolhatatlan volt, hogy csak akkor vettük észre a hatalmas tüzet, mikor már közvetlenül mellette voltunk.

Ez a kara-burán egyike volt a legfélelmetesebb fergetegeknek, melyet átéltem. Egész éjjel alig bírtunk aludni. A meteorologiai obszervatoriumot gúnyhónkba vettük be, a kabinokban minden könnyebb tárgy ide-oda röpködött s a nemeztakarónkon keresztül sűrűn hullott a por és homok. De leginkább aggódtam a tűz miatt, mert a dereglyét mindenütt körülvette a sás. Ezért az egész éjjelen át úgy a dereglyén, mint a parton örök vigyáztak, nehogy a sás a nagy fergetegben lobbót vessen.

A fergeteg másnap is változatlan erővel tombolt s így egész nap tétlenségre voltunk ítélve a *Jekkenlik-köll* mellett. Midőn a fergeteg harmadnap végre elállt, tizenkét csónakkal és harminc emberrel a tó kikutatására indultam. A tó vize nagyobb eséssel jut a Tárím folyó medrébe. Különös érzés volt, mikor

a dereglye egyik sellőről a másikra esett; orra mélyen aláhajlott, hogy a következő pillanatban a felzúdult víztömegbe merüljön. Embereim úgy ordítottak, hogy fejem szédült, de végre is szerencsésen túl voltunk a veszélyes helyen s dereglyénk csöndesen tovább-siklott a Tárím felszínén.

Másnap elküldtem minden fölösleges vendéget NÁZER béggel az élén s így megtizedelt létszámmal folytattuk utunkat. Életrendünk a következő volt: kora hajnalban felkeltett SAGDUR s vele együtt megszemléltem a tábort ezzel az üdvözlettel: «jó reggelt, kozákok», mire visszhangként szólt a felelet: «starovic selajim vase prevosoditelsztvo» (jó egészséget kívánunk, kegyelmes urunk); a mohammedánokat «szálem alejkum» (béke veletek) szóval üdvözöltem, mely karban hangzott vissza. A reggeli halból, tojásból, teából és kenyérből állott. Ebédünk este nyolc órakor volt: rizspudding, hal, kávé és tej. Egész nap dolgoztunk s este a napi megfigyeléseket jegyeztük föl.

SAGDUR kitűnően bevált s nagyon megkedveltem ezt a derék, megbízható kozákok; már meglehetősen jól megtanulta a mozlímok nyelvét s saját jószántából SZIRKINTŐL leckéket vett a meteorologiai megfigyelésekben. Ezenkívül az orosz olvasásban és írásban is annyira tökéletesítette magát, hogy később még levelet is tudott nekem írni. Ha kozákjaim nem olyan derék emberek, útközben bizonyára megromlanak, mert amíg szolgálatomban állottak, sok szabadságot élveztek. De fegyelmezettségük egy csöppet sem lanyhult s sohasem feledkeztek meg a feljebbvalójuk iránti való köteles tiszteletről.

A muhammedánok között KIRGUI PAVÁN volt a legderékabb ember; ez a tikkenliki hetven éves teve-

vadász tetőtől talpig becsületes ember volt, emellett az érintkezésben kellemes és vidám. Napokig iróasztalom előtt tartózkodott, ahol az egyik kormányrudat kezelte, míg a jangi-kölli akszakai a dereglye farán foglalt helyet. Ez utóbbi 60 éves, hatalmas, fehérszakállas férfiú volt. Különös multságul szolgált nekem ennek a két öregnek társalgása, mely a folyton növekvő távolság mellett mindig akörül forgott, hogyan fognak majd haza jutni; ismételve meg kellett őket nyugtatnom s meg kellett ígérnem, hogy hazatérésükről gondoskodni fogok. Egyelőre KIRGUI PAVÁN még ismerte a vidéket s ez nagyon jó volt, mert minden új térképlap megkezdésekor meg tudta mondani, merre folyik a folyó, különben megtörtént volna, hogy a folyó a megkezdett lapról kis idő múlva kisétált volna.

ÖRDEK, ki eddig oly jól vált be, beteget jelentett s csónakon hazatért.

Az éjjel beálltával naplómmal voltam elfoglalva, mikor kutyáim hevesen ugattak s ismeretlen csónak közeledett dereglyém felé. Azt hittem, valamely Loplik akar meglátogatni s ügyet sem vetettem a dologra, mikor gyors lépteket hallottam dereglyémen s a függönyön kitekintve, MÚZA dsigit arcvonásait ismertem fel. MÚZA a postámmal Kasgárból 33 nap alatt *Jangi-köll*be lovagolt, de ezt üresen találva, csónakon követett engem. A dsigitek megérkezése mindig nagy ünnepet jelentett, amidőn hazámmal és a külfölddel érintkezésbe léptem. Miután az érkezett csomagokat, könyveket, leveleket és ujságokat a padlón kiraktam. kabinomat bezártam s hajnali három óráig folyton olvastam.

A következő napokon számos folyóágon vergődünk keresztül, részben csak külön kirendelt embe-

rek segélyével. Én a folyó vízbőségét mértem, mely itt másodpercenként 60·8 köbméterre rúg; az erdő teljes virágjában pompázott s a folyó 23 fokos vize gyakori fürdésre csábított. Kozákjaim esténként kivetették a hálót s reggelre néha húsz nagy hal fickándozott benne, közte akárhány oly nagy, melylyel egy ember jóllakhatott. Este, mikor a nappal melege hűvösségnek enged helyet, soká hajózunk még lefelé; embereim szorgalmasan járatják a szimfozión s magam furulyámmal kísérem a zenét. Kozákjaim hajóspipáiból gomolyog a füst s mig KIRGUI a dereglye járására ügyel, SZIRKIN hatalmas olajfáklyával világítja meg a partot s jelenti nekem, hogy az milyen: «jobbra sűrű erdő, balra kámismezők és bozót» stb. Dereglyém orrán ég a khinai papirlámpa, mely kísérteties fényt vet a vízre.

Így telik óra óra után s mi mindnyájan közeledünk a folyó sírja felé; utolsó érveréseit követjük s bizonyos sajnálkozással látom, hogyan tűnik el egyik kanyarulat a másik után. De ha aztán a zene elveszti az újság ingerét, fáradtság és álmoság mutatkozik mindenfelé. A zenélő óra elnémul s a fáklya kialszik, SZIRKIN hátba veri az akszakált, kinek feje ide-oda támolyog, de azután hátratámaszkodva nyitott szájjal maga is megereszt egy szerenádot az «altató bácsi» tiszteletére.

Éjjel két óraker végre pihenni mentünk; de alig hogy lefeküdtünk, kitört a burán, mely egész következő nap tétlenségre kárhozott. Egészen váratlanul még egy dsigit érkezett; rögtön tisztában voltam vele, hogy valami fontos hírt hozhat, mert különküldönc volt, melynek elküldése nem volt megbeszélve. PETROVSZKIJ konzul közölte velem, hogy a turkesztáni főkormányzó táviratilag visszarendelte SZIR-

KINT és CSERNOFFOT, mivel a nyugtalan időkben ezt a két kozákot tovább nem nélkülözhettem.

Ez a hír villámcsapásként hatott reám és SZIRKINRE, kinek néhány nap múlva el kellett távoznia. Sokat beszélgettünk erről s úgy gyanítottuk, hogy a szibíriai határon komoly zavargások törhettek ki; a visszahívás tulajdonképeni okáról, a khinai háborúról sejtelmünk sem volt. Mindenekelőtt gyorsküldőncöt menesztettem CSERNOFFHOZ, hogy ez rögtön menjen *Abdallba*, mivel SZIRKIN nélkül nem térhettek haza. Most, hogy a válás előtt álltam, örültem, hogy *Jangi-köllből* kimerítő levelet írtam az orosz cárnak, melyben a két kozák megbecsülhetetlen szolgálatait kellőleg kiemeltem.

Május 9-én este sokat aggódtunk SAGDUR miatt, aki öt óra tájban vadászatra indult s eddig nem tért vissza. Midőn kilenc órára sem tért vissza, a part különböző helyein hat nagy tüzet gyújtottunk, melyek festőien s kísértetiesen bevilágították a finom homokkal telt levegőt; majd embereimet is szétküldtem égő fáklyákkal, hogy az eltévedt SAGDURT felkeressék. De mind hiába. Embereim eredménytelenül tértek vissza, SAGDURNAK nyomát sem látták. Éjfél után hazajött SAGDUR, aki egy őzet kergetett s visszafelé a sötétben eltévesztette az utat; mindig kelet felé haladva, végre elérte a folyót s ennek mentén hazatalált.

Cseggelik-ujban, ahol már többször megfordultam, több napot töltöttem, hogy fényképfelvételeimet előhívjam. Hajnali négy óráig is dolgoztam a sötét kamrában, SZIRKIN segédkezett. Közben állandóan dühöngött az éjszakkéleti szél s aki hónapokon át látta a buránok munkáját, nem csodálkozik többé azon, hogy a sivatagok, tavak és folyók itt minduntalan változtatják helyüket és alak-

jukat. Ennek a viharos időnek csak az az egyetlen előnye volt, hogy elűzte a bögölyöket és moszkítókat és lehűtötte a levegőt. Eddig csak két ízben volt az árnyékban 40 foknyi melegünk s most a hőmérő ritkán emelkedett 25 fok fölé, de éjjel 11 és 9 fokra is alásülyedt.

Mivel a dereglyével a sűrű sás miatt tovább már nem mehettünk, kozákjaim két új dereglyét készítettek, melyek 3—3 hosszú csónakból állottak. Új pontonom valami egészen különleges építmény volt; a csónakokon keresztül deszkapadlót s erre lécekből prizmákhoz hasonló tetővázat raktunk, melyet nemeztakarókkal vontunk be. Ide hoztuk át egész holminkat. Kevesebb helyünk volt ugyan, mint a régi dereglyén, de új szobám mégis nagyon kedélyes volt.

KIRGUI PAVÁNT, az akszakált és régi evezőseinket elbocsátottam, tiszteletükre pompás lakomát rendeztem, kifizettem egész bérüket s ráadásul néhány csónakot és némi eleséget adtam nekik, úgy, hogy megelégedve s szokás szerint jólétemért esdő imákkal váltak el tőlem.

Midőn dereglyémet elhagytam, úgy véltem, hogy régi otthonomat hagyom el s biztos támpontomat veszítem. Ez a dereglye változó szerencse mellett levitt engem a folyón s feladatát pompásan oldotta meg. Odaajándékoztam *Cseggelik-uj* lakóinak s ezek boldogok voltak, hogy ily kitűnő, s főleg marha- és karavánszállításra alkalmas szállítóeszköznek jutottak birtokába. Később hallottam, hogy az ambán *Arganba* szállította, ahol a karavánút a Tárímot átszeli s ahol addig igen silány komp volt. Ha európai utas érkezik majd oda, rögtön megismerheti régi dereglyémet, mert SAGDUR az oldalába belevészte a nevemet s az 1899—1900. évszámot.

Új flottillám csak június 19-ikén indult el *Cseggelik-ujból*, számos új evezős és bég kíséretében. Minden nehézség nélkül áthaladtunk a tavakon s keskeny bozótbeli sikátorokon, melyeken a nagy dereglye nem halthatott volna át. A *Kara-buran* tó vize igen sekély volt s — mint hallám — két hó mulva teljesen kiszáradand. A Tárimon való utazásunk utolsó napja rövid volt. *Abdallban* találtam régi barátaimat, NUMET béget és TOKTA AHUNT. Az utóbbi lovaskaravánomat és tevéimet CSIMEN-TAGIG elkísérte s arról értesített, hogy új tanyámon minden rendben van. Tevéim s kis lovam, melyeket tavasszal visszahagytam volt, meghízva s kipihenve a hegyekbe indultak; a postásküldönc már rég elérte célját s néhány nap mulva meg kellett érkeznie CSERNOFFnak s a karavánnak is, melylyel a hegyek felé akartam indulni.

Abdallban eleintén jó, tudniillik szeles időnk volt s én ezt az időt a pontonon töltöttem, melyet alig hagytam el. Egész nap íróasztalom mellett ültem s óriási póstát végeztem el, melyet kész fényképlemezeimmel együtt a kozákokkal akartam elküldeni. Nagy volt a meglepetésem, midőn egy reggel lovas érkezett *Abdalla*, kiben a derék CSERNOFFOT ismertem fel, aki levelem vétele után rögtön lóra pattant s hihetetlenül rövid idő alatt a hegységből ideérkezett. Harmincöt óráig be sem húnyta a szemét s emellett oly friss és vidám volt, mint mindig. Midőn később vele csónakútra indultam, beszámolt új főhadiszállásomról, mely az év hátramaradó részében vállalkozásaim kiinduló pontjául volt kiszemelve. Nagyon fájlalta, hogy épen most kellett tőlem megválnia, mikor utazásomban új fejezet kezdődött.

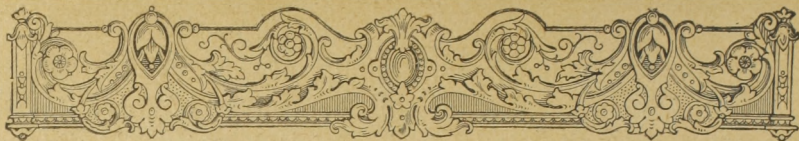
Néhány nappal rá megérkezett TURDU bej és MOLLÁH *Sáh* is négy tevével és tíz lóval. Bár csak éjjel utaz-

tak, amióta a hegységet elhagyták, a tevék nyaka és lábai mégis véresre volt szúrva a bögölyöktől; testük egyéb részeit takarók védték a szúrások ellen. Most az idő rosszra fordult. A szél elállt s a hőség tikkasztóvá vált. Tevéinket nagy gonddal kellett a bögölyök ellen védenünk, melyektől a levegő hemzsegett. Egy éjjel tevéink nyomtalanul eltűntek; saját nyomukat követve, elmenekültek erről az utálatos helyről a hegységbe, ahol társaik várták őket, kiket sem a hőség, sem a rovarok szúrása nem bántott. De sikerült őket befognunk s így bele kellett nyugodniok végzetükbe.

A ponton sátrában türhetetlen volt a hőség; áthuzattam dereglyémet a túlsó partras mint valami golyózápörban — a golyók a bögölyök voltak — TOKTA AHUN szattmájába (gunyhó) siettem. Ott legalább hat fokkal hűvösebb volt, mert a Nap heve nem tudott áthatni a vastag kámistetón. A kutyának is tetszett ez az átköltözés; mindegyik sarokba letelepedett egy-egy, menekülve ekként a bögölyök szúrásaitól.

Így multak a napok s az indulás ideje mindinkább közeledett; a SZIRKINTŐL és CSERNOFFTÓL való válás gondolata nehezemre esett, annyira megkedveltem e derék embereket. Csak vihart kellett volna bevárni, hogy a bögölyöktől szabaduljunk; de a vihar késett s mi nélküle akartunk indulni. De minden igyekezet hiába volt; a tevék a földre vetették magukat kétségbeesésükben s lerázták magukról terhüket. Nem tettem tehát egyebet, mint hogy bevárjam a vihart s így a válás idejét napról-napra kitoltam.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Belső-Ázsia költészetéből.

AMÍG *Abdall*ban tétlenségre voltunk utalva, alkal-
mam volt, hogy néhány százéves dalt jegyez-
zek fel, melyet a Lopföld fiai és leányai éne-
kelni szoktak. Feljegyeztem néhány új dalt is, me-
lyet a *KARA-KOSUN* halászhajósok énekelnek. Mindezek egy-
szerű, mesterkéletlen dalok, melyek korlátolt képzelő-
tehetségről és naiv életfelfogásról tanuskodnak. De
mégis tanúságai annak, hogy a Belső-Ázsiában, a nagy
karavánúttól távol élő népek előtt sem ismeretlen
a költészet s hogy a szerelem, a maga édességeivel
és keserűségével, az ő szívüket is megdobogtatja.
Dalaikból fogalmat nyerünk arról is, hogy gondola-
taik és tudásuk világa mily határok között mozog.
Fordításban ugyan sokat veszítenek e dalok, de az
eredeti turki nyelvben, döcögős rímeik és egyhangú
dallamuk daczára is bizonyos báj rejlik bennük. Az
a bánatosság, mely rajtuk végig vonul, jól illik
ahhoz, aki, mint én voltam Ázsia belsejében, egye-
dül van s gondolataiban megemlékezik távollevő
szeretteiről.

Ime egy dal, melyet *DSAHÁN* bég, az öreg *KUN-
CSEKKAN* bég atyja énekelt, mely tehát mintegy száz-

Ázsia szivében. I.

ABDALLI BENNSZÜLÖTTEK.
(Jobb oldalt Tokta Ahun és anyja.)

179. laphoz.

éves; a dalban egy nő mondja el bánatát, kinek szerelmét megvetették:

«A szellemek szebbnek alkottak téged, mint bármely más férfit. Midőn hazádba visszatértél, utánnad röpültem volna, mint egy lúd, csakhogy nem volt szárnyam, s kiabáltam mint a vadlúd. Nem tudtad, hogy egész évig vártalak s visszatértedet várva más férfit nem szerettem. Régóta várlak s mindenkit, ki hozzád utazik, arra kérek, hogy téged, ki énem másik fele vagy, tiszszerezen üdvözljön. Te mindenkit fogadsz, ki arra vonul s hozzád jön, s te énekelsz és játszol, de ha énekelsz és játszol, nem szabad ott lennem. Lábad megvan-e kötözve, hogy nem jössz hozzám? Ha nem is szeretsz engem, mégis elmegyek hozzád s cseléded leszek. Minden asszony azt tanácsolja, menjek hozzád; miattad egy évig nem bírtam mosolyogni, mert valótlan mondottál; nem okoztál nekem semmi örömet s szemem könybe lábadt. Isten nem rendelte el, hogy egymásé legyünk. Szemöldökid és szempilláid a legszebbek, amik léteznek.»

Ugyanabból az időből ered egy szerelmes férfiúnak keserűséggel vegyes epedő dala, kit kiválasztottja kikoszarzott:

«Mióta lóháton eltávoztál, itt bolyongok s vágyódom fekete szemöldökeid után. Ha alkalmam akad, e hónapban utánnad utazom, hogy énekeljek, játszszam és doboljak. Még fiatal vagy s szüleid jó férfiúnak adtak. Vadabb vagy az ördögnél, Szahib szűz, keményszívű vagy; nem érted szavamat, vad ördög! Szeszélyes vagy mint az időjárás, majd borus, majd napos. Szüleid sokat tartottak felőled s finom, puha ruhába öltöztettek. Tudasd velem, mikor lesz lakodalmad, hogy eljőjjek s részt vehessek benne. Anyád jobb volt IMÁM PATTMÁNÁL s tiszta volt mint a jü-hő (nefrit).

IMÁM PATTMA szeret téged; midőn fiatalok voltunk, egymással játszottunk és jó barátok voltunk. Te ideoda himbálóztál, mint az okkár-madár tarkótolla és híred Csimenig elhatott. Ha ősszel a Tárimra megyünk, szemeink találkozni fognak. Apátlan, anyátlan vagy most, de mindenki többet fog adni, mint amennyit apád, anyád adhatott. Ha felöltöztél, olyan vagy mint a csillagbogár (szentjánosbogár).»

KUNCSEKKAN bég apósa a következő dalt énekelte, mely ilyformán legalább nyolevan éves:

«Szomorkodom, hogy nem vettelek el feleségemül; ezért fázom, mint a megfagyott vidra. De ha nem is lehetsz feleségem, mégis elmegyek házad mellett, hogy láthassalak. Fekete hajad nagyon szép, s ha férjed volnék, keblemen pihenne fekete hajad. Ha előbb tudom, hogy gyűrűt viselsz ujadon, sohasem ismerkedem meg veled, de a tizedik hónapban eljövök. Hogyha a tizedik hónapban eljövök, megkérdezlek, minő a sorod, te ígésző angyal, ki egyedül maradtál üres házadban. Kebled fehér, mint a meggyújtott lámpa, körmöd hasonlít a naphoz. Forrón szeretlek, ki olyan vagy, mint a csillag, mely a hold nyomába lép. Ha kérlek, hogy maradj itt, gyors lovadon tova-sietsz. Most, hogy koldussá lettem, nem lehetsz az enyém, asszonyok legszebbike, aki szebb a Napnál. Asszán, menj hozzá és tudass vele mindent, amit most mondtam. Megkérem a bégeket, hogy adjanak téged nekem. Midőn lábad nyomát a nedves homokban megpillantottam, annyira sírtam, hogy apró dom-bok víz alá kerültek. Hercegnéhez hasonlítás és theáscsészéd ércálon van. Jacsiba mentem, hogy láthassalak, de csak csészédet láttam édes rizszsel. Kérem Istent, hadd élhessek még néhány évig, hogy mégis az enyém lehess. Elkergettem régi feleségemet,

hogy enyém lehess. Lépésed oly könnyű, mint a sólyom röpülése, de férjed még sem hagyott el s én egyedül vagyok.»

Egy másik dal *Tuzun-csappgan*ból való: «Hasonló vagy a fehér kacsához. Ha a hárfa zenéjéhez táncolsz, körüllebegnek szép szalagaid. Odahaza búsulok, te is otthonodban vagy, de tudom, hogy rám gondolsz. Küldd el nekem a sólymot, melyet kezeden hordasz. Ha este lefekszem, nem tudok aludni, mert rád gondolok. Szüleid nem akarnak nekem adni, bizonyára a turfani bégnek szántak. Azt mondják, azért nem adnak nekem, mert nem szeretnek. Bánatomban megzavarodik a fejem, úgy érzem, hogy a felhők körülöttem kóvályognak. Te előkelő férjet kaptál s én egyedül s elhagyatva maradok. Másé lettél s nem az enyém. Anyádnak tömérdek kenyere és vetőmagja van, készlete kifogyhatatlan. Ha anyád reggel kenyeret süt, fő a kazán. Már oly régen volt, hogy látalak».

Minden szerelmi dalban ugyanaz a bánatos, panaszkodó hang: régi történet s mégis örökké új, akárhol találkozunk is vele a Földön. De épen oly mélázók azok a dalok, melyeknek nincs semmi közük a szerelemhez. NUMET bég idejében (aki 1700 körül született) egy ifjú ekként dalol testvéréhez, aki Kara-kosunból Abdallba ment:

«Utazzál haza és tudakozódjál, mi az ujság ott; én kimegyek és halászok. Ha kevés a hal, inkább haza megyek és ott halászok. Úgy vágyódom haza, hogy enni sem bírok. Ide jöttem, hogy megnézzem, jó hely-e ez, de feleségem és gyermekeim Jacsiban maradtak (a régi Kara-kosun mellett). Ha reggel csónakba ülök, egy nap alatt haza érek. Most utazom; ostoba voltam, hogy bundámat és egyéb mindenfélét,

amit otthon hagyhattam volna, magammal hoztam. Ha az abdalliak meg is akarnak ölni, még sem fogok hátranézni, hanem hazautazom. Kiabáljanak, szitkozódjanak mögöttem amennyit akarnak, én mégis hazamegyek. Mint a göncölszekere az égen és az arkári a hegyeken, úgy mentem el hazulról s most sirok. Hazamegyek; isten veled, egyetlen barátom e helyen. Ha elhagytalak és hazatértem, úgy vagyunk, mintha magas hegyek választanának el.»

Száz évvel ezelőtt egy vak aggastyán *Tuzun-csappgan*ban ekkép kesergett: «Engem szegény embert Isten vaksággal sújtott. Mily boldogtalan vagyok most; sem a gunyhókat, sem a kámissövényeket nem láthatom, hanem egyedül kell ülnöm szattmámban! Mily szomorú életem van, barátaimat nem láthatom, nem kereshetem fel, csontjaim megpuhultak, olyanok, mint a liszt. Mióta megvakultam, azt hiszem, egész testem fáj. Isten súlyosan megbüntetett, mert nem láthatom a gunyhókat és kámismezőket. Mért engedél születnem, ó Isten, ha szemem világától megakartál fosztani? Mióta megvakultam, bensőm megtelt búval és bánattal. Soha Isten más szerencsétlent ne sújtson vaksággal! Mivel nem látok, csak úgy járhatok, ha kezemmel tapogatózom. Gyermekeim azt mondják: nem teszel semmit, nem fogsz halakat, nem adsz ennünk. Jobb lenne, ha Isten meghalnom engedne, mintsem hogy kinszenvedésemre élni hagy. Előbb pénzt szerezhettem, most még csak nem is látok s csak úgy ismerek rá, ha megszagolom. Isten erősen sújtott, mikor így megnyomorított. Ha feleségemmel akarok beszélni, csak kemény szava van hozzám. Mikor láttam, jó ételeket ehettem; most alig ad theát. Ha látnék, kimennék a tóra s kivetném hálómat. Ha most próbálnám meg, nem találnám meg

az útat s rossz helyre jutnék. Mikor gyermek voltam, szüleim valami hiba miatt vakságot kívántak nekem. Előbb kivethettem hálóimat, de a vak nem halászhat. Most, hogy nem láthatom el családomat hallal, csak félig laknak jól. Azt hittem, fiam, hogy öreg napjaimra segíteni és táplálni fogsz, de te magadtól elúztél.»

Hogy egy nép, amely előbb majdnem kizárólag halászból élt, erről szól dalaiban, nagyon természetes. Ennek a művészietlen költészetnek sok termékét ismerem; az egyik dalban elmondják, hogy a fergegelfordította a csónakot s a bennlevő halak és kenyér «a tó gyomrában kötöttek ki, ahelyett hogy az én gyomromban»; mikor a hajótörött hazaérkezett, azt kérdezték tőle szülei, mit mivelte a halakkal? «Ha jobb szeretted volna a halakat, mint megmenekvésemet, — mondja a fiatal — akkor üssenek agyon.»

Ugyanez a nép, mely ily dalokat énekel, különös leveleket is ír. Minden rabszolgai alázatosság mellett e levelek nagy jóakaratról és udvariasságról is tanuskodnak s a sorok közül kiviláglik a nagy tekintély, melynek karavánunk örvendett. Tömerdek ily levelet kaptam s külön titkárt kellett tartanom, hogy reájuk válaszolhassak. Titkárom felolvasta a leveleket s én néhány szóval jeleztem, mit feleljen rá. Komikus és jellemző, hogy minden levél így kezdődött: «Isten áldása a nagy királyra, a kegyelmes úrra». Midőn a kozákok excellenciás úrnak szólították, már túlzottan találtam e címet; de a Lopvidék bégjeinek kevés és semmitmondó volt e cím; ők rögtön «Ullug Padi-sahim»-nak (felséges úrnak) szólították. Kétszáz napig szinte azt hittem, hogy a Lop-nor királya vagyok.

Az öreg NÁZER bég Tikkenlikből a következő levéllel lepett meg:

«Mi mindnyájan, legrosszabb alattvalói, NÁZER bég, vöm és mindnyájan, apraja-nagyja, kívánjuk nagy padisáhnknak, hogy amit Isten kegyesen engedjen meg, nyugodtan és békében érkezzék Csimenben; mikor felséged odaérkezett, oda akartunk mi is sietni, de itt van az ambán s így nem kérhettem szabadságot. De szükséges lett volna, hogy bemutatkozzam és hódolatomat jelentsem. Ha kegyeskednék néhány sorban tudatni, hogy szerencsésen meg méltóztatott érkezni, ezért nagyon hálás volnék. Annak jeléül, hogy élek, tíz rőf fehér vásznat küldök. Kérem ne feledkezzék meg rólam.»

MIRAB bég Ullug-köllből írja:

«Alázatos rabszolgái és szolgái, MIRAB bég *Ullug-köllből* és fia BAKER SANG-JA, SZEIDULLA IMÁM, MAHMET BAKI MAZIN, SZATI AHUN, ALLAH KULLU, *Ullug-köll* apraja-nagyja ezen levélben tudakozódnak a tura (úr) egészsége felől. Szerettünk volna elkísérni és szolgálatainkat felajánlani, de nem tehattük, mert féltünk az ambántól. Csak Isten egymaga tudja, hogy fogjuk-e még látni; de reméljük, hogy igen. Ha megtudjuk, hogy ön szerencsésen megérkezett a hegy-ségben, hálát fogunk adni Istennek s imádkozni fogunk, hogy ismét idejöhessen, hogy Önnel találkozassunk.»

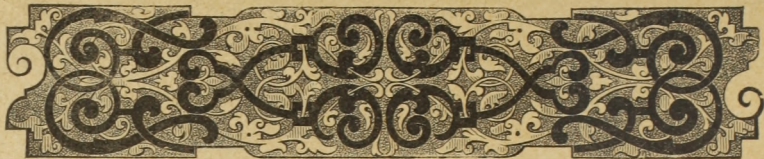
Inkább kollegiális a csarkliki ambán levele:

«Az igen kedves és nagyságos HE-DANI (HEDIN) úrnak DSAN-DALOI Csarklikból. Kérem engedje meg, hogy írásban fejezhessem ki sajnálatomat a fölött, hogy midőn először találkoztunk Tikkenlikben, egymás vendégei nem lehettünk. Későn találkoztunk, Ön útjára indult, én a magaméra, de nem fogunk egymásról megfeledkezni. Adja Isten, hogy egyszer kedvező viszonyok között találkozassunk! Egymáshoz

közelednünk, egymást megismernünk kell, jó barátokká kell válnunk. Mászt mint jót egymásról ne gondoljunk. Akárhonnan és akármikor írjon nekem levelet és hívjon fel találkozóra. Kérjük, engedje meg közölnünk, hogy KHALMET akszakál levelét olvastuk és hálások vagyunk, hogy Ön minket felkért, kutassuk ki és kötözzük meg a tolvajokat. Mi megtaláltuk az eltűnt holmit a tolvajoknál és az ügyet, mely törvényes úton tárgyalatott és befejeztetett, lebonyolítottuk. Ha még többet óhajtana, kérem kegyeskedjék azt velem tudatni. Sajnálatomra nem kereshettem Önt fel, de hírt kaptam afelől, hogy Ön erre utazott. Minden eshetőségre küldök száz dsin rizst s néhány palack pálinkát s kérem, ne feledkezzék meg rólam.»

Miután nem volt kedvem az ambánt felkeresni, ő sem jöhetett hozzám; a pálinkát a küldönccel rögtön visszaküldöttem, mert ilyesmit karavánomban nem türtem meg. Egészen véve nem lehet a khinaiak udvariasságára sokat adni, de TSAN TALOIT illetőleg nem volt panaszra okom. Midőn az urumcsi főhelytartó őt egy évvel reá állásától megfosztotta, Csarklikban azt rebesgették, hogy ez azért történt, mivel túlságosan szolgálatkész volt egy «jang-kvetsza» vagyis «idegen ördög»-gel szemben. A khinai boxerlázadásnak még csak legcsekélyebb hullámverése sem érkezett hozzánk; Ázsia szívébe a legcsekélyebb hír sem jutott felőle.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Tibet felé.

VÉGRE is beleuntunk a várakozásba s epedve néztük a barograf görbáját, mely csak nem akart vihart jelezni. Többnyire ágyamon feküdtem s olvastam SELMA LAGERLÖF és RUDYARD KIPLING munkáit, vagy tanulmányoztam a buddha mythológiát; de a bögölyök ostroma nem szűnt meg s a szél nem adott rá alkalmat, hogy rajtuk üssünk és ostromzárukat szétrobbantsuk. Végre is elvesztettem türelmemet s elhatároztam, hogy június 30-ikán este okvetlenül elindulunk. A karavánnak szárazon kellett a mocsarokat megkerülnie, míg magam csónakon akartam továbbmenni. Napközben csomagoltunk, rendeztük holminkat, kifizettük tartozásainkat s átadtuk európai postánkat a kozákoknak, kiket két-két jambával (376 korona) s azzal az ígérettel jutalmaztam meg, hogy a cárnak a legmelegebben ajánlani fogom. TSAN TALOINak is vittek levelet CSARKLIKba, melyben kértem, hogy rögtön küldjön 3000 dsin (30 százárrakomány) tengerit a csimen-tagi főhadiszállásba; ezt azonban csak átvételkor fizethettem ki, mivel a kozákok váratlan távozása folytán zse-

beim üresek voltak, a pénztár pedig a *Csimen-tag*-ban volt.

Délutáni öt órakor kezdtük meg a tevék málházását; amint a tevék a szabadba értek, rájuk támadtak a böngyök, de a tevék méltóságos türelemmel viselték a kint; amint egy-egy teve meg volt rakva, négy-négy embert állítottam melléje, kik nagy kámislevelekkel elzavarták a tolakodó bogarakat. Midőn mindennel végeztünk, TURDU bej lóra ült s az egész karaván az ő vezetésével gyorsan távozott. Nagyobb bajunk volt a lovakkal, melyek a böngyök szúrásaitól megvadultak s a földre vetették magukat. Végre is sikerült ezeket is útnak indítani; velük volt MOLLAH SAH, KUCSUK és TOKTA-AHUN, KUNCSEKKAN bég fia.

A kolompok és csöngők szava már elhangzott, mikor eszünkbe jutott, hogy a kutyák, melyek felfedező útra indultak, hiányoznak; egy órai keresés után rájuk találtunk, megkötöttük s SAGDURRAL a karaván után küldtük.

Hátra volt még a legrosszabb dolog: a kozákoktól való búcsú. Elérzékenyülve köszöntem meg szolgálataikat, azután kezet szoritottam velük s istenhozzádot mondtam nekik. Gyors lovaikon csakhamar eltűntek szemeim elől *Csarklik* irányában, ahonnan *Kopa* és *Szourgak* érintésével *Khotanon* és *Jarkenten* át *Kasgárba* igyekeztek.

Koromsötét éjszaka volt, midőn evezőseimmal csónakba szálltam. Egyedül maradtam, szolgálaim és holmim szét voltak szórva s újra össze kellett azokat szednem. Szédítő gyorsasággal eveztünk a folyón lefelé s *Kum-csappan*ban evezőst váltva, egy bennszülött evezős vezetése alatt bámulatos ügyességgel hatoltunk keresztül a csatornák, lagunák és tavak útvesztőjén. Embereim szótlanul s oly óvatosan evez-

tek, mintha csónakjaink láthatatlan síneken mentek volna. De a kámis sűrűjébe nem hatolt be az éj friss levegője; ott tikkasztó volt a hőség s a mocsarak langyos vizéből bűzös miazmák áradtak ki. Hébe-kórba elszundikáltam s ezért énekekkel tartottak embe-reim ébren. Midőn a víz sekélyedett, kisebbik csónakunkra szálltunk, de csakhamar ez is megfeneklett s gyalog kellett az iszapon át a partra gázolnunk.

Néhány órai várakozás után hangokat hallottunk; SAGDUR és TOKTA-AHUN jöttek a lókaravánnal, mely a tevéket megelőzte volt. Hajnalban megérkezett a tevekaraván is, mely azonnal tovább is indult. Mi most elhagytuk a tavakat s mire a Nap teljes fényben ragyogott, gyönyörű világításban láttuk a hegységet, mely a kopár sívataghoz pompás háttérül szolgált. Az átvirrasztott éj után nagyon fáradtak voltunk s az első tamarix alatt tüstént el is aludtam s csak akkor ébredtem fel, mikor a Nap fejemet perzselte.

Másnap kora reggel indultunk; a böngyölk rögtön munkához láttak. Nehány százat agyonütöttem, mely a tevék meztelen bőrén teleszívta magát. De ez nem használt sokat, mert nagy rajokban követtek néhány kilométernyire. Ekkor végre elmaradtak tőlünk. Kopár, kavicsos pusztára érkeztünk, mely lassanként emelkedik a hegység felé. Tenyészetnek, életnek nyoma sincs rajta, aszfaltkeménységű talaján csak kavics és homok hever. Szeszélyesen váltakozó távolságban kis kőpiramisokat találunk, melyek az út irányát jelzik; minden utas hozzájárul egy-egy kővel s a piramisok ekként magasabban nőnek. Tudtam, hogy a Kuen-lun hegység éjszaki tövének ez a törmelékkúpja (*száj*) igen széles s hogy hosszú útunk lesz *Tattlik-bulakig*, az első forrásig.

Apró öthónapos kutyáimat kosárban a teve hátára tettem, ahol jó dolguk volt; midőn a Nap erősen perzselt, nemeztakaróval fedtük be s aztán semmit sem hallottunk felőlük. Mikor célunkat elértük, vigan előjöttek. Nagyobb bajunk volt a két nagy kutyával, *Maskával* és *Jolldassal*, kiket a hőség erősen megviselt. Bár több izben adtunk nekik vizet, mégis mindig hátramaradtak; végre összekötöztük s az egyik teve hátára tettük, de amint a teve ringó járását megkezdte, lecsúsztak róla s megint hátramaradtak. SAGDUR a vizeskannával hozzájuk nyargalt s bár *Maska* sok vizet ivott, útközben mégis megdőglött. Féltem *Jolldast* is, kit többszöri szökési kísérlet után az egyik tevére kötöztem, ahol valóságos tengeri betegségbe esett. Végre a *Hung-lung* oázisba érkeztünk, ahol bővizű patak csergedezett. A kutyák rögtön a patakba szaladtak s mohón «kanalzták» a vizet, miközben szemük örömtől ragyogott. Néha nagyon is gyorsan szívták a vizet s ez a cigánytorokba került; ekkor köhécseltek és köhintettek, de rögtön tovább ittak. Aztán hosszában belefeküdtek a vízbe, majd örömben ugatva a fűben hemperegtek s újra ittak.

A tenyészet ebben a pompás völgyben igen dús s főleg nagy fákká nőtt gyönyörű tamarixokból, továbbá fűből, kámisból s mindenféle egyéb növényből áll; egy helyen vén nyárfák is vannak. Feljebb haladva, gyönyörű tamarixligetben megtaláltuk lovas karavánunkat s hét szamarat meg hét juhot, melyet NUMET bég egy nappal előbb *Abdall*-ból útnak indított, hogy élelmiszerral lásson el.

Nincs pompásabb dolog, mintha 70 kilométer széles sivatagon át tett 14 és fél órai fárasztó lovaglás után ily oázist érünk. Az itteni tanyázás a legkellembesebbek egyike volt, melyre emlékszem. Jurtámat

első izben a tamarixerdő szélén állítottuk fel s ez ágyával, szőnyegeivel és ládáival oly csinos és hívogató volt, hogy hamar elfelejttem dereglyémet a barátságos kabinjával együtt. SAGDUR, TURDU bej és MOLLAH SAH a tamarixok alatt állították fel fehér sátrukat, míg a többiek egy sűrű bozótban húzódtak meg. Este 20 foknyi hőmérséklet mellett 12·8 fokú volt a víz, úgy hogy szokott esteli zuhanyom meglehetősen hideg volt. Immár 1953 méter magasságban voltunk, tehát 1115 méterrel magasabban, mint Abdallban.

Julius 3-ikára pihenőt rendeltem, ami a *Tattlik-bulak* (édes forrás) mellett mindenkinek nagyon jól esett. A hőséget enyhítette a délnyugati szél s a forrás tíz fokos kristálytiszta vízzel üdített. A forrás fölött kőpiramis áll, melybe néhány pózna van bedugva. Az egyikben e szavakat olvastam: P. SPLIN-GAERT 1894. C. E. BONIN 1899.

Nehogy a nagy magassági különbséget káros hatást gyakoroljon ránk, abban állapodtunk meg, hogy több pihenőnapot iktatunk közbe. Ez okból *Bas-kurgán*-nál is megállapodtunk, ahol egy magányos dombon kis khinai erőd van. SAGDUR és MOLLAH, abdalli titkárom, nagy kirándulást tettek kelet felé s az előbbi kis térképvázlatot is készített útjáról. Első kísérlete volt ez, de csakhamar annyira begyakorolta magát ily vázlatok készítésébe, hogy jó hasznát vehettem ebben az irányban is.

*Bas-kurgán*nál átszeltük az *Asztin-tag* alsó láncolatát, melyen a *Tattlik-bulak* völgye áttör. Másnap ugyanazon hegyrendszer főgerince felé folytattuk útunkat, de magát a gerincet csak harmadnap értük el. Midőn a gerincről leszálltunk, erős esőben és zivatarban volt részünk; az *Asztin-tag* és *Akato-tag* közti

hosszanti völgy, ahova jutottunk, kietlen sivatag, ahol életnek, legelőnek, víznek nyoma sem volt. Dél-nyugaton az *Illve-csimen* hegység hatalmas tömegének hómezői fehérlettek, a hegység tövében pedig két kis sóstó, az *Uzun-sor* és *Kalla-köll* fekszenek.

A záport heves délnyugati szél váltotta fel, mely nem hozott esőt, de a homokot és port úgy felkavarta s arcunkba csapta, hogy bőrünk megfájdult. Mintha csupa sárgásszürke örvénybe kerültünk volna, egyszerre csak sűrű áthatlan ködben voltunk, melyben az úton kívül semmit sem láthattunk. Két órával később épen oly hirtelenül állt el a fergeteg, ahogy jött; mintha egy örvénylő homokfolyón mentünk volna keresztül. A levegő hirtelenül oly tisztává vált, aminő előbb volt. Rögtön láttuk, hogy ily hatalmas hegyi szél a futóhomokot továbbviszi; az Akato nyergén apró dűnákat találtunk, melyeket a délnyugati szél vitt oda.

A hegység déli lejtőjén ugyanaz a hegyrajzi relief ismétlődött, melyet az *Asztin-tagnál* láttunk. A *Száj*, a kemény görgetegkúp lassan aláereszkedik egy új óriási völgy felé, mely nyugatról kelet felé vonul s dél felől a *Csimen-tagtól* van szegélyezve. A *Száj* a vízben eső után lerakodott vízszintes agyagiszapba, az ú. n. *Kakir*-ba megy át. Különös, hogy itt újra szunyogok és bögölyök léptek fel; az elsőktől különösen sokat szenvedtem, kivált mikor csillagászati megfigyeléseim közben műszereim csavarjait igazítva, meg sem mozdulhattam.

Julius 10-ikén elértük *Temirliket*, mely utóbb utazásomnak egyik nevezetes pontjává vált. 2961 méternyire van a tenger felett s forrásvize, legelője bőven van. Itt néhány aranykeresővel találkoztunk, kik a bokaliki bányákban aranyat kutattak, de vajmi kevés

eredményrel. Ugyanitt találkoztunk a Csarklikból rendelt kukorica-karavánnal is, mely öt vezetővel jött s az ambán udvarias levelét (lásd a 184. lapon) hozta. Végre a főhadiszállásomból is jöttek küldöncök, kiktől megtudtam, hogy ott minden rendben van.

A küldöncök egyike KHODAI VERDI volt, az «istenadta», egy jangi-köllyi kellemetlen ember, ki utóbb majdnem végzetes csínyt követett el velünk. A másik egy afgháni katona volt, ALDAT, ki azonban Csercsenben lakott; jól megtermett, csinos fiatalember volt, ki vadászként barangolta be a hegyeket, télen jakokat szokott lőni s ezek bőreit eladta. Különös, de megnyerő ember volt, sasorral és körszakállal s az árja faj harmonikus koponyájával, melynek típusába nem keverődött egy csepp mongol vér sem. Bánatos arckifejezésében visszatükröződött magányos, nélkülözésekben gazdag élete; járása fejedelmi volt, soha sem fáradt el és nem érezte a megritkult levegő gyengítő hatását.

Nagyon megkedveltem ALDATOT s azt az ajánlatot tettem neki, hogy vegyen részt tibeti expedicióban, amibe rögtön beleegyezett. Életét ép oly érthetetlennek, mint vonzónak találtam. Kérdeztem tőle, mit csinál, ha a vadászszerencse nem kedvez neki s nincs mit ennie? «Akkor éhezem», volt a válasz, «míg megint jakot találok». Hol alszik? Hasadékokban, szurdokokban, néha barlangokban is. Nem fél-e a farkasoktól? Nem, van kovaköve és taplója, azzal esténként tüzet rak, azután bízik a puskájában. Nem téved-e el? Nem, ez lehetetlen; minden hágót ismer s minden völgyet számtalanszor bejárt.

Bolygó lélek emberi alakban! Nincs ország, amelyben az egyedüllét félelmetesebb volna, mint Tibetben; a sivatagban se volna rosszabb. Nappal még

megjárja, de éjjel, mikor a bőr a hidegtől fáj és a sötét hegyláncok a hold fényében kísértetiesen égnek merednek! Szegény ALDAT; élete valóban veszélyes és szegény, és mikor már rég a föld alatt pihent, akkor sem tudtam megérteni, hogyan bírt ily életet élni.

ALDATON kívül tibeti útamra elkísértek még TURDU bej, SAGDUR, TOKTA AHUN, KUCSUK és MOLLAH SAH. TURDU bej a legjobb mozlím volt, aki valaha szolgálatomban állott. SAGDUR minden dicséreten felül állott; mindent megtanult, semmit sem felejtett, s soha sem kellett valamire figyelmeztetni. Bámulatos volt elszántsága és bátorsága, mikor veszély fenyegette. Hűsége és odaadása szinte páratlan volt. TOKTA AHUN talpig becsületes ember volt s KUCSUK is igen derék legény volt. MOLLAH SAH, a «doktor úr», klasszikus alak volt, ötven éves, tőpörödött férfi, bajusztalan ábrázattal s éles hanggal, melyet egész nap hallottunk, mert szája folyton járt, akkor is, ha senkisémet figyelt reá.

Julius 12-ikén a *Gaz-nor* tavat értük el s egy nappal rá *Mandarlik* völgyében karavánunkhoz értünk; CSERDON, ISZLÁM, FAISZULLAH s a többiek elénk jöttek s nemsokára ismét jól felszerelt, nagy hadi szállásunkban voltunk. Egy hetet töltöttünk itt, mielőtt tibeti útunkra indultunk volna. Legelőekben bővelkedő gyönyörű völgy volt ez, hatalmas gránitsziklák közé szorítva. A vigan zúgó folyó bal partját szegélyező terrazon emelkedett mozgó falunk. Kozákjaim s ALI AHUN szabó, kinek mindig sok dolga volt, a nagy mongol jurtában laktak, mely mögött SAGDUR deszakerítést készített, hogy a meteorológiai megfigyelő házikót a tevék látogatásai ellen védje. A mohamedánok részint két nagy sátorban laktak, részint a málhák és kukoricaszákok összehordása által kelet-

kezett védősáncok között. Magam egy kis jurtában laktam, mely előtt összes ládáim álltak, az átázás ellen fehér takaróval befödve. Felfelé nagyszerű kilátás nyílt; a háttérben a *Csimen-tag* főgerince emelkedett vakítóan fehér hómezőivel. A tevék, melyek közel két hónapig legeltek a hegységben, gömbölyűek voltak, mint valami hordó s csakúgy fényltek zsirjuktól. Karavánom többi állatjának is jó dolga volt; juhnyájam még negyvenkét darabból állott s elveszett kutyáimat három odatévedt mongol eb pótolta.

SAGDUR a közeli *Dsurkhakba* rándult, ahol igen szívesen fogadták. A mongolok megigérték, hogy akárminő állatra lesz szükségem, azt szívesen eladják s abbeli reményüket fejezték ki, hogy meg is fogom őket látogatni. CSERDON egy izben felfelé nyargalt a völgyben s ott ötven vad jakból álló csordát talált; egy pompás tehenet le is lőtt. Magam megfigyeléseket végeztem s az útra készültem. Hét ember részére harmadfél hónapra elégséges eledelt tettem félre s eltávolítottam minden fölösleges vendéget.

Magában a főhadiszállásban visszamaradt ISZLÁM mint karaván-basi, FAISZULLAH, mint az abdalli négy tevé öre, KHODAI KULLU, KÁDER és KHODAI VERDI a lovak ellátására, ALI AHUN mint szabó s végül SAGDUR mint meteorologus és a karaván fedezete. Reá bíztam a műszerek leolvasását és gondozását. MÚZA azt a parancsot kapta, hogy hat lóval a *Kum-köllig* kísérjen el s a tevék terhén könnyítsen, onnan pedig TOKTA AHUNNAL együtt térjen vissza. Az utóbbinak megengedtem, hogy a nyarat *Miánban* tölthesse, ahol kis földje volt, de harmadfél hónap mulva újra be kellett vonulnia, még pedig fél tucat tevével.

A karavánt nagy gonddal állítottam össze s ekként szerveztem: CSERDON, jobb kezem, sátorállító, komor-

nyik és szakács; TURDU bej, két teve karaván-basija; MOLLAH SAH, tizenegy ló és egy öszvér vezetője; KUCSUK, a teendő csónakútakon evezős; NIÁSZ (Kerijából való aranykereső), a magasabb állású mozlimok segédje; ALDAT, útmutató s vezető mindaddig, ameddig ismeretei terjednek. Természetesen elkísért *Joll-das* is, ki mint eddig, jurtámban lakott; a többi kutyák közül csak *Malcsikot* s egy nagy sárga mongolkutyát vittem el. Tizenhat juhót is vittünk magunkkal s ezeket az aranykereső NIÁSZ hajlotta a karaván után.

Így tehát elhagytuk a béke tanyáját s ismeretlen vidékek felé, ismeretlen sors elé mentünk. Csakhamar elhagytuk a fővölgyet s egy kis száraz völgybe kanyarodtunk, amerre vadászoktól és aranykeresőktől jól kitaposott ösvény vezetett. Bár hegynek-völgynek vándoroltunk, mégis lassanként mind magasabbra emelkedtünk fel.

Kar-jakkak völgye már egészen alpesi jellegű volt; magassága 3984 méter. Kicsi patak csergedez gömbölyűre csiszolt gránitsziklák közt s partjain csinos virágok tarkítják a buja mohát és fűvet. Mindenütt bőven akadt argol, vagyis kulán- és jak-trágya, mely tüzelésre igen alkalmas. Nehány jak-koponya arról tanuskodott, hogy vadászok is megfordulnak itt. A mormota (davagan) lyukait több helyütt megtaláltuk a talajban s ezek az élénk s örökös állatok lakásaik bejáratában hallatták füttyüket. A hegyek lejtőin foglyok kodácsoltak.

Ennek a szép völgynek felső részében ütöttük fel tanyánkat. Nem tettünk még nagy utat, de kipihent állatot nem szabad kezdetben túlterhelni. A podgyász lassanként fogy, sőt az élelem gyorsan is apad s ezzel szemben a közetpróbák súlyának fokozódása nem esik erősen a latba, bár idővel ezek is eleget nyomnak.

Mandarlikot nagy forróságban hagytuk el s most már hideg ősz köszöntött ránk. Másnap reggel télre ébredtem; sűrű hó szállingózott s a földet vastag hóréteg takarta. Julius közepén tökéletes tél! Hogyha már a nyár is ilyen, aggódva nézhetünk a tél elé. Jobb időt reméltünk, de a havazás nem állott el s ez a nap kárbaveszett. A hó néha nem pelyhekben, hanem gömbölyű jégdarabkákban esett, melyek jurtám tetején erősen kopogtak. A hőmérséklet valamivel a fagypontra felül maradt s a hó dél felé olvadozott s a leve sátram összes varrásain becsöpögött.

A Kuen-lun-hegyrendszernek ez a negyedik párhuzamos láncolata már első szempillantásra másnak bizonyult, mint a többiek. Azok szárazok voltak, örök hó nem volt bennük, s egyes kúpjaik le voltak gömbölyítve, míg itt valóságos Alpokban voltunk, csapadékkal és bő vegetációval. Eddig 13—14 órárt kellett haladnunk, hogy forrást találjunk; most lépten-nyomon vízre bukkantunk.

Bár Julius 22-ikén is havazott, mégis felkerekedtünk; a puha talaj síkos és alattomos vala, de tevéink elég jól haladtak előre. A hó a völgyekben nagy, könnyű pelyhekben hullott, melyek a földet érve rögtön eltűnnek s azt átítatják; a hegyeken fenn darás alakban hullott, s a dara ruhánkról lecsúszik s nem áztat át, mint a pehely.

Útunk nagy ívben megkerülte a *Csimen-tag* egy részét, s folyvást felfelé vezetett. 3998 méter magasságban éjjeleztünk; a hó sűrűn hullott s emellett a csillagokat tisztán láttuk. A hőmérséklet 4·8 fokra szállott a fagypontra alá s a hó már nem olvadt el.

Reggel rettenetes lármára ébredtem; midőn sátramból kisiettem, láttam, hogy Níász, s négynek kivételével minden birkánk hiányzik. A nyomok után

ítélve láttam, hogy éjjel farkasok látogattak meg. Rögtön útnak indítottam összes embereimet s CSERDON puskát ragadva lóra ült. Tíz óra tájban visszajöttek NIÁSZSZAL s egy birkával. Kilencet fagyva találtak a dombok közt s csak egy hiányzott teljesen.

NIÁSZ azt mesélte, hogy éjjel, szokása szerint, a szabadban hált, midőn a juhok bégetése felébresztette s a hóföregtetegben három farkast vett észre, mely a juhokat maga előtt kergette. Ahelyett, hogy a többieket felkeltette volna, egyedül utánok iramodott s egész éjjel, mint egy órült, kergette a birkákat, melyek közül azonban csak egyet tudott megmenteni. Ezenkívül csak négy birkánk maradt, mely meg volt kötve. Egyre pedig ráakadtunk, amint útunkat folytattuk.

Erre a szomorú éjszakára gyönyörű nappal következett; felhágtunk a *Csimen-tag* főgerincére (4269 méter), ahonnan egy új hegyláncot, az *Aragot* vettük észre. A *Csimen-tag* éjszak felől tekintve óriási hegységnek látszik, mivel a *Csimen-völgy* 2961 m. mélyen fekszik, míg télen a *Kájir-völgy* 4185 méter s a hegység onnan nézve jelentéktelen.

Éjjel megint kellemetlen birka-kalandunk volt; mivel itt is farkasoktól tartottunk, juhainkat mind meg akartuk kötözni. De erre a kísérletre négy birka annyira megijedt, hogy vad futásban a hegyekbe menekült. Bár az éjszaka koromsötét volt, mégis utánnuk sietünk s CSERDON a lasszó segélyével kettőt szerencsésen el is fogott; de a másik kettőnek kézrekerítése órákba telt.

Ismét pompás időnk volt, midőn másnap az *Aragot* megmásztuk. A 4373 m. magas *Aksokka-ajtusze* hágóról egy újabb hegyláncot fedeztünk fel, a *Kalta-alagánt*, mely hasonlóképen keletről nyugatra vonul. Térképészeti felvételeimmal elfoglalva, elmarad-

tam a karavántól, melynek nyomait követve, a gerinc felé haladtam. Már esteledett s a karaván nyomai még mindig tovább húzódtak a hágón túl is. Könnyen követhettem volna a sötétben is, de ily fontos helyen, ahol egy elsőrendű hágó helyzetét kellett megállapítanom, nem volt szabad engednem, hogy térképemen hézag legyen. Eltökéltem tehát magamban, hogy itt maradok, ahol vagyok s TOKTA-AHUN nyargaljon karavánom után s hozassa el jurtámat s ládáimat.

Órákig tartott, míg holmim megérkezett s azalatt CSERDONNal együtt nem volt valami jó dolgom a 4652 m. magas éjjeli tanyán. Miután elvégeztük meteorológiai megfigyeléseinket, szorosán egymás mellé bújunk, hogy kevésbé fázzunk s kölcsönösen elbeszéltük, mikor voltunk már hasonló helyzetben. CSERDONNak nem volt sok mondanivalója, de én már Pérsiában is a szabadban háltam sakálok közt, Pámirban a Kara-kul partjain kevés híja, hogy meg nem fagytam s a Tákla-makánban sok félelmetes éjjelt virrasztottam át.

A nagy hidegben alvásról szó sem lehetett; a hideg folyton fokozódott, bundánk nem volt s mozognunk kellett, hogy ne fázzunk. De tizenegy órai lovaglás után elvégre mégis csak fáradt az ember s feje elbódul. Két sziklatuskó közé bújunk tehát, szorosán egymás mellé. A farkasok hosszúra nyújtott vonítása ismét magunkhoz térített, felkaptuk puskáinkat s lovainkat közvetlen közelünkben kipányváltuk. Tűzet nem rakhattunk, mert sehol nem volt yaktrágya vagy rözse, a sötétség is akkora volt, hogy csak kezünkkel tapogatózhattunk, nem tehattünk tehát egyebet, mint hogy kezünkkel-lábunkkal hadonászva tartjuk magunkat oly melegen, úgy ahogy lehet.

Öt végtelenül hosszú óra után végre lódobogást hallottunk. KUCSUK és TOKTA AHUN két lóval hozták a jurtát, egy félórával később TURDU bej is megjött a ládákkal és konyhaedényekkel. MOLLAH SÁHT okolták, aki a lovakkal tovább ment, midőn ALDAT jó legelőhelyről beszélt, mely a hágón túl van. Tüzelőfát is hoztak s tizenhét órai koplalás után ugyancsak ízlett az ebéd. Midőn ágyba kerültünk, már virradni kezdett.

A nap és éjjel fáradoalmaitól kimerülve, másnap csak tíz óra tájban indultunk útnak; miután karavánunkat elértük, az *Avrasz-hágóra* (4786 m.) másztunk fel, melyen a *Kalta-alagán* hegyláncon átkeltünk. A hágóról rendkívül kiterjedt kilátás nyílik délfelé, amerre számtalan hegylánc tornyosul egymás fölé. Most nyugat felé kanyarodtunk, a *Kum-köll* felé, mely a *Kalta-alagan* déli tövében fekszik, míg attól délre oly hatalmas dűna-lánc emelkedik, minőket csak a Tákla-makánban láttam. Az út egyhangú volt, s csak a kulánok (vad szamarak) jelenléte élénkítette meg vándorlásunkat. Két kulán-csikót élve foglyul ejtettünk s ezek egy csöppet sem félték tőlünk; szándékom volt, hogy a két csikót liszteskása mellett felneveljem, de TOKTA AHUN azt állította, hogy ez hiábavaló kísérlet volna, mivel öt napon belül feltétlenül elpusztulnak. Így állván a dolog, parancsot adtam, hogy a két fiatal állatot oda vigyék vissza, ahol ALDAT és CSERDON elfogta; de TOKTA AHUN arról biztosított, hogy ez is hiábavaló volna, mivel a nőstény kulán olyan csikóról már mit sem akar tudni, melyet ember már elfogott és megérintett. Anyjuk sem nem nélkülözi, sem nem gyászolja az ilyen fiát, ellenkezőleg kerüli, mint a pestis veszedelmet.

A két fiatal állatot sátrunkban ápoltuk, ahogy csak

birtuk; de mikor estefelé anyatej hiányában már sorvadni kezdtek, levágattam szegényeket; ez volt az egyetlen jótétemény, melyet velük gyakorolhattam. Így legalább megmenekültek a farkasok karmaitól.

Július 27-ikén *Bulak-basi* völgyében haladtunk nyugat felé; az egész völgy a tavak, lápok és pocsolyák szakadatlan sorozata s a talaj ott oly süppedékes, hogy még a gyalogost sem bírja el. Egy pár medence néhány száz méter hosszú; a víz, mely táplálja, számtalan apró forrásban bugyog ki a homokból s csakhamar kis folyóvá egyesül, mely a *Kum-köll*be ömlik. Itt az «ila» nevű lódarázs faj tanyázik, mely lovainkat rettenetesen megkínozta, amennyiben orrlyukaikba bújta; a kulánok azzal védekeznek ez állatok ellen, hogy legelészés közben orrukat mélyen a fűbe dugják, az antilopok pedig a homokba vonulnak vissza, ahonnan csak este jönnek ki a legelőre.

A jakok ugyanígy védekeznek; de midőn délután erős záporosó eredt meg, a jakok falkánként megjelentek a dűnákön. Először egy tehén a borjával együtt lecsúszott a meredek lejtőn, de jókor észrevettek s visszafordultak. Azután egy nagy gulya, valami harminc állat, tünt fel, sorba állt a dűna gerincén s nem zavartatta magát karavánunk által. Szép látvány volt, amint a sötét állatok a sárga háttérből élesen kiváltak.

A *Kum-köll* 3882 méter magasságban fekszik. Ladikompon bejártuk a tavat s éjszaki partján egy kis sziget mellett kötöttünk ki. A tó vize édesnek bizonyult; legnagyobb mélysége 3·73 méter volt. Midőn a partot elértük, hatalmas vihar támadt. A tó vize magasra csapott s a heves zápor ellen azzal védekezünk, hogy a szél ellenében szorosán összekuporodtunk. De midőn az eső elállott, nem állhattam ellen

a csábitásnak: kifeszítettük vitorlánkat s nyilsebességgel siklottunk a tavn végig. De midőn a szél fokozódott, le kellett szednünk a vitorlát; a ladik még így is iszonyú gyorsasággal haladt. Eljutottunk a tónak nyugati végéig, ahol fölösleges vizét egy folyóba bocsátja, mely az *Ajag-kum-köll* (alsó homoktó) nevű nagy sóstóba ömlik.

Pompás kirándulás volt; de a visszatérés tragikomikussá vált. Teljes erővel evezünk, de a szél újra felkerekedett s az eső is megeredt. Bőrig átázunk, mire a sátrakat észrevettük; de még jó néhány órába telt, míg hazaérkeztünk. Csónakázásaimban mindig üldözött a balszerencse: ha a legpompásabb időben is kezdtem, mindig fergeteggel végeztem.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Ötezer méternyire a tenger felett.

JÚLIUS 30-ikán TOKTA-AHUNT és MÚZÁT hat lóval visszaküldtem a főtanyára; ezáltal a hátramaradó állatokra valamivel több teher jutott. Karavánunk most rajtam kívül hat emberből (CSERDON, TURDU bej, MOLLAH SAH, KUCSUK, NIÁSZ és ALDAT), hét tevéből, tizenegy lóból, egy öszvérből, öt birkából és két kutyából állott. A *Kum-köll* medencéje sűrű nedves köd alá rejtőzött s a *Kalta-alagan* hegy-lánc teljesen eltűnt. A levegő meleg és csöndes volt s a moszkitók egész nap kínoztak. Olyan vidékekre kíváncsoztunk, ahol ezek az alávaló állatok nem élhetnek s csak olyan időben szándékoztunk hazájukba visszatérni, amidőn a tél már véget vetett uralmuknak.

A *Kum-köll* előttünk feküdt, mint valami tükör; de amint elhagytuk, el is tűnt a ködben. Behatoltunk a homok nyugati szegélyövébe, ahol az erősen megterhelt állatok nehezen haladtak előre. A homokon túl füves térségen nyargaltunk át s elértük a *Pettelik-darja* folyót. Az átkelés nem volt könnyű, mert bár csak 65 centiméter mélységet mértem, TURDU bej és

MOLLÁH SAH lovaikkal kétszer is belemerültek az iszapba. Végre alkalmas gázlót találtunk, ahol a talaj a tevéket is elbirta; mert a teve menthetetlenül el van veszve, ha a talaj lábai alatt meginog.

A következő napokon nyílt, sík térségen haladtunk végig, környezve a Föld legmagasabb hegyeitől. A kopár steppén számtalan orongo-antilop él, de akármennyit fáradoztak is vadászaink, nem tudtak egyet se lelőni. Úgy látszik, hogy az állatok ismerik a veszélyt, mert aranykeresők és jakvadászok időről-időre bebarangolják a vidéket s ezért az antilopok óvatosak és nem mernek hozzánk közeledni. ALDAT helyszíni ismeretei itt kimerültek; ennyire dél felé még sohasem járt s természetesen embereim egyike sem. Magamnak kellett tehát a kalauz nehéz és felelősséggel teli hivatalát elvállalnom.

Egészben véve délfelé haladtunk, mert minden hegyláncot harántul akartam szelni s egyúttal geológiai harántmetszetekhez való anyagot is gyűjtöttem. Annyira akartunk dél felé menni, amennyire csak lehet és akkor szándékoztunk visszafordulni, amikor készleteink fele elfogyott. De ennél a számításomnál megfeledkeztem arról, hogy állataink ereje visszajövet már erősen megcsappant s így a visszatérés jóval tovább fog tartani. Gondoltam ugyan rá, de nekem az volna a főcélom, hogy minél tovább jussak. Valahogyan majd csak haza érünk, a legrosszabb esetben gyalog. Úgy terveztem, hogy a fordulópont valami legelődús vidéken legyen, ahol állataink soká fognak pihenni. Nem sejtettem, mily nehéz lesz majd visszatérésünk s mennyi fáradságba fog kerülni, hogy karavánom maradékaival főhadiszállásunkat elérjem.

Az előttünk égnek meredő gránitfalón való átkelés nem volt könnyű; egész napba telt, de végre mégis

sikerült s mikor a gerincre felkapaszkodtunk, dél felé hatalmas, koromfekete, de hófedte hegyláncot pillantottam meg, melyet az *Arka-tagnak* néztem. A túlsó völgy 4638 méter magasságában pihenőt tartottunk.

Egy napot töltöttem itt, mivel csillagászati megfigyelést akartam végezni s ebben a munkában a jég-eső és a felhők folyton akadályoztak. A reggel kevéssé volt biztató. Éjjel óta havazott s reggel kilencig folyton hullott a hó. A különben is gyér fű hóval volt takarva s az állatok félig sem laktak jól, bár egész nap legelésztek. A következő éjjel is nagyon hideg volt; a hőmérő -5.2 fokra szállt alá s az állatokon a fáradtság első nyomait vettük észre; az egyik lóról le kellett szednünk a terhet, egy teve pedig hegynek menve, hátramaradt. Egyenesen nekivágtunk a hegységnek, ahol legalacsonyabbnak látszott s egy völgykatlanba értünk, mely hemzsegett orongó-antilopoktól; láttunkra eliramodtak a hegyekre s úgy látszott, hogy a ritka levegő legkevésbé sem bántotta őket.

Innen két völgy vezetett dél felé; amerre haladtunk, nagyon meredek volt az út, azért CSERDONT előre küldtem, hogy kémleljen ki alkalmas átjárót. Midőn azzal tért vissza, hogy erre tevével nem lehet tovább menni, a másik völgybe fordultunk. Úgy látszott, hogy ez hómentes hágóra vezet. Előre lovagoltam. Az emelkedés rettenetesen meredek volt. A hágón, mely 4962 méter magas, tehát jóval magasabb, mint a Montblanc (4810 m.), félóraig vártam, míg karavánom lassan felcammogott. Előttünk hegygerincek, sziklák, havas csúcsok tömkelege terült el; annyi bizonyos volt, hogy ez még nem az *Arka-tag* gerince.

Karavánom nagy nehezen kapaszkodott fel; tevéim

Ázsia szívében. I.

A FÖLD LEGMAGASABB HEGYLÁNCZÁN.

annyira erőlködtek, hogy térdük remegett, orrlyukaik kitágultak, révedező szemeiket a sivár tájon végig jártatták, mintha már nem is remélnék, hogy valaha jól fognak még lakni. A túlsó oldalon leszálltunk egy völgybe, melyet meglehetősen nagy folyó öntözött; a Tárím óta ez volt a legnagyobb folyó, melyet láttam. 65 méter széles volt s 60 centiméter mélység mellett másodpercenként 27 köbméter vizet szállított. Az átkelés nagy nehézséggel járt és mivel az előttünk emelkedő hegységet még előbb ki kellett kémlelnünk, veszteglésre voltunk utalva.

Az utazás nehézségeit napról-napra jobban éreztük. A gyakori esőtől átázott málna sokkal nehezebbé vált s állataink ezt nagyon is megéreztek. CSERDON paripája is, melyet ő kitűnően idomított, lefogyott és kedvetlen volt s csak a juhok tartották meg jó kedvüket. Mi magunk megszoktuk már a nagy magasságot. Ha nyergemben vagy sátramban nyugodtan ülök, nem érzek semmit, de a legcsekélyebb erőltetés, akár csak egy kalapácsütés, fuldoklást és szívdobogást okoz. Kellemes, hogy moszkító és bögölyök itt nincsenek, de van itt egy különös poszméhfaj, mely a napfényben röpköd, télies bundájában s sűrű, sárga szőresizmájában.

MOLLAH SAH, kit kémlelésre küldtem ki, hat órai távollét után azzal a hírrel tért vissza, hogy a hegység itt járható, de hogy rajta túl mi van, azt ő sem tudta megmondani, mert a hágón nagy hófergetegbe került s semmi kilátása nem volt. Midőn másnap útnak indultunk, az egész táj hóval volt borítva. A hágóra nagyobb nehézség nélkül jutottunk fel; magasságát 5180 méterben állapítottam meg. Gerincmagasságát tekintve ez a Föld legmagasabb hegylánca, amelyen most álltunk. Előttünk feküdt az a hosszanti

völgy, melyet 1896-ban bejártam. Dél felé hatalmas hegytömeg emelkedett, éjszak felé pedig három széles jégár terült el. A leszállás könnyen ment s ALDAT két szép orongo-antiloppal gyarapította húskészletünket. Három birkánktól eltekintve, melyeket lehetőleg kímélni akartunk, most leginkább ALDAT puskájára voltunk utalva, mert CSERDON kevés töltényt hozott magával s eleinte nagyon pazarul bánt velük.

Szerencsésen átkeltünk tehát az *Arka-tag* hatalmas gerincén, melyet a természet bástyaként állított Tibet éjszaki határára. Rég elhagytuk már a félvad yakvadászok és dőre aranykeresők útjait s előttünk teljes terra incognita terült el, ahol csak egyes helyeken szelhettem saját régibb útvonalaimat, valamint WELLBY, ROCKHILL és BONVALOT útját. Kalauzom ismeretei elfogytak; idegenszerűen nézte az előtte ismeretlen vadont, melyről semmiféle felvilágosítással nem szolgálhatott. Térképem ezentúl útirányomhoz csatlakozó keskeny sáv, de szándékom, hogy a hegységet később még tüzetesebben átkutassam.

Augusztus 7-ikén elhullott CSERDON lova, miután már több napon át csak nagy nehezen birt jární. A hegylánc, melyen átkeltünk, a *Koko-sili* volt, melynek tövében az 1896-ban felfedezett XVI. számú tó feküdt. Soha rosszabb tanyahelyünk nem volt, mint itt; tüzelőfának, legelőnek, argolnak sehol nyoma sem volt s egy üres ládát kellett szétdarabolnunk, hogy legalább meleg theát ihassunk. Éjjel alaposan megáztunk s reggel újra kezdtük a hegymászást. A hegylánc, mely előttünk elterült, könnyen járhatónak látszott, mégis ez volt a legnehezebb útunk. A talaj annyira át volt ázva, hogy lovaink majdnem elmerültek a feneketlen iszapban s végre is kénytelenek voltunk visszafordulni, miután négy órai óriási erőmegfeszítéssel 5248 méter

magasságig kapaszkodtunk. Más irányban próbáltunk tehát szerencsét s 5011 méter magasságban felütöttük éjjeli tanyánkat, ahol állatainkat két napig akartuk pihentetni.

De micsoda pihenés volt az! A reggel szép volt, de midőn átázott ágyneműmet és takaróimat szárítani kezdtük, egyszerre elsötétült az ég s irtózatos jégesős vihar sepegte végig a völgyet. Mire kitisztult, napmegfigyelést végeztem, de alig hogy munkámmal elkészültem, újra kitört a vihar s ez még tízszerre rosszabb volt az elsőnél. Sohasem ért Tibetben ennél rosszabb idő; a rettenetes dörgés és villámlás minden képzeletet felülmúlt, kutyáim iszonyatosan vonítottak, a sátor pedig összedőlt s alig birtuk újra felállítani. Tevéim, hóval borítva, fáztak, s alig birtuk takarókkal felmelegíteni. Pihenésünk második napja valamivel jobb volt, de a jégeső ekkor sem kimélt meg.

Most nem láttunk magas hegyeket, de a talaj utálatos volt: végtelen posvány tele sárga iszappal, ahol a teve lépten-nyomon annyira belesüpped, hogy úgy kell a lábait belőle kihúzni. Átkozott egy föld! Azt még értem, hogy 5000 méter magasságban nincs legelő és tüzelőfa; de miért akarja a Föld karavánomat elnyelni? Nincs egy talpalattnyi száraz föld; a víz mindent átitatott s úgy járunk, mint ha iszapos tófenéken volnánk, melynek vizét lecsapolták. Bámultuk tevéinket, hogy egyáltalán még mennek és nem mondják fel a szolgálatot? A Tákla-makán belseje nem rosszabb ennél a vidéknél.

Mindnyájunknak gyalog kell mennünk; szívünk dobog, mintha meg akarna szakadni s folyton kapkodunk levegő után. Ha nyeregbe ülünk, lovunk egyre másra elbukik. Mintha lábai le volnának kötve s minden lépésnél ki kellene azt kötelékeiből szabadítani.

Így haladunk óráról-órára. Olyan út ez, mint amikor ellenséges országban csak elhamvasztott városokat találunk s minél tovább haladunk, annál nehezebbé válik a visszatérés. De éppen ezek a nehézségek ingerelnek. Feszült érdeklődéssel kérdezzük, bírjuk-e legyőzni? És még sem gondolunk a visszatérésre.

Mily különbség az *Akato-tag* és ezen vidék közt! Amott napokig kell járnunk, hogy szegényes forrásra akadjunk, itt csak dobbantanunk kell egyet lábunkkal s a gödör megtelik vízzel. Pedig csak néhány napi járásnyira vagyunk onnan.

Egyik tevénk, melyet «hágógyűlölő»-nek nevezünk el, már napok óta beteg volt s most kiadta párját. CSERDON és TURDU sokat kínlódtak vele, hogy életben tartsák, de minden hiába volt.

Augusztus 15-ikén végre túl voltunk ezen az utálatos hegységen. Mily jól esett, hogy a túlsó hosszanti völgyben zöldelő réteket láttunk s karavánunk nemsokára megint száraz talajon pihenhetett meg. Egész podgyászunkat kitergettük, hogy megszáradjon, állataink pedig élvezettel s boldogan legeltek a fűvön. Éppen tizenöt éve volt, hogy első ázsiai utamat megkezdtem. Nem ünnepelhettem ezt az eseményt jobban, mint hogy pihenőt rendeljek ezen a kedves helyen. Az időjárás kedvező volt, bár néhány óráig esett is az eső, de a hőmérő tizenöt fokra emelkedett. Valóságos oázisban voltunk. Embereim s állataim új erőre tettek szert; kenyeret sütöttünk, szennyes ruhát mos-tunk és tüzelőanyagot szedtünk; ezzel ültük meg az emlékezetes évfordulót.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Viharos tavakon és égbenyúló csúcsokon át.

AUGUSZTUS 17-ikén újra kezdtük a fárasztó hegy-mászást; három másodrendű hágón kellett át-másznunk, hogy a főhágóra jussunk s azután innét a völgybe ereszkedjünk le. Záporesőben most sem volt hiány; néhány perc alatt bőrig áztunk s mire ruhánk megszáradt, újra megeredtek az ég csatornái. Egy folyó völgyét követtük 30 kilométernyire. Embereim itt egy régi mohammedán ing darabját s több más tárgyat találtak s afölött töprengtek, kiktől eredhetnek e tárgyak. Nem lehetetlen, hogy WELLBY kapitány útjából valók; WELLBY és MALCOLM 1896-ban északi Tibeten keresztül Ladakból *Cájdám*ba utaztak, de WELLBY néhány évvel reá a délafrikai háborúban elesett s ugyanott MALCOLM is megsebesült.

Felsíkszerű vidéken utazva keresztül, augusztus 21-ikén egy nagy tó partjához értünk. Partjai laposak voltak, vize keserűsős, de szerencsére édes forrásra is bukkantunk. Tüzelőanyagban sem volt hiány, mert a *japkak*-bokrok sűrűn fordultak elő. Húsunk azonban fogyni kezdett; már csak egy birkánk volt, s mióta ALDAT puskája elromlott, a vadászsákmány is megcsappant.

Hogy a tavat kikutassam, KUCSUK kíséretében a déli partjára eveztem, megparancsolva a karavánnak, hogy a tavat nyugat felől megkerülve, ugyanoda tartson s ott engem várjon be. A tó vize oly sekély volt, hogy a ladikot eleinte csak tolni lehetett; fenekét sós réteg borítja, állati vagy növényi életnek nyoma sincs benne. Később két méternyire mélyedt a víz s ladikomat az evezők hajtották. Karavánom menetelését soká kísérhettem a parton, de utóbb eltűnt a dombok mögött. Estefelé zúgásfélét hallottunk s azt hittük, hogy a zaj egy folyónak a tóba való ömléséből ered; de csakhamar észrevettük, hogy a felkerekedő szélről ered. Irányt változtattunk s szédítő sebességgel röpültünk a déli part felé. Midőn azt elértük, legelőször is karavánomat kerestem. De sem embernek, sem állatnak sehol semmi nyoma. Lassanként besötétedett, de a karaván még mindig nem mutatkozott. Világos volt, hogy a karaván valami akadályba ütközött, máskülönben legalább egy pár lovas felkereste volna a találka helyét, hogy eledelt, vizet és meleg ruhát hozzon.

Láttam, hogy immár karaván nélkül kell éjjeleznünk. A ladikot szétszedtük két felére s ezeket egymás felé támasztva, sátorfélét építettünk, mely a megereedt eső és a nagy szél ellen jó szolgálatot tett. Két mentő-boje szolgált párnául; ezeket félig a földre ástuk, a földre ráterítettük a vitorlát (bizony nem lett puhább) s a ladik egy-egy felét magunkra borítottuk. Kucsuk a réseket mind jól betömte s még földet is hintett rá; úgy képzeltem, hogy koporsóban fekszem.

Éhesek voltunk s az éhes ember könnyen fázik; de oly jól voltam a ladik alá temetve, hogy ugyancsak felmelegedtem. Derék egy ladik, mely először egész nap hord minket s azután még sátorul is szolgál.

Hogy mily jó, leginkább akkor láttam, mikor az eső pacskolta koporsófedelünket. Egy ideig beszélgettünk; KUCSUK hangja, mely a ladik alól jött, olyan volt, mintha a sírból beszélne s az én beszédem is tompán hangzott. De utóbb elaludtunk, megfeledkezve farkasokról, medvékről és karavánunkról.

Az éj hidege egynehányszor felébresztett, de újra elaludtam. Arra ébredtem, hogy a napfény a ladikon átszűrődött. A Nap már magasan állott. KUCSUK levette rólam a koporsófüzetet s tüzet rakott, hogy felmelegedjünk. Azután ladikunkba ültünk s nyugat felé eveztünk. A tó vize háborgott s KUCSUK megkapta a tengeri betegséget. Végül a nyugati szemhatáron két fehér pontot vettem észre; ezek lehetnek sátram és a jurta; embereim apró fekete pontokként tűntek fel. Három órai evezés után odaértünk. Csakugyan karavánom volt, melyet egy nagy folyó akadályozott meg továbbmenetelében. Ez a folyó egy másik, nyugat felé eső tóból folyt ki s oly mély volt, hogy a karaván nem tudott rajta keresztüláthaladni. Tanakodtam, mitévő legyek? Az új tó megkerülése három napba telt volna; vissza csak akkor térhettem, ha a posványos felföld keményre fagyott: eltökéltem tehát, hogy az egész karavánt ladikkal átszállítom a folyón.

Felkerestük a folyó legkeskenyebb pontját, ahol a szélesség csak 58 méter volt (másutt 300 méter). Első dolgunk az volt, hogy a folyón köteleket feszítsünk ki. Amennyi kötelünk csak volt, azt összekötöttük s egyik végét a balparton megerősítettük; azután átevezünk a túlsó partra s a kötel másik végét oda kötöttük, mire a köteleket annyira kifeszítettük, hogy a víz felületét ne érintse. Már a lovak átúsztatásával is volt bajunk, de legnehezebb volt a tevék átszállí-

tása. Semmi áron nem akartak a vízbe menni, végre kötelet kötöttünk az egyik teve fejére s a ladik után — melyet a kifeszített kötélén áthúztam — vontattuk. De mivel a teve nem kegyeskedett segítségünkre jönni, hanem kényelmesen belefeküdt a vízbe, minden erőmet össze kellett szednem, hogy a ladikot átvigye a túlsó partra. Ez a multság hatszor ismétlődött, közben a kötél el is szakadt s újra kellett kezdenünk. Végre odaát voltak a tevék ; de még hátra volt a málha.

Néhány nappal rá (augusztus 27-én) egy másik sóstó partján tanyáztunk, másnap pedig édesvízű tóra bukkantunk, melyet kikutatni óhajtottam. Egy folyó partján visszahagytam fáradt lovaimat és tevéimet TURDU bej, ALDAT és NIÁSZ kíséretében, míg én CSERDON, MOLLAH SAH és KUCSUK kíséretében indultam útnak ; egy hétre való eleségen kívül csak a legszükségesebb holmit s a nélkülözhetlen műszereket vittük magunkkal a ladikkal együtt, melyre itt mindig szükség lehetett. A tó partján szelid yakok legeltek s egy *kulán* (vad szamár) oly bizalmasan közeledett felénk, mintha tudná, hogy CSERDON már rég kilötte utolsó töltenyét. A déli parton két vakítóan fehér havas emelkedett, mely a tóban visszatükröződött. Több órai menetelés után a tó végére értünk, de a keskeny földszoroson túl egy másik tó terült el. A tó mély vizében nagy, feketehátú halakat láttunk, melyek KUCSUK érdeklődését felkeltették. Letelepedtünk, mert halásznia akartunk. *Jolldas* nyakperecéből csináltuk a horgot, arra az esetre pedig, hogy vad ludakra vagy récékre akadnánk, íjat is készítettünk. Úgy éltünk, mint ROBINZON s a legkezdetlegesebb felszereléssel kellett beérnünk ; jurtám is oly kicsi volt, hogy ágyam alig fért bele. Reggel felmásztam a dombokra, ahonnan

Ázsia szívében. I.

SÓSTÓ.
(1900 augusztus 27-ikén)

213. laphoz.

nagyszerű kilátás nyílt erre a sajátságos vidékre, mely vízben gazdagabb, mint szárazföldben. A tó 4848 méternyire feküdt a tenger színe felett. Megint aránylag mélyre szálltunk le, de a Montblanc csúcsánál még mindig magasabban voltunk!

Míg karavánom a tó partján vonult tovább, ladikomat vízre bocsátottam, hogy a tavat keresztül szeljem. Eközben a nyugati égen sötét felhők tornyosultak; vihar közeledett. Az északnyugati szél siettette útunkat s a hullámok tajtékzó taraja messze fröccsent. Csakhamar jég hullott s a ladik feneké fehérré vált. Köröskörül semmi más, mint víz és jégfelhők; partnak és hegynek semmi nyoma. A part mentén 48·67 méter mély volt a víz, de amint tőle eltávoztunk, rohamosan csökkent a mélység, úgy hogy attól félttem, hogy a parti hullámtorzás ladikomat a sekély vízen ide-oda fogja dobálni, mint valami dióhéjat.

Mire a jégeső elállott, a szélvész még erősebben tombolt; de most legalább láttuk, merre van a szárazföld. Még a feleútján sem voltunk s egy földnyelv felé eveztünk, hogy a szél ellen védelmet találjunk. A hullámok oly magasak voltak, hogy a partot meg se láthattuk, ha a hullámvölgybe jutottunk. A ladik vászonteste annyira kihasasodott, hogy egy erős oldallökés szétrepeszthette volna; ezért résen kellett lennünk hogy a lökéseket kikerüljük. Lassanként elállt a szél, a part ismét előkerült s mi a tanya felé irányítottuk ladikunkat. A napnyugta gyönyörű volt; maga a Nap koromsötét felhő mögé rejtőzött, de sugarai a tó felszínén leírhatatlan szépségben ragyogtak.

Annyira eltávolodtunk már TURDU bej szállásától, hogy a visszatérésre kellett gondolnom. Számításom szerint azonban nem lehattunk már messze a Jang-

ce-kiang forrásaitól s félig-meddig arra gondoltam, hogy a forrásait felkeresem. Annyi világos volt, hogy a három nagy tónak, melyet itt felfedeztem, nem volt semmi köze a Jang-ce-kiang forrásaihoz; ezek lefolyás nélküli medencét képeztek. De egész bizonyos még sem voltam benne, ezért szeptember 2-ikán még egy kirándulást tettem dél felé. Ez alkalommal még 27 kilométernyire haladtam délkelet felé s egy folyóra bukkantam, mely kis tóba ömlött. Elcsigázott lovaimmal s nagyon is összezsugorodott elegzsákjaimmal tovább már nem mehettem. Vissza kellett fordulnom.

Ezen a vidéken nagyon sok volt a vad. Féltsucat orongo-antilopfalkát láttunk, mindegyikben vagy húsz állat volt. *Jak* és *kulán* egyesével és gulyákban, ménesekben is előfordult; mezei egér, mormota és nyúl mindenütt sok volt, a tó partján libák és sirályok gágogtak, sivitottak. Karavánom két részben haladt, közöttük ötven méternyi köz volt. Ezen a közön keresztül kergett *Jolldas* három kulánt, mely száguldozva vágatott el. Kevéssel rá eltűnt a kutya s egy orongo-falkát űzött. Midőn újra megjelent, véres volt a szája; sikerült egy antilopot elfognia s abból jól lakmározott. Farkas és róka szinte szertecsatangolt a tó melletti lapályon.

A nagy tavon visszaevezve, újra meglepett a vihar. Most szél ellenében kellett eveznünk, hogy tanyánkhoz közelebb jussunk. Hirtelen dél felé fordult a szél s ahol az új hullámrendszer az eddigivel találkozott, dupla magasságú rübögést támasztott. Ezekkel kellett szembeszállanunk s arra törekednünk, hogy a legmagasabb hullámokat elkerüljük. De még mielőtt fel-eszméltünk, máris fenn táncoltunk a hullám taraján s sohasem tudtuk, hogy a következő hullám nem fogja-e ladikunkat felfordítani.

Ázsia szívében. I.

HALÁLÓS VESZEDELEMBEN.

215. táphoz.

Ekként dolgoztunk másfél óra hosszat, mielőtt a szél enyhült s a hullámok kissé elsimultak. De az ég még mindig vést jósolt; a part is nagyon távol volt még, mikor a második fergeteg megkapott s tömérédek havat és jeget zúdított arcunkba. Ezt a záport is kiálltuk, de alighogy kis szünet állott be, már újra tombolt a harmadik fergeteg. Ez jég helyett esővel töltötte meg ladikunkat s a ladik vize a habokkal ütemesen locsogott.

Nyolc órai megfeszített munka után, mialatt valószínű gályarabokként dolgoztunk, végre elértük a partot. Mily jól esett, hogy megint szilárd talajt éreztünk lábaink alatt. A domb tetejéről megpillantottuk MÖLLAH SAHT, ki egy földnyelven négy lóval várakozott ránk. Mialatt odaéveztünk, még néhány mélységet mértem. De máris kitört a negyedik vihar s bár a Nap még magasan állott, éjjeli sötétség borult ránk, melyet csak kísérteties villámok cikázása szakított meg egy-egy pillanatra. Csakis a legnagyobb erőfeszítéssel tudtunk a partra vergődni, ahol a lovak ránk vártak.

Borzasztóan ki voltunk fáradva, mikor végre hideg gúnyhóinkba megérkeztünk. Itt jó hírekkel fogadtak; ALDAT négy antilopot lőtt s így néhány hétre való eleségünk volt. Tevéink és lovaink jót pihentek s hízásnak indultak. De a vihar még mindig végigsöpörte tanyánkat, mikor végre Morpheus karjaiba dőltünk.

Végleg vissza kellett fordulnunk; eleségünk csak harmadfél hónapra volt szánva s ebből másfél hónap letelt. Rizsünk volt még elég, de a liszttel nagyon takarékosan kellett bánnunk. Nagyon sok fogyott el belőle, mikor a haldokló tevét igyekeztünk megmenteni. A tél már erősen közeledett s a *Csimen*-völgy,

melyben főhadiszállásunkat visszahagytuk, még nagyon messze volt.

Mielőtt Tibetet elhagynám, még egy hosszanti hegyláncot akartam megmászni. Ez okból két részre osztottam karavánomat. TURDU bejt megbíztam, hogy a karaván nagyobbik felével a hegységet megkerülve, haladjon tovább, míg én, CSERDONnal és ALDATTal a hegységen akartam átkelni, amire négy napot szántam. Csak hat lovat vittünk magunkkal, egy ideiglenes kis jurtát, egy hétre való eleséget és két napra való tüzelő anyagot. Kissé kalandos terv volt, mert muzmánjaim könnyen eltévedhettek. Abban állapotunk meg, hogyha TURDU bej egy hét múlva sem kap rólam hírt, egyenesen tartson éjszak felé, a főhadiszállás felé; mi majd csak gondoskodunk magunkról.

Kirándulásunkon természetesen megint utálatos időnk volt. Tizennyolcadik napja volt, hogy hó- és jégihar vert, de az éjszaka ismét szélcsendes és csillagos volt. Mindig magasabbra és magasabbra emelkedtünk és a ritka levegő hatása mindig alkalmatlanabbá vált. Szeptember 10-ikén ALDAT rosszul lett; az előző napon lőtt jakot kereste fel, hogy zsírját hazahozza. Midőn soká maradt ki, CSERDON keresésére indult s a jak mellett fekve találta; nem birta munkáját elvégezni. CSERDON hazahozta a beteg ALDATot, ki heves főfájásban és orrvérzésben szenvedett. Pihenést parancsoltunk neki, míg én és CSERDON a sátrat leszereltük s az állatokat megterheltük. ALDAT oly gyenge volt, hogy segítség nélkül nyeregbe sem birt ülni. Végre felkerekedtünk az utálatos hágó felé. Jobb oldal felől elvonultak mellettünk mindazok a havas hegycsúcsok, melyeket eddig távolról láttunk, most pedig közvetlen közelünkben

szemlélhettünk. Midőn a nap melege fokozódott, a talaj felengedett s nagy fáradsággal kellett az iszapon átgázolnunk. Órák hosszat másztunk felfelé, mindig azt hittük, hogy a nyereg közvetlenül előttünk van s mindig csak a háttérben maradt. Új meg új magaslatoz emelkednek előttünk s ha feljutottunk, megint csak azt látjuk, hogy új emelkedések zárják el a látóhatárt.

Végre 5426 méter magasságban elértük a hágót; a hőmérő fél foknyira sem emelkedett a fagypont fölé s fagyos szél járta át testünket. Bunda és bőrmellény hiába való; ha járhatnánk, könnyen felmelegednénk; de járni nem lehet, a lassan előrelépdelő lovakon ülünk s kellemesebb pihenőhely után áhitozunk. Egyedül csak az biztatott némileg, hogy valahára lefelé is lovagolhattunk. Tanyánkat 5263 méternyi magasságban ütöttük fel, a *Mont-Blanc* csúcsánál 453 méterrel magasabban; de ott néhány nyomorúságos fűszálon kívül semmi sem nőtt s alig volt már egy maroknyi tüzelőnk. ALDAT állani sem birt; ahol a lóról leszállt, rögtön lefektették, meleg takaróba burkoltuk s szegény társunk egész éjjelen át nyögött.

Másnap, midőn útunkat folytattuk, CSERDON éles szeme az egyik hosszanti völgyben néhány sötét pontot fedezett fel, melyeket embereknek vagy jakoknak tartott. Midőn tovább jutottunk, észrevettük, hogy a fekete pont két ember, ki köpiramist emelt. Csakhamar felismertük bennük TURDU bejt és KUCSUKOT, kik előző este idejöttek, hogy utánnunk kémlelődjének. Mivel nem bukkantak semmi nyomunkra, elhatározták, hogy visszatérnek s tájékoztatóul köpiramist emelnek.

ALDAT állapota igen rosszra fordult; folyton félrebeszél, jajgatott s önkívületi állapotában persa dalo-

kat énekelt. Orvosi kezelésemnek nem volt semmi eredménye; ellenkezőleg, állapota napról-napra rosszabbodott s révedező szemmel bámult a semmiségbe. Nem akartam a szegény beteget az utazás fáradalmainak kitenni, de élelmünknek már annyira szűkben voltunk, hogy nem késlekedhattunk tovább. A szegény betegnek egy teve hátán zsákokból és párnákból ágyat készítettünk s arra kötöttük, hogy le ne eshessék. Súlyos állapota nyomasztólag hatott karavánomra. Sajnos, hogy baján nem tudtam segíteni. Szívét és fejét fájdította s lába jéghideg volt és fekete; erősen dörzsöltem, hogy a vér keringését fokozzam, de nem volt semmi eredménye. Olyan volt a lába, mintha már élet sem volna benne s ha gombostűvel belé szúrtunk, meg sem érezte. Embereim azt mondták, hogy a szegény ember megbolondult, útközben folyton fecsegett s tevéjét buzdította, hogy feküdjék le; ha pedig már a sátorban pihent, szívszaggatóan esdekelt, hogy állítsák meg a tevéjét. MOLLAH SAH, ki már Cserscsenből ismerte, azt mesélte, hogy már fiatal korában is elmebeteg volt, de akkor egy «orvos» kóránversekkel teleírt papirkákat nyeletett vele, amitől csakhamar meggyógyult. Mily szomorú volt, hogy ez a huszonnégy éves fiatal ember, ki még rövid idővel előbb erőtől duzzadt, most láztól gyötörve, testben és lélekben megtörve feküdt sátrunkban s még nyugalmat sem engedhettünk neki, hanem fagyos hóviharak között égbenyuló hegyekre kellett cipelnünk!

Nehéz, keserves utazás volt ez a puszta Tibeten keresztül. Két hónap óta emberek nyomát sem láttuk s visszakiváncoztunk bajtársaink közé. De bár nap-nap után közelebb jutottunk célunkhoz, még mindig 400 kilométernyire voltunk tőle s a távolság

csak igen-igen lassan csökkent. Egy nagy tó mellett haladtunk el, melybe dél felől számos folyó ömlik. A talaj itt a mormotáktól át meg át van lukasztva, s a kis állatok karavánunk közeledtére úgy tűnek el ezen üregekben, mint a billiárdgolyó a tekeasztal lyukaiban. Amint minket megpillantanak, éles füttyöt hallatnak s karavánunkat ebben a csöndes országban a szó szoros értelmében kifütyölik.

Egy ízben sikerült egy mormotát elfognunk; a vén állat békésen szundikált egy napos lejtőn, midőn *Jolldas* rátámadt s embereim a mormotát elfogták. Megkötözték s a tevé hátára tették, ahol hamar megszokott; két hónapig tartottuk magunknál, de ha valaki feléje közeledett, hátsó lábaira ült s fenyegetőleg mutatta éles fogait, melyekkel botjainkból szilánkokat harapott ki.

Ahol mormota (*davagán*, ahogy a mozlímok nevezik) él, ott medve is van. A tibeti medve nagyobbára mormotákból él, melyeket szőröstől-bőröstől felfal. A medve nem lesi meg a mormotát, mint ahogy *Jolldas* tette, hanem csak arról szerez meggyőződést, hogy az uraság odujában van-e. Ekkor hatalmas mancsaival szétveti a földet s megtalálja áldozatát. Ha valahol nagy földrakás van, biztosak lehetünk felőle, hogy ott volt Mackó úr s házkutatást tartott mormota-uraságnál.

A szegény beteg ALDAT a tevé hátán feküdt, ahol kényelmes ágyat vetettünk neki. Öntudata már nem tért vissza, folyton arról beszélt, hogy tovább megy és jakokra vadászik. Bár útitervemmel ellenkezésbe jutottam, mégis egy napi pihenőt rendeltem betegünk érdekében. De embereim unszoltak, haladnánk tovább, mert élelmünk fogytán van, kenyereink már csak pár napig futja s csak egy tucat töltenyünk

van már. Épen mikor indulóra készen álltunk, lehelte ki szegény ALDAT lelkét. Megtörött szeme, az a szép, szürke afgán szem, a messze távolban révedezett, mintha azt a földet keresné, ahol megpihenhet. A fürge ALDAT, ki a zerge ügyességével követte a jak nyomait, halva feküdt előttünk; befejezte életét, mely örömben oly szegény volt.

«Gatti», mondták embereim. — Elment! Hallgatag álltuk körül a különös ravatalt s mindnyájunk szíve fájt, hogy hűséges társunk elhagyott. De TURDU bej a gyakorlati szempontból nézte a dolgot s azt kérdezte, mit tegyünk a holttesttel? Nem akartam rögtön eltemetni s mindnyájan meg voltak elégedve, mikor indulást parancsoltam. A teve már soká hordta szegény Aldatot s könnyű teher volt neki. Megigérttem embereimnek, hogy tizenyole nap alatt *Temirlik*ben leszünk, ha hat pihenő napot tartunk s naponta 24 kilométert teszünk meg. Nagyon számlálták már a kilométereket s nem akartak időt vesztegetni.

Útnak indultunk tehát a tó felé. Karavánunk halottas menetté változott, mely egyik bajtársunkat vitte Tibet sivár völgyein sírja felé. Egyikünk sem szólt egy szót sem; ünnepies síri csönd honolt körülöttünk. Kulánok és jakok zavartalanul legeltek utunk mellett s a fekete hollók széles körökben röpdesve követték karavánunkat.

Végre elértük a tó partját, ahol szilárd talajra jutottunk. Itt ástuk meg ALDAT sírját; holtteste alá bundát tettünk s egy másik bundával takartuk be. Soha egyszerűbb temetés, mint ALDATÉ; semmi szertartás, semmi könyezés. Némán imádkoztam az elhúnyt lelki nyugalmaért, azután elföldeltük a holttestet s fejfa helyett deszkát tettünk föléje, mely muhammedán mód szerint «tugh» gyanánt ALI

egyik vadászszákmányát, egy jak farkát kötöttük. Egy kis fadarabra arabs és latin betűkkel bevéstem ALDAT nevét, halálának napját s saját nevemet is arra az esetre, ha a sors valakit ide vezetne, mielőtt a sír még nyomtalanul eltűnt.

Az elhúnyt puskáját, még kijáró bérét és ruházatanak értékét később ALDAT testvérének adtam át, kivel a *Csimen* völgyében találkoztunk. Öreg atyja egy évvel később *Csarklik*ban felkeresett. Megnyugvással hallottam, hogy ALDAT anyja időközben meghalt s így a sors megkímélte attól a nagy fájdalomtól, melyet ily derék fiú halála neki okozott volna.

Szeptember 24-ikén korán indultunk útnak; emberek gyorsan el akarták hagyni e szomorú helyet s miután egy *duát* (imát) mondtak a sírdomb fölött, magára hagyták szegény társukat. A fekete jak-fark lobogott a sír fölött, de azt is hamar elfödték a dombok.

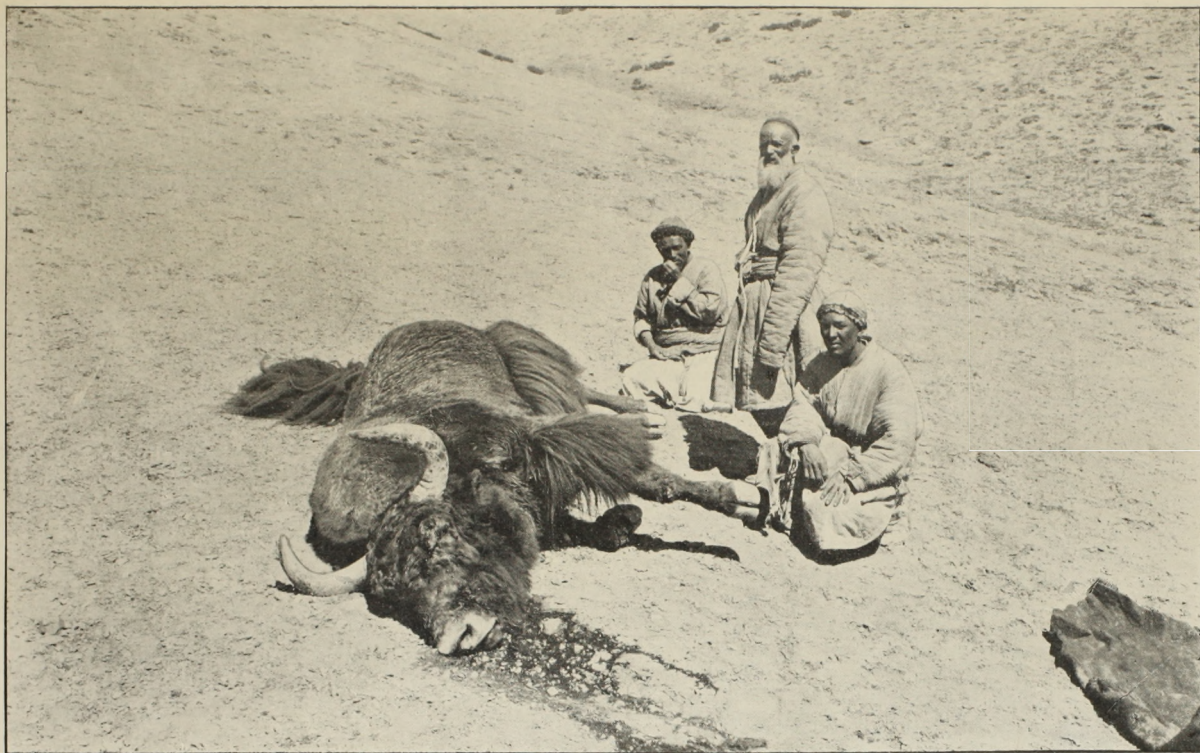
Most egyenesen északnak kellett tartanunk. Néhány kisebb hegyláncon átkelve, melyek közt veszedelmes lápok borították a völgyek talaját, végre nyílt térségre jutottunk, de tenyészetnek nyoma sem volt rajta. Minél inkább közeleedtünk az *Arka-taghoz*, annál pusztábbá vált a vidék. Fűnek, növényi vagy állati életnek nyoma sem volt. Hegyen-völgyön át törtettünk éjszak felé s ez így ment napokon keresztül. A nagy magassággal járó ritka levegőt már megszoktuk, de a zord szél és a beálló havazás még jobban megnehezítette útunkat.

Lovaink gyengélkedtek s kukoricánk már csak két napra volt. Előszedtük tehát rizskészletünket s abból annyit adtunk az állatoknak, amennyit csak elkülönzhettünk. Legkisebb öszvérünk e közben majd nem megdőglött; de CSERDON burját módra kezelte

s kigyógyította. A szegény állat borzasztóan megduzzadt s kínjában a földön hempergett. CSERDÖN megtapogatta az öszvér testét s alkalmas helyen egy hosszú árt döfött mélyen a testébe. A sebből nem folyt ki egy csöpp vér sem, hanem bűzös gázok áradtak ki. Most talpraállította az öszvért, hátsó teste körül kötelet csavart s míg az egyik ember előre húzta, a másik deszkával jól elverte az állatot. Ahányszor az öszvér kirúgott, két emberem majd jobbra, majd balra rántotta. Akármi véleményünk legyen ezen gyógyítómódról, annyi bizonyos, hogy bevált. Az öszvér teljesen felgyógyult, később velem tartott a lhászai úton, keresztülment egész Tibeten Ladakig, a Kara-korumon át elkísért Kaszárba s kitűnő egészségben volt, midőn 1902. év május végén tőle ott búcsút vettem.

Szeptember utolsó napján, hideg időben ostromoltuk meg az *Arka-tag* sáncait. Elég könnyen jutotunk fel a hágóra, de az éjszakai ereszkedő nagyon meredek volt. Iszonyú hóvihár tombolt fenn (5203 m.) s csak a legnagyobb fáradtsággal ereszkedhettünk le a meredek lejtőn a mély völgybe. Tevéink folyton abban a veszedelemben voltak, hogy legurulnak a mélységbe s az egyik, kevés híja, meg is cselekedte ezt, de oly szerencsésen gurult le, hogy talpra állíthattuk anélkül, hogy málháját le kellett volna szednünk. Végre sötét éjjel lenn voltunk a völgyben; de fűnek ott nyoma sem volt, tüzelőfánk sem volt már, csak vízünk volt hó és jég alakjában, de ebből több is, mint amennyit kívántunk.

Másnap reggel zimankós téli időre ébredtünk; a hó sűrűn hullott s állataink lábai a hidegtől megdermedtek. Néhány kilométernyi út után meg kellett állapodnunk; fájó szívvel ölettem le utolsó bárá-

Ázsia színeben. I.

CSERDON JAKJA.

(Mellette Mollah Sáh, Turdu baj és Kucsuk.)

223. laphoz.

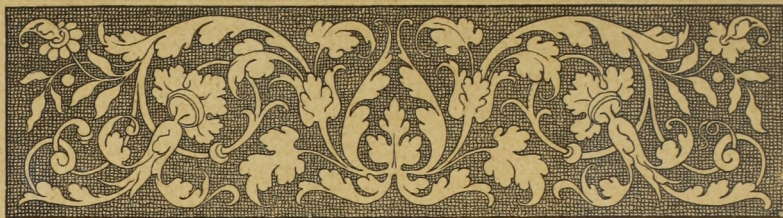

nyunkat, olyan volt, mintha gyilkosságot követtünk volna el.

Lovaink egyik a másik után pusztult bele a hegy-mászás fáradalmába; a fennmaradó lovaink ereje is szemlátomást fogyott s kimélnünk kellett azokat, ahogy csak lehetett. Rizzsel etettük, amennyit csak nélkülözhattünk, de készletünk már csak három vagy négy napra tellett s csak hat kis kenyérünk volt. Úgy látszott, hogy néhány nap múlva éhezniünk kell. Keserves volt az utunk a *Togri-száj* völgyében, melynek gyenge jégtakaróján számtalanszor kellett átkelnünk. Ebben a völgyben aranymezők vannak, melyeket csercseni és kerijai aranykeresők sűrűn meglátogatnak. De egy hónappal korábban elmentek már az utolsó aranykeresők is s gunyhóikat üresen találtuk. Két gunyhóban azonban különböző faszerszámok voltak s mi lelkiismereti furdalás nélkül lefoglaltuk azokat, hogy néhány napra tüzelőanyagot szerezzünk, amit már napok óta nélkülöztünk.

Október 8-ikán hátra kellett hagynunk egyik tevényt, mivel nem birt tovább menni; azt hittük, hogy reggelre kipihen magát, de mire TURDU bejért ment, halva s keményre fagyva találta a szegény állatot.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET.

Csalóka tűz.

AZ ELHULLOTT TEVE volt a büntetésünk, melyet az istenek a *Togri-száj* völgyben elkövetett tüzi-farablásért ránk mértek. Karavánunk eredeti állatlétszámának most már csak a fele volt meg: 6 teve, 3 ló és 1 öszvér, de ez is mind oly nyomorúságos állapotban, hogy mindnyájunknak gyalog kellett mennünk.

Nagyon tanulságos a tevék életének megfigyelése. A teve pompás állat, mindig nyugodt és türelmes, bármily nehéz és fárasztó legyen is szolgálata, és az ember valóságos mintaképül tekinthetné ez állatot, mely szomorú pillantás és jajszó nélkül válik meg életétől, melynek egyedüli öröme a buja legelő. Az elhullott állat addig végezte napi munkáját, amíg csak birta; ingadozó lábon, de felemelt fővel járt, nem keresett már fűvet a kopár gránitsziklák között; komoly és méltóságos maradt egészen addig a helyig, ahol majd csontjai fehérteni fognak. Midőn már nem birt tovább járni, midőn a halál árnya eszméletét elhomályosította, búcsút vett a múltó naptól s oly kényelmesen feküdt le, amennyire a kavicsos talaj csak engedte. Büszke megvetéssel fogadta az ostorcsapá-

sokat; néhány ütessel több vagy kevesebb már közömbös arra az állatra nézve, mely örök búcsút vesz a földi élet nyomorúságától.

A völgy mindjobban kitágult; de hiába kerestünk legelőt s az állatok nem mehettek már tovább. Megálltunk, hogy állatjaink pihenhessenek, s az utolsó nyergekből is kiszedtük a szalmát. Lassan haladtunk a folyó mentén lefelé, mely a —18·8 fokos hideg éjszaka után erősen befagyott. Átmentem a jobb partra, hogy a kőzetet megvizsgáljam s ott véletlenül igen érdekes rajzokat találtam. A széltől és időjárás-tól símára csiszolt sötétbarna palalapokon valami élészakkal különféle alakok voltak bekarcolva, melyek a sötét alapon erősen kiemelkednek. Ezek a rajzok mind a vadászok életéből vannak merítve. A vadász nagyon sokoldalú ember, jakot, kulánt, orongo-antilopot és farkast vadászott a hegységben, libát, kacsát és tigrisre a Lop-noron. Figyelemre méltó, hogy az ábrázolt öt vadász mindegyike nyilat használ, a rajzok tehát oly művésztől erednek, ki még nem ismerte a puskát, különben ezt rajzolta volna le a Tibetben szokásos támasztó villával.

Az állatok rajzai, bár csak néhány vonalból állanak, igen jellemzők és találók. A vadászok álló, fekvő és mászó helyzetben vannak ábrázolva, sőt az egyik a nyeregből lő a tigrisre. A sziklalapok másfél és egy méter magasak s a rajzok 3 deciméter hosszúak. Bizonyára abból az időből valók, amidőn mongolok laktak a Lop-nor vidékén s a nyár egy részét a hegységben töltötték. Ezt a feltevést igazolta az a mongol *obo* (összehordott kőrakás), melynek minden palatáblájára a lamaizmus alapdogmája, az ismert «Om mani padme hum» (óh, lótoszbeli ékeség, amen) volt tibeti betűkkel bevésve.

Emiatt az emberi nyom miatt még egy napig időzünk az obo mellett. Ez a nap nagy változást idézett elő helyzetünkben. CSERDON közvetlenül a tanyánk mellett ALDAT puskájának utolsó töltényével éppen fiatal kulánt lőtt, midőnkor MOLLAH SAH lihegve felém szaladt azzal a hírrel, hogy kelet felé két lovas vadászt látott. Rögtön lóra ültettem s utánok küldtem azzal a megbízással, hogy minden áron hozza őket a tanyánkra. El is jöttek, eleinte kissé félénkek voltak, de csakhamar nekibátorodtak. Három hónapot töltöttek a hegységben s az aranykeresőket kulánhússal látták el. *Temirlik*ben nem voltak s így főhadiszállásunkról nem tudtunk meg semmit.

Nyolcvannégy napi magány után jól esett az emberekkel való találkozás s karavánom kedve emelkedett. Megvettem a két lovukat, melyek a mieinkhez képest arabs telivérek voltak. Egy kis zsák búzaliszt is nagyon jókor jött, de ami leginkább érdekelt, az az esti tűz mellett folytatott társalgás volt. MOLLAH SAH már ajánlkozott, hogy gyalog *Temirlik*be megy s onnan mentőkaravánt hoz, de ez most már nem volt szükséges, mert a vadászok egyike, TOGDAZIN, jobban ismerte a hegyi utakat s saját lován, mely most már az enyém volt, útnak indult. Két nap alatt ott kellett lennie s azt az üzenetet vitte ISZLÁM bejnek, hogy tizenöt lóval és kellő eleséggel *Szupa-alik* forrásaihoz, *Temirlik*től két napnyira siessen elénk.

TOGDAZIN tizenegy órakor vágatott el; néhány üres konzervdobozt vitt magával, mely ISZLÁM bej előtt igazolásul szolgáljon s vele egyúttal megértesse, hogy ilyeneket hozzon magával. Egész elesége egy kis darab kulánhús volt. Nem irigyeltem éjjeli útjáért, mert a hőmérő hús fokon állott a fagyponthoz; de jelentékeny jutalmat ígértem neki, ha megbízását jól

elvégi. Igaz, hogy lovammal el is illanhatott, de én bíztam benne, bár idegen volt s ő is bízott bennünk.

A következő két napon a *Togri-száj* völgyéből a *Csimen* völgyébe kerültünk s október 14-ikén igen derült hangulatban indultunk el, mivel azt reméltük, hogy este a mentőexpedícióval találkozunk. Éjszak felől az *Illve-csimen* hótakarta csúcsai emelkedtek, melyeknek lejtőit mély szurdokok barázdálták. Ezen csak nagy ügyel-bajjal tudtunk átkelni, de MOLLAH SAH jótállott azért, hogy estére elérjük *Szupa-alik* forrásait, ahol ISZLÁMMAL kellett találkozoznunk. De úgy látszott, hogy nem ismerte a vidéket eléggé, a másik vadász pedig csak két napig kísért el s azután visszafordult.

Ránk sötétedett s csakhamar koromsötét éjszaka borult reánk. A forrásoknak nyoma sem volt s az ösvényt is elvesztettük, melyen eddig jártunk. Szerencsére azonban kemény volt a talaj s így állataink még birták a hosszú utat. Miután fáradtan és álmosan másfél óráig bolyongtunk a sötétben, MOLLAH SAH és NIÁSZ, kik legelől jártak, arról értesítettek, hogy a messze távolban tüzet látnak. Ez a látvány mindnyájunkat felvillanyozott s meggyorsítottuk lép-teinket. Ha a tűz kicsi volt, valahol a közelben éghetett, de ha nagy volt, úgy éjjel már alig érhattük el. Minden esetre biztosra vehettük, hogy küldöncünk *Temirlik*-ben volt s ISZLÁM a segítő-karavánnal rögtön útnak indult s talán épen megérkezve, tüzet gyújtott s némi pihenő után újra keresésünkre indul. Bizonyára gondolta, hogy mivel annyira elkéstünk, helyzetünk nagyon kritikus lehet s így gyors segílyre van szükségünk. Ennek tudatában felléleg-zettünk s szinte úgy éreztük, hogy szenvedéseinknek és nélkülözéseinknek immár vége szakadt. Már a

lobogó tüzet körülülve láttuk magunkat, amint élményeinket elmeséljük s kiéheztetett gyomrunk részére pompás vacsora készül.

A koromsötét éjszakában egyenesen a tűznek tartottunk, mely hol eltűnt, hol újra fellobogott. Utóbb teljesen elvesztettük a tüzet s vele reményünk is eltűnt s a fáradtság is visszatért. Lehet, hogy ott csak néhány aranykereső tanyázik. Megálltunk, kiabáltunk s japp-klak-rőzséből hatalmas tüzet raktunk. De semmi jel nem mutatta, hogy tűzünket észrevették volna. Revolveremet néhányszor elsütöttem, de még csak a visszhang sem felelt rá. Visszatartott lélegzettel figyeltünk, de a vidék néma volt, mint a sír s a tűz nem világított többé.

Midőn saját tűzünket, mely körül fél óráig pihentünk, elhagytuk, az éjszaka még sötétebb volt, mint megelőzőleg. A vak éjszakája nem lehet sötétebb s önkéntelenül a csillagos ég felé tekintettem, hogy meggyőződjem, nem vesztettem-e el szemem világát. Órát óra után haladtunk kelet felé, magunk után vonszolva fáradt állatainkat, melyek talán legelőt szimatoltak, mert híven követtek.

Egyszerre fellobogott a tűz s embereim reményei is visszatértek. Néhány malgunbokrot találtunk, a víznek biztos hirnökeit. Most már nem lehattunk messze a forrásoktól. Azután megint elfakult a csallóka tűz és végre teljesen elaludt. Embereim öt percként torkuk szakadtából ordítottak, de kiabálásuk elhangzott a sötétben, anélkül hogy valaki meghalotta volna. Szinte azt hittem, hogy bolygótűz űzi velünk csalárd játékát, annál messzebb megy el, minél inkább közeledünk.

Türelmünk erős próbára volt téve s az elhaló tűzzel érdeklődésünk is megbénult s urrá lett a kime-

rülés. Végre is kénytelen voltam megállapodást elrendelni s mindnyájan örömmel fogadták a parancsot. Tizenkét órai út alatt csak 43 kilométert tettünk, s mindnyájan annyira el voltunk esigázva, hogy amidőn tüzet raktunk, karavánunk vajmi szájalomra méltó képet nyújtott.

De örvendetes felfedezést is tettünk tűzünk fénye mellett. Kitünt, hogy szerencsés csillagzatunk kitünő legelőre vitt, ahol magas fű és tüzelőfa bővében volt. Egy kanna folyóvizünk is volt még, úgy hogy mindenkinek jutott egy csésze teára. Néhány darab pirított kulánhús és tea volt egész élelmiszer-készletünk. Tanyánk csak ideiglenes volt, hajnalban korán akartunk indulni, hogy a forrásokat megkeressük. A csalóka tűznek nyoma sem volt, de a hold bevilágította a vidéket s arra az esetre, ha embereink a közelben volnának, még másfél óráig fenntartottuk a nagy jelző tüzet. Azután a csillagos égboltozat alatt mély álomba merültünk. 3471 méter magasságban voltunk.

Másnap (október 15.) reggel embereim a közelben jó forrást találtak s mivel a hely tanyának alkalmas volt, elhatároztuk, hogy itt várjuk be az események folyását. MOLLAH SAH, kit kémlelni kiküldtem, azt állította, hogy a tegnapi csalóka tűz vadászoktól eredt, kik zsákmányukkal Csercsenbe tértek vissza s szándékosan kerültek bennünket, mivel nem tudhatták, miféle emberektől eredhet a tűzünk. Magunkra voltunk tehát utalva s nem tudtuk, mit tartsuunk a mentőexpedicióról és TOGDZIN megbízhatóságáról. CSERDON tőle egy kevés puskaport és ólmot kapott s egész reggel antilopokat kergetett, de végre is üres kézzel tért vissza. De azt a hírt is hozta, hogy *nyugaton* valami feketét lát, amit eleinte kulán

csordának tartott, de most lovasoknak néz, kik felénk közelednek,

Kisiettem a meszelátómmal. Valóban lovascsoport vágatott felénk s hatalmas porfelleg jelezte útját. Feszült figyelemmel kísértük a csapat minden mozdulatát. Még nagyon messze volt, de azért jól láttuk lovaik ugráló mozdulatait. Most eltűntek a sötétebb vegetációba, de a porfelleg most is felszállott. Bizonyára a mieink voltak, kik jelzőtüzünket nem vették észre s reggel tovább nyargaltak, de midőn tevéink nyomára bukkantak, visszafordultak, hogy minket felkutassanak.

A feszültség akkor ért tetőpontra, mikor két lovas a bokrokon innen felbukkant; azután előtűnt még kettő s egy egész csapat ló, melyet azok maguk előtt kergettek. Csak úgy száguldottak felénk. Most felismertem ISZLÁMOT bőrbaslikján; fehér lovon nyargalt a csapat élén. Még gyorsabb menetre buzdította lovát, úgy, hogy társait néhány perccel megelőzte. Leszállt a lóról s köszöntött. Jó színben s jó kedvű volt s azt jelentette, hogy a főhadiszálláson minden rendben van. Kísérői voltak MÚZA (Osból), KHODAI VERDI és TOKTA AHUN (*Abdallból*).

Az ő tüzük volt, amit éjjel láttunk. Amint gondoltuk, korán reggel elindultak s egyenesen nyugatnak tartottak, de midőn nyomainkra bukkantak, észrevették, hogy egymás mellett elhaladtunk s rögtön visszatértek.

ISZLÁM 16 erős, hizott lovat, sok eleséget és csupa jó hírt hozott magával. JAKUB, a póstadsigit Kasgárból rengeteg póstát hozott, amely ismét hazám és a civilizáció közelébe juttatott. Kevéssel *Mandarlik*ből való indulásunk után a szállást *Temirlik*be helyezték át, ahol mongol földodúk mellett teleped-

Ázsia szívében. I.

CSERDON ÉS SAGDUR VADÁSZ-ZSÁKMÁNYA.
(Jobb oldalt Ali Ahun szabó.)

230 laphoz.

tek le. A csarkliki ambán saját magas személyiségében meglátogatta őket, ugyanúgy Psui cáidami mongol főnök, de mindkettőnek vissza kellett térnie, anélkül, hogy láthatott volna. Az előbbi kukoricával terhelt harminc szamarat hozott magával. Embereim néhány hét óta aggódtak miattunk, mivel legfeljebb harmadfél hónapig akartunk távol maradni, s tudták, hogy eleségünk is csak ennyi időre van.

Száz meg száz kérdés és felelet kereszteződött s csak késő éjjel térhettünk nyugalomra. Embereim soká ültek a lobogó tűz körül, hiszen annyi mondanivalójuk volt s mindnyájan örültek a viszontlátásnak. Mily különbség a megelőző estéhez, amidőn mindentől megfosztva csak taláalomra ütöttünk tanyát! Éliás hollói visszatértek s három havi fáradságaink és nélkülözéseink véget értek.

Egyedül ALDAT halála adott bánatra okot. Testvére, KÁDER AHUN, *Csimenbe* ment, hogy vele találkozzék s ehelyett halálának hírért vette. De láthatta, hogy ALDATTAL jól bántunk s hogy megmentésére mindent megtettünk. KÁDER AHUN azt mondta, hogy a gyász hírre el volt készülve. Kevéssel előbb azt álmodta, hogy karavánommal találkozott, de ALDAT nem volt vele. Midőn felébredt, tudta, hogy ALDAT szerencsétlenül járt. Utána számítottunk s kiderült, hogy álma ALDAT halálának idejével esett össze; s hogy KÁDER AHUN nem költötte ez álmot, azt később SAGDUR bizonyította, kinek ő jóval korábban elmondta álmát, mielőtt felőlünk hírt kapott; hozzá is tette, hogy ALDAT bizonyára meghalt. Ez volt a telepathiának egyetlen esete, melylyel utazásaimon találkoztam.

Két napi pihenő után október 20-ikán *Temirlik* felé folytattuk útunkat. A forrásokból eredő kis patak jobb partján állott új főtanyám; egész kis falucska

volt: két sátor és a nagy mongol jurta, egy sásgunyhó, tömérdek kukoricacsák és a nagy teverakományok. A balparton állott kis jurtám a jól fűtött kályhával; az ottani löszterasz falaiba a mongolok régi időben barlangokat vájtak s ezek egyikét SAGDUR kitünő fényképező sötétkamrának rendezte be.

Ezzel végződött fáradságos utazásom, mely nagy-szerű felfedezéseket eredményezett, de sok áldozatot is kívánt. Tizenkét lovam közül csak kettő élt s a hét tevéből csak négy maradt meg. Ezeknek egyike szerencsésen elérte *Temirliket* s két napig büszkén, emelt fővel állott a megsárgult fűben; a harmadik napon lefeküdt s kiadta páráját anélkül, hogy a legelőhöz hozzá is nyúlt volna. S egy emberéletet is kellett gyászolnunk.

A tél beállta előtt még egy útat akartam tenni a *Csimen-tagnak* és *Akato-tagnak* eddig ismeretlen vidékeibe, hogy éjszak-tibeti térképemet tökéletesbítsem. Hat kísérőmmel indultam útnak november 11-én. Miután néhány hatalmas hegyláncon átmásztunk, az *Ajag-kum-köll* tavát (4050 m.) értük el, melyet csónakomban több irányban átszeltem. Egy alkalommal a viharban majdnem pórul jártunk ezen a tavon is, de szerencsém ezúttal sem hagyott el, s sikerült ép bőrrel szárazra menekülnünk. A *Temirlikbe* való visszautazás igen fárasztó és rossz volt. Miután a *Csimen-tagon* átkeltünk, a *Gopor-alik* nyeregére (4926 m.) kellett felkapaszkodnunk. Nagy hidegben és csípős szélben vergődtünk a nyergen át, melyről pompás kilátás nyílt a hótakarta *Illve-csimenre*.

December 5-ikén értünk *Temirlikbe*. SAGDUR elmondta, hogy egy nagy mongol karaván, mely 75 férfiből (csupa lámából), 120 tevéből és 40 lóból állott,

erre utazott — Lhásza felé; a karaván két pompás lovat vitt ajándékba a Dalai-lámának.

Sokat meséltek Lhászáról, többek között azt is, hogy a mongolok minden idegent, ki Lhásza felé közeledik, figyelemmel kísérik s már *Nakkesuban* feltartóztatnak és megmotoznak; csak akkor eresztik őket tovább, ha a főlámájuktól bizonyítványt mutathatnak fel, melyben meg van mondva, hogy mely egyházközséghez vagy kolostorhoz tartoznak és mely okból keltek zarándok-útra. Ha mind ez az alakiség el van intézve, jelentést küldenek Lhászába s csak akkor utazhatnak tovább, ha a város hatósága útlevelet küldött nekik. A láma SAGDURT meghívta, hogy kísérje el Lhászába; neki könnyű volna oda eljutni, főleg ha turgutnak adná ki magát. SAGDUR már gyermekkorában hallott a szent városról és égett a vágytól, hogy oda eljuthasson. Sejtelve sem volt, hogy magam is oda akartam eljutni, még pedig tilos utakon. De még türtőztetnem kellett kíváncsiságomat. Előbb még fontosabb dolgokat kellett elvégeznem, s az a terv, hogy álruhában Lhászába jussak, azok közé a merész kalandok közé tartozott, melyek csak addig izgatnak, amíg fiatalok vagyunk.

BETŰRENDES NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Abdall** 153, 164, 176
Abduráhman 53
Abdu Rehim 112, 128
Ajag-kum-köll tó 201, 232
Akato-tag 191, 208, 232
Aksokka-ajtusze 197
Ak-Kesa 164
Akszak-marál 21
Ak-szattma 36
Akszu 39, 119
Akszu-darja 38, 43
Aldat 192
Aldat halála 220, 231
Ali Ahun 116, 193
Alim 35
Állatrajzok sziklákon 225
Altimis-bulak 112, 128, 132, 133, 136, 137
Andere-terem 105
Andisán 3
Aranymezők 223
Ara-tag 197
Arelis 66
Argan 76, 112, 164, 175
Arka-tag 204, 206, 221, 222
Asztin-tag 132, 190
Atta Kelgen 164
Atti Kus padisáh 84
Avrasz-hágó 199
Avullu-köll tó 131, 158

Bájr 84, 90
Basköll 84, 86
Bas-kurgán 190
Bas-tograk 120
Befagyva a Tárím folyón 76

Beglik-köll 167
Bokalik 191
Bonin C. E. 85, 87, 190
Bonvalot 87, 206
Bosztán 52
Bőgölyök kinzása 177, 186
Bulak-basi 200

Cájdám 209
Czo Daloi 10
Csarklik 157, 221
Cseggelik-uj 157, 174, 175
Cseresen 88, 90, 105
Cseresen-darja 96, 103, 108, 111
Cseresen-sivatag 144
Cserdon Czeren Dorsi 117
Csernoff 10
Csigercsig nyerge 5
Csiggan-csöll 37
Csimen 53 [196, 232
Csimen-tag 176, 191, 194,
Csimen-völgy 197, 215, 227
Csita 118
Csivillik-köll 158
Csokka-tag 29
Csong-ak-kum 62
Csong-aral 53
Csong-kum 83
Csong-sipang 108
Csong-tograk 66
Csöll-köll 30

Das-köll 75
Dereglyém 161
Dereglyém építése 14

Dereglyénket elhagyjuk 175
Dillpar 119
Dovlet (kutya) 4, 35, 54
Dshán bég 178
Dsan Daloi 158, 185, 186
Dsan-kuli 116
Dsungel 155
Dsurkhak 194
Dural 39, 112
Dutrel de Rhins 87

Endere 106
Endere-darja 107
Endere-tárím 111

Faiszullah 9, 51
Felszerelésem 1
Fu Táj 60

Gaz-nor 193
Gedsi 53
Gopor-alik 232
Göllme-ketti tó 163
Gulesa-darja 5

Hajótörés veszélyében 64
Hamra (kutya) 43
Hassán bég 71
Hattyúfogás 152
Hazrett Ali Mazar 27
Hazrett-i-Akhtam 40
Himálaja 160
Homokdűnák 67
Homokföreteg 123
Homoksivatagban 62
Hung-lung 189

- Ibrahim** 35
Ilek 158
Illve-csimen 191, 227, 232
Incsikke-darja 54
Irkestam 7
Iszlám bej 3
Iza Hadsi 9

Jakub bég 79
Jakub, póstadsigit 230
Jaman Kullu 152
Jang-cze-kiang 214
Jangi-Avvat 42
Jangi-er 154
Jangi-köll 73, 76, 86, 112, 151
Jangi-köll-uj 84
Jappkak bokor 209
Jardang-bulak 124
Jarkent-darja 12, 27, 42, 44
Jégzajlás 69
Jekkenlik-köll 170
Jekken-őj 157
Jiggdelik 38
Jiggdelik-agil 111
Jing-pen romjai 121
Jollbars kutya 81, 162
Joldas kutya 4, 155, 162, 189, 195, 212, 214, 219
Jugan-balik-köll 29
Jumalak-darja 57, 59, 62
Junusz bég 60
Jusszup Do Bek 39

Káder 10
Káder Ahun 5, 231
Kadike 158
Kájir-völgy 197
Kakir 191
Kalla-köll 191
Kalmak-kun 40
Kalta-alagán hegylánc 197, 199
Kara-burán 118
Kara-burán a Beglik-köllön 168
Kara-burán tó 165, 176
Karácsony a sivatagban 94

Kara-kosun 125, 137, 141, 144, 147, 153, 165
Kara-kosuni dalok 178
Kara-köll 158
Kara-muran 96
Karaul 72, 104
Kar-jakkak 195
Karunalik-köll 165
Kasgár 8
Kasgár-darja 42
Kázim 28
Kecsik 60
Kellelik 57
Keng-laika 105, 111
Keppek-uj 167
Kerija-darja 97
Kerija-darja vidéki tevék 126
Khake-dung 58
Khálil bej 53
Khalmet akszakál 71, 79, 160 162, 166
Khámi 128
Khodai Kullu 119, 139
Khodai Kullu tevéje 140
Khodai Verdi 93, 192
Khotán-darja 45
Kirgvi Paván 112, 158, 166, 171
Kiszil-szu 7, 42
Kodai-darja 27
Koko-sili hegylánc 206
Kona-darja 109
Koncse-darja 120
Korla 76, 116
Kozákjaim elválnak tőlem 187
Kozloff 82, 112
Költészet 178
Kömur-szallídi jol 139
Kötteklik 20
Kucsár 116, 119
Kulánok (vad szamarak) 199
Kulenske-tokai 6
Kum-csappgan 150, 153, 167, 187
Kum-csekke 158
Kum-darja 112, 122 [202
Kum-köll 151, 194, 199, 200,

Kuncsekkán 111
Kuncsekkán bég 150
Kun-csekkis 112
Kuncsekkis-Tárim 82
Kurbán 79, 118
Kurbán bej 36
Kuropatkin 3
Kurruk-darja 122, 124, 131, 137
Kuruk-aszte 27
Kven-lun 160, 196

Laitik 12
Leslik 49
Lhásza 233
Litteldale 106
Lop-emberek 59
Lop-nor 61, 131, 148
Lop-sivatag 137, 144
Lukcsin 135

Mádi 4
Malcolm 209
Malcsik (kutya) 114, 162, 195
Malenki (kutya) 114, 162
Mandarlik 193, 196, 230
Maral-basi 27
Maska (kutya) 80, 157, 162, 189
Mazar Kodsám 40
Mazar-tag 25
Medvék 219
Melik-Ahun 133
Merdek-sár 121
Merdektik 158
Merket 18, 50
Mián 154, 194
Mirab-bég 184
Mirabi 114
Mollah 35, 36
Mollah Faiszullah 9, 51
Mollah Sah 108, 176, 18
Mollah Toktamet 105
Momuni-ottogo 71
Mormoták 195, 219
Muhammed Ahun 22
Muhammed Sáh 32
Muhammedán sírok 110

- Musz-art 53
 Múza 122
 Múza, dsigit 5, 106, 172
 Múza Ahun 79

N
 Nakkcsu 233
 Názer-Ahun 29
 Názer bég 166, 183
 Niász 195
 Niász Hadsí 9, 53
 Niász Hadsí hűtlensége 77
 Numet bég 150, 176, 189

O
 Orleansi herceg 87
 Orongo-antilop 203, 204
 Os 3
 Ógen folyó 54
 Ördek 79
 Ördek lelete 142

P
 Palta 31, 49
 Parpi bej 72
 Parpi bej halála 120, 158
 Paván akszakál 164
 Petrovskij főkonzul 8, 117, 119, 173
 Pettelik-darja 202
 Pjevcoff 73
 Przeválszkij 127
 Psui 231

R
 Raszkolnikok 110
 Richthofen báró 137
 Rizspudding készítése 89
 Roborovszkij 96, 108
 Rockhill 206
 Romok a Lop-nor éjszaki partján 138

S
 Sagdur Nikoláj 117
 Sáh-jar 45, 54
 Sáh-jar-darja 53
 Sár-i-Kettek-kum 83
 Schweinfurth 81
 Sirdak Paván 158
 Sirge-csappgan 146, 152, 153, 157, 164, 199
 Spingaert P. 190
 Stein Aurél dr. 107
 Stockholm 1
 Szádik 164
 Szaiczef ezredes 3, 87
 Szai-tag 35
 Száj (törmelékkúp) 188, 191
 Szaj-csekke 121
 Szate-köll 153
 Szeit-köll 74
 Szej 120
 Szinger 112, 113, 135, 139
 Szirkin 10
 Szorun 29, 30
 Szuji-szárík-köll 158
 Szupa-alik 226

T
 Taigun (kutya) 80
 Tajek-köll 158
 Tákla-Makán 83, 86—107
 Talldik-nyereg 7
 Tana-baglad 86, 89
 Tao-Tai 17
 Tárim 12, 44, 112, 146, 150, 164, 165, 170, 171
 Tatran 90, 91, 104
 Tattlik-bulak 188, 190
 Teisz-köll 71
 Telpel 51
 Temirlik 191, 227, 230, 232

Temir-Sang-ja 166
Terem folyó 54
Teresz 53
Teve élete 224
Tiensán 27
Tikkenlik 112, 158
Tó a homoksivatagban 145
Togdazin bég 111
Togdazin, vadász 226, 229
Togri-száj 223, 224, 227
Tojagun ló 151
Tokkusz-kum 66
Tokkusz-Tárim 156
Tokta Ahun 150, 164, 176
Tong-buran hágó 7
Tumsuk 28
Tura-szallgan-uj 82, 114, 116, 140, 151, 162
Turdu bej 9, 79, 176
Turduning-szözezi 112
Tusz-algucs-köll 74
Tuszluk-tag 29, 33
Tutajozás 150
Tuzun-csappgan 150, 151
Tuzun-csappgani dal 181

U
Ugen darja 54, 72
Ulleg-köll 165
Urumcsi 60
Úrusz-szallgan-szall 82
Uzspenszkij 118
Uzun-sor 191

V
Vad szamar 199
Vad teve 126
Vad teve vadászata 127, 133

Wellby 206, 209

GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ ÁZSIAI KIFEJEZÉSEK
MAGYARÁZATA.

Ak-kum = fehér homok	Gurisztán = mohammedán	Kemi-basi = parancsnok
Akszakál = konzuli ügynök	temetkező hely	Kulán = vad szamár
Ambán = kerületi előljáró	Jamba, khinai pénz turki	Mazár = szent sír
Arba = szekér, kocsi	neve = tél	Obo = kőrakás
Bájir = tófenékszerű mélye-	Japp-kak = apró tibeti kóró	On-basi = kerületi kapitány
dések a homoksivatagban	Jardang = agyagterasz	Örteng = vendéglő
Bughra = hím (teve)	Joll-begi = útfelügyelő	Pao-taj = khinai mérföldkő
Burán = homokfergeteg	Jurta = sátor	Paván = vadász
Csapán = köpönyeg	Kámis = káka, sás	Szattma = gunyhó
Csappgan = csatorna	Kara-burán = (fekete) ho-	Szer, khinai pénz = $3\frac{3}{4}$ ko-
Dasztarkhán = villásreggeli	mokfergeteg	rona
Dsigit = küldönc, posta-	Kara-kum = fekete homok	Talkán = piritott búzaliszt
küldönc	Karaván-basi = a karaván	Tograk = nyárfa
Gumbe = síremlék, mauzo-	vezetője	Tóra = agyagtorony
leum		

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
I. fejezet. Stockholmtól a sivatagig	1
II. « Kétezer kilométer a Tárím folyón	13
III. « Negyven kilométernyi gyaloglás	27
IV. « Szent sírok	35
V. « Szédítő sebességgel a Tárímon lefelé	42
VI. « A Jumalak-darja útja a homoksivatagon át	57
VII. « Befagyva	69
VIII. « A Tákla-makán sivatagban	86
IX. « A burját kozákok megérkezése	108
X. « A vad teve hazájában	126
XI. « A régi Lop-nor tó	136
XII. « Huszonöt nap a csónakban	148
XIII. « Dereglyénk utolsó útja	160
XIV. « Belső Ázsia költészetéből	178
XV. « Tibet felé	186
XVI. « Ötezer méternyire a tenger felett	202
XVII. « Viharos tavakon és égbenyúló csúcsokon át	209
XVIII. « Csalóka tűz	224
Betűrendes név- és tárgymutató	234
Gyakrabban előforduló ázsiai kifejezések magyarázata	237

KÉPEK JEGYZÉKE.

	Lap Címkép
Hedin Sven	9
Kasgári kötél táncos	11
Nyárfák az országút mentén	15
A sívatagban Kasgár és Lailik között	16
Lailiki táncosnők és zenészek	25
Dereglyém	37
Temetkezőhely a Szai-tang hegyen	43
Bennszülött solymász	52
Csónakok a Tárím középfolyásában	55
A sáh-jári bég látogatása Csimenben	63
Hajótörés veszedelmében	67
Ördek és Palta hajórajunk élén	37
Tokkus-z-kum, a sívatag éjszakai partja	70
A Tárím folyó	91
Parpi, Palta és Iszlám a Jangi-köll legszélsőbb dűnáin	99
A végtelen homoktenger	109
A Cseresen-darja régi medre	110
Nyárfa az alsó Tárím partján	115
Nyárfaliget a Tárím deltájában	121
Bas-tograk	139
Csernoff a romok között	143
Ördek lelete: faragott deszkák (Jobb oldalt egy méterrúd)	146
Ördek leletei (egy évvel később felvéve)	165
Homokdűnák a Tárím jobb partján	179
Abdalli bennszülöttek (Jobb oldalt Tokta Ahun és anyja)	205
A Föld legmagasabb hegyláncán	213
Sóstó (1900 augusztus 27-ikén)	215
Halálos veszedelemben	223
Cserdon jakja (Mellette Mollah Sáh, Turdu bej és Kucsuk)	230
Cserdon és Sagdur vadászszakmánya (Jobb oldalt Ali Ahun szabó)	240
A Tarim medencéjének és Tibet nyugati részeinek térképe	

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA 2522 / 19 57 N. SZ.

BELSŐ-ÁZSIA TÉRKÉPE.

Rajzolta: Reithofer Károly.

Mérték: 1:4,000,000.

0 50 100 200 300 km.

SZÍN- ÉS JELZÉSMAGYARÁZAT:

- angol birtok határa.
- Khinai birodalom határa.
- Orosz birtok határa.
- Afganisztán határa.
- hgs., tau, tag = hegység, hegy
- czo, kul, köll = tó
- szu, f. = folyó
- Vasút
- Romok, elhagyott régi telepok.
- akhat és művelhető földek a sivatagban.
- locsarak.
- a, davan = hágó.
- lagasságok méterekben.

— Hedin Sven utja 1899-1902

